

Til leserne

Bortsett fra fem år i Bergen i 1970-årene har *Vardøger* hele tiden hatt adresse i Trondheim. Vi har nå bestemt at fra og med *Vardøger* 41 skal tidsskriftets fysiske base flyttes til Oslo. Der vil yngre krefter overta det praktiske hovedansvaret for tidsskriftet. Det betyr at *Vardøger* får ny postadresse og nye kontaktpersoner i Oslo. Det betyr også at alt det praktiske dugnadsarbeidet med pakking, utsending, ordning av abonnentregisteret og økonomisk styring vil bli overført til Oslo.

Vardøger vil fortsatt bli eid og utgitt av Stiftelsen Vardøger. Flyttingen innebærer heller ikke noen endring av *Vardøgers* redaksjon eller politiske orientering. Også tidsskriftets typografiske utforming forblir slik den er, med andre ord: ikke noe brudd på den tradisjonen som er blitt etablert rundt *Vardøger*.

Vi ønsker fortsatt alle gamle og nye lesere velkommen til *Vardøger*, og vi mener at *Vardøger* fortsatt har en svært viktig funksjon for norsk venstreside.

Redaksjonen

INNLEDNING

We have to remember that we have been there, NATO Allies and NATO ... since 2014, training tens of thousands of Ukrainian soldiers, which are now on the frontline in the fight, and that has proven extremely effective.

Jens Stoltenberg¹

Krigen i Ukraina og vår samtidshistore

I sitt store arbeid *Age of Extremes. The Short Twentieth Century, 1914-1991*, fra 1994 definerte historikeren Eric Hobsbawm tida mellom Den første verdenskrigens begynnelse i 1914 og oppløsningen av Sovjetunionen i desember 1991 som «det korte 20. århundret», avgrenset politisk heller enn etter kalenderen. Det nye, gjenoppståtte Russland fra 1992 var nå «blitt redusert til den størrelsen landet hadde ved midten av det 17. århundre».² Vestmaktens løfte til Sovjetunionens siste leder, Mikhail Gorbatsjov, om ikke å utvide NATO østover for at de to tyske statene kunne samles igjen, var et viktig moment i denne prosessen og en forutsetning for at den kunne skje fredlig. Hobsbawm, forsiktig med forutsigelser, mente likevel at «den nåværende fase av den kalde krigens sammenbrudd» på tidlig 1990-tall, «høyst sannsynlig .. vil være midlertidig».³

Den kalde krigens var et ideologisk og stemningsmessig uttrykk for maktbalansen mellom øst og vest. Denne balansen var på sin side konstituerende for freden i Europa. Med oppløsningen av Sovjetunionen forsvant også maktbalansen som underliggende betingelse for denne freden. Med ett slag ble det åpnet opp for nye politiske muligheter og initiativ, sikkerhetspolitisk og økonomisk. De storpolitiske initiativene kunne nå rette seg mot området for det tidligere sovjetiske imperiet. Samtidig strevde de nye, suverene statene som oppstod i kjølvannet av Sovjetunionens oppløsning, med å stabilisere sine interne maktforhold, sine institusjoner og allianser med en «ny» omverden. Ikke minst gjaldt dette Ukraina. Tilsvarende måtte det nye Russland utvikle allianser på nytt både innover i området for det tidligere sovjetiske imperiet og overfor verden ellers, ikke minst EU og USA.⁴ Uløste, indre konflikter fra sovjettida kom opp til overflaten og åpnet for ny innblanding utenfra.

Det er tida etter Sovjetunionens oppløsning med sine politiske, ideologiske, økonomiske og teknologiske prosesser som definerer *vår* samtidshistorie der en fungerende folkerett svekkes og viker plass til håndheving av en «regelstyrt internasjonalt orden» definert ut fra nye hegemoniske forhold. Krigen i Ukraina har satt en ny fase i denne samtidshistoriske prosessen. «Nedteljninga til krig i Ukraina: geopolitisk perspektiv på ein varsla stor-

konflikt» av professor emeritus Oddbjørn Magne Melle og «Om innflytelsesfærer» av den tidligere amerikanske toppdiplomaten Chas W. Freeman Jr., setter en tematisk, geopolitisk ramme for dette heftet av *Vardøger: en samtidshistorisk bakgrunn for en global maktkamp om innflytelsesfærer med Ukraina som slagmark*. Forståelsen av denne samtidshistorien har politiske konsekvenser.

Folkerett, makt og avmakt

Samtidig som Hobsbawm begynte på sitt siste store arbeid, startet arbeidet med å formulere USAs politiske strategi for å gardere seg mot at det sikkerhetspolitiske tomrommet som nå hadde åpnet seg, ble fylt av andre. Det grunnleggende perspektivet ble først formulert bare to måneder etter Sovjetunionens oppløsning av Paul D. Wolfowitz, undersekretær i utenriksdepartementet under president George H. W. Bush (1989-1993):

«Vår første oppgave er å hindre at det gjenoppstår en ny rival på den tidligere Sovjetunionens territorium eller andre steder som kan utgjøre en trussel av samme slag som den tidligere Sovjetunionen. Dette er det viktigste formålet med den nye forsvarsstrategien i regionen og gjør oss i stand til å forhindre at det oppstår noen fiendtlig makt med god kontroll over ressurser tilstrekkelig til å utøve global makt.»⁵

Med USAs/NATOs bombetokt *out of area* – uten mandat i selve NATO-pakten – mot Jugoslavia i mars 1999, utlagt som en «humanitær intervensjon», brøt den første mellomstatlige krigen i Europa etter 1945 ut. NATO ble nå forvandlet fra en antatt sikkerhets- til en åpenbar *usikkerhets*-organisasjon med en doktrine om førsteslag med atomvåpen. Samme år ble Polen, Tsjekkia og Ungarn medlemmer av NATO – klart i strid med løftet om at NATO ikke skulle utvides østover, men desto mer i samsvar med Wolfowitz` doktrine.

Suverenitet og sikkerhet

Et internasjonalt system av suverene stater er ingen garanti mot ekstern påvirkning ved stormaktsrivalisering og imperialisme. Freeman peker på hvordan kampen om innflytelsesfærer etter Den andre verdenskrig og avskaffelsen av kolonisystemet har tilpasset seg det nye, etter-koloniale systemet med suverene stater.

Ifølge et slikt realpolitisk syn har Ukraina som suveren stat rett til å be USA om hjelp til å løse interne konflikter, slik Syria som suveren stat har rett til å be Russland om hjelp til å slå ned terror fra fundamentalistiske islamske grupper og deres allierte mot Syria. Det er heller ikke i strid med folkeretten for en stat, for eksempel USA, å øve innflytelse på et annet land for å etablere egne baser der, for eksempel i Norge, eller bevirke at et land blir medlem av NATO når dette landet, for eksempel Ukraina, gir sitt samtykke. Men om

dette alltid er god politikk for å fremme FN-traktatens og folkerettens øverste målsetting om å forebygge krig og sikre fred, er en helt annen sak og kan i hvert enkelt tilfelle ikke «utledes» av folkeretten eller noen teori om politiske rettigheter. NATOs nærvær og praksis fra utsiden i Ukraina fra 2014, slik det korrekt beskrives av NATOs generalsekretær, Jens Stoltenberg, var utvilsomt medvirkende til at Minsk 2-avtalen, som var forpliktende etter folkeretten også for NATO med grunnlag i Sikkerhetsrådets resolusjon 2202 (2015), ble sabotert og bidro til å øke konfliktnivået i borgerkrigen og med Russland. Tidligere tysk kansler Angela Merkel har i flere intervjuer bl.a. i *Der Spiegel* og *Die Zeit Magazin* (07.12.2022) pekt på at Minsk 2-avtalen var et «forsøk på å sikre Ukraina verdifull tid».⁶ Hva denne tiden skulle brukes til, har NATOs Jens Stoltenberg fortalt oss. Det siste diplomatiske framstøtet fra russisk side på å finne en politisk løsning, var forslaget i desember 2021 overfor USA (og EU) om forhandlinger om en ny sikkerhetsordning i Europa – et forslag USA nektet å diskutere. Washingtons og NATOs investeringer i borgerkrigen, som hadde lagt Minsk 2-avtalen død, var blitt for store til at de mulige gevinstene av dem, slik disse var kalkulert i desember, kunne skusles bort i en sikkerhetsavtale med Russland.

Venstresida og krigen

Krigen og den medfølgende ensretting av opinionen i Vesten og i Norge, er en utfordring for venstresida. De dominerende media behandlet krigen som startet den 24. februar nærmest som om den ikke hadde noen forhistorie i det forsterkede USA-hegemoniet som oppsto da de balanserende virkningene av Sovjetunionens nærvær forsvant.

Også på norsk venstreside har det vært vanskelig å ta innover seg dette større perspektivet som *Vardøger* her bestreber seg på å løfte fram, og hvilke konsekvenser dette har for forståelsen av folkerettens rolle i de mellomstatlige forhold for å sikre fred. Denne uklarheten bunner i at forståelsen av imperialismen er svekket som dreiningspunkt i den internasjonale, politiske orienteringen. Kunnskap om USAs «uendelige kriger» for en «regelstyrt internasjonal orden» og NATOs destruktive rolle i disse, er gått tapt. Så da krigen brøt ut 24. februar, framstod NATO, som venstresida tidligere oppfattet som en notorisk *usikkerhetsallianse*, nå som en sikkerhetsgarantist.

13. september 2022, da Ukraina med omfattende hjelp fra USA/NATO endelig viste større framgang på slagmarken, skriver *Klassekampens redaktør* at «det russiske angrepet bryter med internasjonal rett og ethvert ideal om en regelstyrt verden». At det russiske angrepet bryter med internasjonal rett, og at Ukraina har en rett til forsvar, er opplagt. Men avisa ser her internasjonal rett, *folkeretten*, og en regelstyrt verden som to alen av samme stykke. Denne sammenblandingen er symptomatisk for den gradvise svekkelsen av FN-systemet og dermed av folkeretten som har skjedd som følge av de nye

hegemoniske forhold. At også store deler av venstresida ikke ser motsetningen mellom en «regelbasert verdensorden» og internasjonal lov (folkeretten), er et utslag av det liberale hegemoniets fortellerstyrke etter oppløsningen av Sovjetunionen. Chas W. Freeman Jr. kommenterer «regelbasert orden» slik i «Om innflytelsessfærer»:

«Den nye 'regelbaserte orden' har ingen referanser til FN-pakten eller internasjonal lov... Den 'regelbaserte orden' forutsetter at USA og dets allierte i G-7... støttet av noen få andre, helst tidligere kolonimakter, har autoritet til både å lage reglene og bestemme når og hvor de anvendes, og samtidig gjøre unntak for seg selv mens de påtvinger dem andre. 'Den regelbaserte orden' har til hensikt å bekrefte en global innflytelsessfære der det amerikanske primatet og overherredømmet blir symbolisert med det enestående og sammenhengende settet av regionale, verdensomspennende militære kommandoer...»

Da *New York Times* 28. september 2022 kunne melde at Pentagon setter opp en ny kommando for å effektivisere «sikkerheten» i Ukraina-krigen fra en base i Tyskland og slik lede sin dagsaktuelle *proxy war* for en «regelstyrt orden» derfra, var det en overtydelig illustrasjon av Freemans poeng.⁷

Politikere, diplomater og funksjonærer i den amerikanske sikkerhetspolitiske eliten har – til forskjell fra sine kolleger og avisredaktører i Europa – ingen problemer med å innrømme at dette dreier seg om en stedfortrederkrig *alt før* det var snakk om en ukrainsk, lovlig forsvarskrig mot et russisk, ulovlig angrep. Det gjorde lederen av den amerikanske kongressens komité for sikkerhet, Adam Schiff, tydelig da han to år tidligere, 22. januar 2020, uten liberale omsvøp oppsummerte rettssaken mot president Donald Trump slik: «*The United States aids Ukraine and her people, so that we can fight Russia over there, and we don't have to fight Russia here*».⁸ Det hadde vært en fordel for den sikkerhetspolitiske debatten og strevet for fred om dette faktum var bedre erkjent også her. Men ifølge den liberale versjonen er krigen et entydig forhold mellom angrep og forsvar, mellom frihet og totalitarisme, mellom demokrati og fascisme osv., tankefigurer skapt i *propagandakrig*.

Dette inventaret av ideologiske kampvåpen må settes i parentes, hvis vi ønsker innsyn i det som foregår. Da er det langt riktigere å si at dette er en *proxy war* mellom Russland og USA med EU på slep gjennom NATO, infiltrert i en krig mellom broderfolk, som følge av uoppgjorte konflikter mellom et «øst» og et «vest» i Ukraina etter Sovjetunionens oppløsning – den politiske instans som i 1922 først definerte Ukrainas grenser. Det var en borgerkrig som etter 2014 hadde kostet om lag 14 000 mennesker livet, de fleste russisk talende. Ukrainas forsvar for sin eksistens som sjølstendig stat og for sine grenser mot omverdenen blir nå bestemt av hvordan landet blir plassert i den ene eller andre innflytelsessfære og må balansere mellom dem. Tydeligere kan det ikke illustreres at en stats suverenitet ikke kan utledes av

dens blotte eksistens og isolerte sjølhevdelse, men er bestemt av dens plassering og gjensidige anerkjennelse i de mellomstatlige maktforhold.

Hva nå?

Hvordan kan denne krigen ende? Et russisk nederlag i krigen sammen med separatistene i øst vil være like farlig for verden som et amerikansk-NATO-ukrainsk nederlag; en amerikansk-NATO-ukrainsk seier like farlig som en russisk. Begge alternativene øker faren for eskalering mot storkrig og bruk av atomvåpen. Krigen må avsluttes med et kompromiss som er levelig for alle parter, inkludert folkegrupper og regioner i Ukraina som har vært i konflikt med hverandre, og legge grunnlag for en ny, *europaisk* sikkerhetsordning. Men vil USA/NATO «tåle» et kompromiss? Vil Russland «tåle» det? Vil Ukraina «tåle» det?

Den sosialistiske delen av venstresidas oppgave er uansett å arbeide for dette kompromisset. Krigen er et vitnemål om at krig og okkupasjon medfører uakseptable kostnader også ut fra en rent realpolitisk kalkyle. Venstresida må holde fast ved at angrepskrig ikke er et legitimt middel for å nå politiske målsettinger. Det gjelder ikke bare Russlands, men like mye Vestens «uendelige kriger» og intervensjoner for en «regelbasert verdensordning». Dette heftet av *Vardøger* inneholder bidrag til forståelse og begrunnelse av dette standpunktet.

*

Vardøger 37 VÅR NABO I ØST – RUSSLANDS MAKT OG AVMAKT (2018) og *Vardøger* 39 USAs HEGEMONI MELLOM GLOBAL MISJON OG INDRE OPPLØSNING (2022) kan i ettertid leses som «forberedelser» til *Vardøger* 40. Nr. 37 kan dels leses som en diagnose på noen av Russlands problemer som er kommet klarere til syne etter 24. februar. Nr. 39, der artiklene er skrevet før krigsutbruddet, minner om at USA har sine egne interne problemer som kan få innenlandske sosiale og politiske følger som følge av USAs krig i Ukraina, med internasjonale ringvirkninger.

Planleggingen av det heftet du nå holder i hånden, startet kort tid etter Russlands invasjon den 24. februar 2022. Angrepet signaliserte at vi stod ved et historisk vendepunkt i en omfattende kamp om innflytelsessfærer primært mellom en USA-dominert sfære med NATO som USAs overføringsreim, og en russisk. Spørsmålet om krig eller fred har en påtrengende aktualitet ikke minst for fredsnasjonen Norge som med sine våpenleveranser til den ene parten og med sin deltakelse i opplæringen av ukrainske soldater deltar som med-kriger i denne konflikten ifølge jurist og folkerettsforsker Cecilie Hellestveit.⁹

Vardøger-seminaret på Sørmarka 22. - 23. april 2022 hadde fire innledninger til diskusjon om krigen med Jørn Holm-Hansen, Marielle Leraand,

Arne Overrein og Ola Tunander. Disse innledningene er utgangspunkt for artiklene deres i dette heftet. Seinere er flere andre forfattere kommet til med egne bidrag.

Heftet begynner med Melles artikkel «Nedteljinga til krig i Ukraina: geopolitisk perspektiv på ein varsla storkonflikt» som viser hvordan konflikten mellom Vesten og det nye Russland etter oppløsningen av Sovjetunionen la grunnlaget for krigen. Sjøl om krigen kom overraskende for mange, var den ikke uventet for de som kjente øst-vest-konfliktens historie på bakgrunn av de stadige utvidelsene av NATO mot Russland i strid med løftet avgitt mellom Sovjetunionen og USA/NATO som forutsetning for samlingen av Tyskland.

I «Vår vei til atomkrigen» viser Ola Tunander hvordan konflikten fra Sovjetunionens oppløsning, og særlig med den interne krigstilstanden fra 2014 og utviklingen av krigen etter 24.02., leder opp mot en stadig mer tilspisset situasjon der spørsmålet om muligheten av en krig med bruk av atomvåpen ikke lenger bare er en militær tenkeøvelse, men en *reell* mulighet vi må ta inn over oss.

I «Broderfolkene, krigen og NATOs lange arm» drøfter Arne Overrein likheter og forskjeller i Russlands og Ukrainas oligarkisk-politiske systemer. Den ukrainske varianten har en mye svakere sentralmakt enn den russiske og det har gitt en åpning for fascistisk innflytelse fra relativt små politiske grupperinger og hvordan dette tidlig begynte å undergrave Zelenskijs politiske intensjoner om å finne en løsning med Russland på den interne konflikten. Åpningen for en løsning i samsvar med Zelenskijs opprinnelige mandat var i realiteten lukket lenge før det russiske angrepet. Sett fra folkenes perspektiv er denne krigen meningsløs, og de har intet å vinne ved å føre den til «endelig seier».

I «Eurasianisme som legitimering av en russisk innflytelsessfære» viser Jørn Holm-Hansen denne «ismens» utvikling fra omkring 1920 og hvordan den i dag, tilpasset regimets behov, fungerer som en bredspektret begrunnelse – historisk, politisk, økonomisk og kulturelt – for en russisk innflytelsessfære og bidrar til å rettferdiggjøre Russlands bruk av militær makt for dette formålet. Eurasianismen fungerer som en ideologisk overbygning til intern bruk i Den russiske føderasjonen og dens nærmeste allierte for hvorfor visse deler av det eurasiske kontinentet bør finne sammen i én statsdannelse eller i et tett samarbeid, ledet fra Moskva.

Krig utløser alltid krig om krigens sannhet – et politisk, moralsk og ideologisk engasjement. I «Hva med whataboutism?» retter Marielle Leraand søkelys på Ukraina-krigens debattklima og forsvarer bruken av å stille det utfordrende motspørsmålet «men hva med ...?» når krigens sammenheng underslås. Vestens dobbelmoral avdekkes når hun setter krigen inn i sin faktiske, globale sammenheng med utfordrende motspørsmål. Beskyldninger om «whataboutism» går nettopp ut på å fornekte denne strategiske sammen-

hengen og er forsøk på å isolere kritiske røster og slik vinne krigen om krigen.

I «Krigen om krigen» følger Sigurd Allern opp med en dokumentasjon av hvordan nyhetsmediene også i Norge blir redskaper i strategiske og taktiske propagandakampanjer og hvordan kravet om «samstemmighet» i de store mediene setter seg igjennom. I krig og internasjonale konflikter er forventningene om politisk konsensus i forsvars- og sikkerhetspolitikken spesielt sterke. Offiserer og eksperter knyttet til forsvaret og militære institusjoner får blomstringstid som spesielt autoritative kilder. Debattklimaet blir mer hatsk mot meningsavvik, rommet for ytringer blir trangere.

I «Fredsbevegelsen i Norge» etterlyser Bodil Chr. Erichsen det fredspolitiske engasjementet som tidligere preget venstresida og SV. En skulle tro at USAs/NATOs mange kriger *out of area* etter Sovjetunionens oppløsning ville stimulert fredsbevegelsen, men det motsatte har skjedd. En historisk refleksjon over dette er nødvendig, slik denne artikkelen legger opp til med en gjennomgang av fredsbevegelsens historie.

Siden SV er det partiet som har sterkest historisk tilknytning til fredsbevegelsen, har vi intervjuet SVs talsperson i forsvars- og sikkerhetspolitiske saker og medlem av Utenriks- og forsvarskomiteen i Stortinget, Ingrid Fiskaa, om hennes oppfatning av situasjonen etter Russlands invasjon 24.02..

Arne Overrein sammenlikner i «NATO-motstanden den gang og i dag» argumentasjonen mot norsk medlemskap i NATO særlig omkring 1949 da landet ble medlem av militæralliansen og de første årene etter. Motstanden «den gang» var mer tverrpolitisk enn i dag og strakk seg langt inn Arbeiderpartiet og et stykke inn i den borgerlige leir. En fellesnevner for NATO-skepsisen på tvers av blokkene var frykten for at Norge kunne bli trukket inn i konflikter som ikke hadde noe med forsvaret av landet å gjøre – en sikkerhetspolitisk skepsis *på tvers* og som i dag er forsvunnet.

Chas W. Freemans artikkel, datert 9. mars 2022, «Om innflytelsessfærer» poengterer at innflytelsessfærer ikke er noe vi kan velge å akseptere eller forkaste, men er maktpolitiske realiteter som statene og deltakerne i den offentlige debatt må forholde seg til enten de liker slike sfærer eller ikke. Under kolonialismen praktiserte stormaktene sin innflytelse i hovedsak gjennom direkte administrasjon av sine kolonier, mens den i dag formidles som maktforhold på ulike nivåer, politisk, økonomisk, militært, kulturelt osv., mellom folkerettslig suverene stater. En viktig årsak til at folkeretten og FN-systemet i dag er svekket sammenliknet med tida under «den kalde krigen», er at den underliggende, strukturerende maktbalansen mellom Sovjetunionen og USA er forsvunnet, forsøkt erstattet av en liberal, regelbasert verdensorden med forankring i USAs globale makt, noe som blir særlig tydelig gjennom krigen i Ukraina.

I «Krigen, NATO og venstresida» drøfter Hans Ebbing SVs og Rødts rolle og avmakt i den politiske situasjonen og SVs forestående avklaring om

NATO. Fra og med krigen mot Jugoslavia i 1999 har NATO vært USAs viktigste redskap i kampen for en «regelstyrt verdensorden» slik også krigen i Ukraina viser. Heftet avsluttes med en kommentar av samme forfatter til Chas W. Freemans filosofi om diplomati og det diplomatiske språket som en integrert del av statens manøvreringer, dens *statecraft*, slik denne filosofien kommer til uttrykk i bl.a. boka *Arts of Power* og «Om innflytelsessfærer».

Alle artiklene i dette heftet unntatt den av Chas W. Freeman, Jr. er ferdigstilt i perioden september – november 2022.

Bergen 12. desember 2022.

NOTER

- 1) I et intervju 12.06. i Kultaranta, Finland https://www.nato.int/cps/en/natohq/-opinions_196300.htm?selectedLocale=en
- 2) Norsk utgave *Ekstremismens tidsalder. Det 20. århundrets historie*, Gyldendal Oslo 1997, s. 562.
- 3) Hobsbawm s. 587
- 4) Se *Vardøger* 37 (2018) «Vår nabo i øst – Russlands makt og avmakt»
- 5) [https://en.wikipedia.org/wiki/Wolfowitz_Doctrine#Doctrine_articles\[6\]](https://en.wikipedia.org/wiki/Wolfowitz_Doctrine#Doctrine_articles[6])
- 6) Hva denne ble brukt til, kommenteres også av Scott Ritter i Consortium News, <https://consortiumnews.com/2022/12/05/scott-ritter-merkel-reveals-west-duplicity/>
- 7) Basen blir plassert i Wiesbaden i Tyskland og har et personell på 300. <https://antibellum679354512.wordpress.com/2022/11/16/germany-new-pentagon-joint-forces-hq-to-meet-ukraines-near-term-needs-on-the-battlefield/>. Chas W. Freeman brukte tidlig formuleringen om at denne krigen dreide seg om å bekjempe Russland «til den siste ukrainer». Se: <https://thegrayzone.com/-2022/03/24/us-fighting-russia-to-the-last-ukrainian-veteran-us-diplomat/>
- 8) <https://www.thenewcivilrightsmovement.com/2020/01/so-we-dont-have-to-fight-russia-over-here-schiff-delivers-powerful-statement-to-senators-in-trump-impeachment-trial/>. Demokratene i Kongressen beskyldte Trump bl.a. for å ha skadet USAs sikkerhetsinteresser i Ukraina.
- 9) https://www.nrk.no/urix/forskere-uenige-om-norsk-vapenleveranse-gjor-oss-til-medkrigere_-1.15874088.

Oddbjørn Magne Melle

NEDTELJING TIL KRIG I UKRAINA: GEOPOLITISK PERSPEKTIV PÅ VARSLA STORKONFLIKT

«The roots of the current situation lie in the events of the 1990s»
(Mikhail Gorbatsjov 8.11.2014)¹

«Gorbachev had apparently been promised that NATO would not advance to the east» (Sakwa 2015)²

Krigsutbrotet – Tema og tidsramme. Motstemmer

Krigen som braut ut då Russland invaderte Ukraina 24. februar 2022 kom overraskande for mange. Ein typisk kommentar i norske massemedium var at Russland var blitt «uforutsigbart», som om invasjonen kom som lyn frå klår himmel. Den reaksjonen tyder på at kunnskapsformidlinga om NATOs nye konsept og strategi med fokus på Aust-Europa etter den kalde krigen har vore mangelfull.

I dei åtte åra sidan 2014 vart det utkjempa ein konflikt av borgarkrigs-karakter i det austlege Ukraina, med risiko for eskalering til ein storkonflikt. Denne regionale krigen tok rundt 14 000 menneskeliv utan at konfliktstoffet vart grundig analysert i norske massemedium. Same året som denne regionale krigen tok til opna det amerikanske tidsskriftet *Foreign Affairs* spaltene for ein russisk forskar om kva som kunne skje dersom det ikkje kom i stand ei forhandlingsløyning som *både* omfatta det geopolitiske elementet som slo fast Ukrainas internasjonale status som nøytral stat (ikkje NATO-medlemskap), og samstundes verna dei etnisk-kulturelle rettane til den russisk-talande befolkninga i Ukraina: «The alternative would be far, far worse: Ukraine could well break apart, drawing Russia and the West into another prolonged confrontation.»³

Frå forskarhald i USA kom liknande åtvaringar mot ukrainsk medlemskap i NATO langt tidlegare. I ettertid er det nok mange som stiller spørsmålet om den påfølgjande storkrigen kunne ha vore unngått dersom Minsk-avtalane (2014/2015) hadde ført fram til eit *modus vivendi*, med ein viss regional autonomi for austprovinsar i Ukraina. Årsakene til at det ikkje lukkast, veit vi enno for lite om.

Eit hovudmål med denne artikkelen er å vise litt av det omfattande kjelde-materialet om NATO, USA, Russland og Ukraina som tilsa at konfliktstoffet mellom desse aktørane kunne eksplodere i krigshandlingar. Ei slik utvikling var føreseieleg, slik eg varsla i ein avisartikkel i 2015, at om Ukraina var det «fare for ein internasjonal storkonflikt.»⁴ Dette var året etter den destabiliser-

ande regimeendringa i Ukraina då president Victor Janukovitsj vart avsett etter eit opprør i Kyiv, som USA etter alt å dømme var delaktig i. Janukovitsj hadde sin sterkaste veljarbasis i dei sørlege og austlege delane av Ukraina der det russiske språket har stått sterkt. Russland reagerte på avsetjinga med å annektere Krimhalvøya, som sovjetleiaren Khrustsjov i 1954 hadde overført til det som då var sovjetrepublikken Ukraina. Ifølgje Lawrence Freedman, professor i krigsstudiar ved King's College i London, representerte regimeendringa i Kyiv vendepunktet. Eit land som hadde balansert mellom Vesten og Russland var brått «left completely in the hands of pro-Western leaders. At this point, Putin resolved to annex Crimea.»⁵

Sjeldan har ein historikar kome med ein spådom som til dei grader har slått til, som denne året før krigen i 2022 var eit faktum: «Fighting between Moscow and Kyiv over relations with NATO and the West was clearly going to be yet another landmark of the twenty-first century, with consequences far beyond the border of either country.»⁶ Desse konsekvensane har vi berre sett starten på. Det var den amerikanske historikaren, Mary Elise Sarotte, som skreiv dette i boka: *Not One Inch. America, Russia, and the Making of Post-Cold War Stalemate*.

I hovudtittelen spelar Sarotte på den omstridde påstanden om at framståande politikarar i Vesten skulle ha lova sovjet-leiaren Mikhail Gorbatsjov at NATO ikkje kom til å bli utvida ein tomme austover etter Berlinmurens fall og samlinga av Tyskland. Dermed legg ho inn eit trettiårig asymmetrisk konfliktperspektiv mellom den einaste attverande supermakta etter den kalde krigen, USA, og restrepublikken etter Sovjetunionens kollaps: Russland.

Den omstridde lovnaden om at NATO ikkje skulle ekspandere austover inn i den tidlegare sovjetiske interessesfæren, skulle vere den vestlege motytinga for at Gorbatsjov gjekk med på tysk samling og å drage attende dei sovjetiske styrkane frå Aust-Europa. I denne buffersona hadde styrkane stått sidan Den andre verdskrigen. Det var ikkje noko mindre enn verdsordenen i etterkrigstida – Jalta-avtalen frå 1945 – som stod for fall. Kva skulle kome i staden? Då Sarotte publiserte boka året før det russiske angrepet, hadde ho kanskje dekning for ordet «stalemate» om tilstanden, dragkampen mellom Russland og USA, men det kan neppe vere tvil om at USA, med NATO som reiskap, var på offensiven.

Utifrå vårt geopolitiske perspektiv – at internasjonal maktpolitikk blir influert og styrt av geografiske tilhøve i samsvar med det strategiske atlasets pedagogikk⁷ – vil rammeverket for artikkelen vere NATOs utvidingsprosjekt etter den kalde krigen: motivasjonen, avgjerdsprosessen, dragkampen mellom pådrivarar og ikkje minst motstemmene. Grunngevinga for det siste er at motstemme-temaet har vore kraftig underkommunisert i norsk offentlegheit, med dei konsekvensar det har fått for Nye NATO-diskursen. I stor grad vil fokuset følgje eit overmektig USA etter Berlinmurens fall i 1989. Etter Sovjetunionens kollaps var det eit Russland i alvorleg krise, degradert til

andrerangs stormakt økonomisk og militært. Korleis kom utviklinga til å bli i det geografiske rommet mellom NATOs austgrense og Russland?

Denne store sentral- og austeuropeiske regionen hadde Sovjetunionen sett som ein forsvarspolitisk buffer sidan Den raude armé nådde Berlin i mai 1945, og frå 1955 kontrollerte gjennom Warszawapakta. Det var ingen opplagt tanke i NATO i 1990 at alliansen skulle ekspandere inn i dette området. Aust i regionen med grense til Russland ligg Ukraina. Det var denne grensa dei russiske invasjonsstyrkane kryssa 24. februar 2022, primært truleg for å setje styresmaktene i Kyiv ut av spel i ein *blitzkrieg* mot hovudstaden – totalt mislukka.

Det var dette viktige grenselandet ved Russland med stort areal og høgt folketal, som ihuga geopolitiske strategar i USA heilt sidan tidleg på 1990-talet hadde som mål å legge i NATO-vektskåla, utan omsyn til at det då var lite stemning for det i Ukraina. Geopolitisk – men venteleg også historisk, etnisk, kulturelt og emosjonelt – var det maktpåliggande for russiske styresmakter å hindre at noko slikt skulle skje med *den* tidlegare sovjetrepublikken som på mange vis hadde stått Russland nærast.

Geopolitisk jordskjelv: Sovjetisk oppløysing – amerikansk framrykking. Nye NATO tek form

I ein tale i 2014 på 25-årsmarkeringa for Berlinmurens fall gjekk Gorbatsjov attende til dei første åra etter den kalde krigen og plasserte konflikt-røtene til tidleg på 1990-talet.⁸ Gorbatsjov var den siste presidenten i Sovjetunionen og hovudaktør i forhandlingane med vestmaktene og NATO om demontering av kald krig-ordenen, tilbaketrekking av sovjetiske styrkar og samling av Tyskland.

Det største stridsspørsmålet i ettertid er kva som vart lova på vestleg side om alliansetemaet, om Gorbatsjov hadde fått seg forsikra at NATO ikkje ville bli utvida austover, «ikkje ein einaste tomme». Det er lite sannsynleg at Gorbatsjov hadde drege sovjetstyrkane ut av buffersona i Aust-Europa utan lovnader om at NATO ikkje ville avansere austover. Politologen ved Kent-universitet, professor i russisk historie og europeisk politikk, Richard Sakwa, ser det slik: «Gorbachev had apparantly been promised that NATO would not advance to the east.»⁹ Den amerikanske toppdiplomaten, Russland-kjennaren og professoren, Jack Matlock, er ein av fleire som viser til forsikringar om det same, som denne frå NATOs generalsekretær, Manfred Wörner i 1990: «The fact that we are ready not to place a NATO army outside of German territory gives the Soviet Union a firm security guarantee.»¹⁰ Gorbatsjov var idealistisk og visjonær, improviserande og tilpassingsdyktig, men arbeidet hans vart undergrave av Sovjetunionens kollaps og «his own ineptitude as a leader and negotiator», ifølgje Sarotte.¹¹

Hadde Gorbatsjov sikra seg ein formalisert avtale, som Jalta-avtalen etter andre verdskrig? Realiteten var denne: «There was no peace conference after the end of the Cold War, and instead an uneven peace was imposed on Europe.»¹² Aktøren som hadde makt til å påføre Europa denne tilstanden var USA. Munnlege lovnader frå vestlege politikarar til Gorbatsjov, om aldri så mange, hadde ingen verdi synte det seg. Dette sviket mot Gorbatsjov vart ikkje nemnt i nekrologane hausten 2022.

Det var ingen uvanleg tanke etter oppløysinga av Warszawapakta (1955–1991) at det same kunne skje med NATO (1949 –). Kva skulle føremålet vere med denne alliansen når sovjetstyrkane drog seg ut av Aust-Europa? Sjølv-opphaldingsdrifta til organisasjonar og institusjonar kan vere sterk. Men NATO representerte ein formidabel maktkonstruksjon og hadde potensial som den viktigaste reiskapen i å projisere makt og interesser for USA rundt om i verda. Alliansen var grunna på Atlanterhavspakta av 1949, men verkeområdet var allereie frå starten vidare enn det nordatlantiske området – med medlemsland utanom, som Italia. Nye kom til i 1952 med Hellas og Tyrkia, det siste strategisk viktig for USA som grensande til Sovjetunionen. Kunne kanskje verkefeltet til NATO etter oppløysinga av Sovjet utvidast langt meir? For somme i USA var det freistande å ekspandere austover i Europa for å komme nærast mogleg det svekte Russland. Men som vi skal sjå kom det mange åtvarande røyster.

NATO-status 1990: «Out of area or out of business?»

«Since 1990, the conventional wisdom in U.S. and west European policy circles has been that NATO must take on new missions if it is to survive. This was the premise behind NATO's expansionist agenda, and this is the premise behind the new globalist agenda» (Michael I. Brown 1999)¹³

I ei vurdering av nye utfordringar for USAs utanrikspolitikk etter Berlinmurens fall omtalte Joseph Nye, direktør på Senteret for internasjonale saker ved Harvard-universitet, Aust-Europa som eit «particularly sensitive area» mellom aust og vest. Han minte om at Sovjetunionen hadde vurdert regionen som «essential to its military security.»¹⁴ Det kan ein forstå på bakgrunn av traumatiske historiske erfaringar, som invasjonar attende til Napoleon. Hitlers invasjon åleine tok ca. 27 millionar menneskeliv i Sovjetunionen, derav rundt ca. 6 millionar i Ukraina. Det måtte bli eit okkupasjonsstraume av litt anna format enn vårt 9. april 1940-kompleks.

Av alle land i Aust-Europa var Ukraina det tryggingpolitisk mest sensitive for Russland. At NATO-medlemskap kunne komme på tale, klarte ikkje Joseph Nye å sjå føre seg tidleg på 1990-talet. Det han undra seg mest over i 1990 var kva NATO skulle ta seg til etter den kalde krigen. Skulle ein utvide det geografiske verkefeltet og leite etter nye oppgåver som kunne fylle

alliansen med innhald? Tittelen på boka hans – *Bound to Lead* – levna ingen tvil om kva land som var verdshegemonen.

NATO stod altså ved ein skiljeveg. Alternativet til nedlegging var å gi alliansen forlenga eksistens gjennom nytt innhald. Men for å vere truverdig måtte innhaldet framstå som legitimt, få ein substans som rettferdiggjorde å oppretthalde historias mektigaste militærallianse, som reiskap for USA i internasjonal politikk. Det galdt å framstille NATO som uunnverleg, om det så var *ved sin ekspansjon å framprovosere det trugsmålet frå motparten som alliansen skulle trygge medlemslanda mot*. Richard Sakwa har fanga dette poenget i ein finurleg sentens: «NATO's existence became justified by the need to manage the security threats provoked by its enlargement. The former Warsaw Pact and Baltic states joined NATO to enhance their security, but the very act of doing so created a security dilemma for Russia that undermined the security of all.»¹⁵

Av denne tenkinga følgde ei utviding av verkefeltet til NATO geografisk, som gav alliansen ein ny geopolitisk dimensjon. Utan nytt innhald ville NATO få ei *identitetskrise*¹⁶ og truleg forvitre. Dilemmaet vart formulert av senator Richard Lugar som: *Out of Area or Out of Business*.¹⁷ Det innebar at NATO burde gå globalt som reiskap i USAs hegemoni-prosjekt, i første omgang i «the former post-Soviet space» i Aust-Europa.¹⁸

Eit pressmiddel for å få aksept for ekspansjonen var å setje det som vilkår for at amerikanske styrkar vart ståande i Europa.¹⁹ I dette låg eit trykk som sette medlemslanda i ein pinsam, gissel-aktig situasjon. Den kan illustrerast med eit par nøkkelomgrep frå allianseteorien²⁰ og dilemmaet med å vekke to tilstandar: *abandonment* (utanforskap) og *entrapment* (innfanging). I det første tilfellet spelar alliansehegemonen på ein atmosfære som kan vere utstudert sjølvskapt.²¹ Det gjeld noko så fundamentalt og handlingsstyrande som kjensla av angst, eller frykt – «the most electric of emotions», som «quickens our perceptions as no other emotion can».²² Å stå åleine utanfor ein allianse i det internasjonale maktspelet, kan verke skremmande, som eit eksistensielt trugsmål for ein liten nasjon.

I ordet *entrapment* ligg ein annan risiko: Ved alliansemedlemskap vil nasjonen bli fanga av allianseprinsippa og kjenne seg forplikta til å delta i alliansens krigar, for NATO etter 1999 jamvel globalt. Det var denne tilstanden stortingsrepresentant Kjell Bondevik allereie 1951 intuitivt ante kunne bli Noregs lagnad i NATO. Han hadde eit heimeavla uttrykk for det, då Noreg to år etter at landet vart medlem av alliansen, underla seg felleskommandoen i NATO: «Ein kan lett verta sitjande fast i kongroveven før ein veit ordet av det.»²³ Året før hadde også Høgres fremste polititar, C.J. Hambro, uttalt seg om norsk suverenitet. I eit hemmeleg stortingsmøte sa han at Noreg hadde fått «en ledelse av vår utenrikspolitikk som ligger utenfor landet og landets grenser».²⁴ Di større frykt ein nasjon har for å bli ståande åleine, di sterkare lojalitet vil denne nasjonen utøve overfor «overvasallen». I

dette disiplinerande, psykologiske maktspelet med emosjonen frykt, er det for USA avgjerande å få ein tilstand av *abandonment* – utanforskap – til å framstå som meir risikabel enn *entrapment*.

Svaret på spekulasjonane til Joseph Nye kom frå øvste offisielle hald i USA utover 1990-talet. Harvard-historikaren Serhii Plokhy, med Aust-Europa som speciale, omtalar 1991 som «a major turning point in world history, and nowhere does this seem more obvious than in the former post-Soviet space».²⁵ Opphavet til den amerikanske politikken, strukturerande for internasjonale relasjonar til denne dag, kan òg sporast til dette året då Sovjetunionen kollapsa. I USA begynte den triumferande Bush-administrasjonen å planlegge for ein ny verdsorden der Sovjetunionen var borte og Russland låg i den storpolitiske grøfta med broten rygg. Planlegginga vart tiltrudd neo-konservative som forsvarsminister Dick Cheney og særskilt hans næraste underordna, Paul Wolfowitz. Den nye doktrinen, utmynta av ekspertar i Pentagon, reflekterte synet til president George H. W. Bush i hans tale om nasjonens tilstand i 1992: Den kalde krigen var ikkje berre over, den var vunnen. Og vidare med Plokhys samanfatting: «The United States now had a special mission in the world defined by its new status as the sole global superpower. The geographical and political limits imposed on that vision by its former Cold War adversary no longer applied.»²⁶

Det bipolare verdssystemet som hadde skapt ein viss balanse og stabilitet internasjonalt, eksisterte ikkje lenger. Det var fritt fram for USA til å ta seg til rettes globalt, slik toppsjiktet som utforma politikken såg det, noko somkan disponere for hybris. Men her kan også *fryktparadokset* slå inn saman med fleire spørsmål: Kunne ein i denne tilstanden av overmott – etter fantasien om «The End of History» – likevel bere på ein heilt annan emosjon, av frykt eller angst? Ville den unike situasjonen bli varig, eller utfordra? Kunne makttilstanden gjerast permanent? Då måtte potensielle utfordrarar og rivalar haldast nede. I Sentral- og Aust-Europa kunne det berre vere Russland.²⁷

Då element av Wolfowitz-doktrinen vart leke til pressa nokre veker etter talen til president Bush snr. i januar 1992, kom det fram at eit aspekt ved den storstrategiske, geopolitiske misjonsbefalinga var å hindre ein kvar potensiell rival i å gjere seg gjeldande på verdsarenaen, «if necessary by means of preventive war.»²⁸ Det var dette president Bush jr. følgde opp med ordren om å invadere Irak 11 år seinare, grunngitt med eit trugsmål som ikkje eksisterte – og med katastrofale konsekvensar for det irakiske samfunnet. Det var om den amerikanske tankegangen og ambisjonen bak denne krigen at historikaren Odd-Bjørn Fure utmynta formuleringa «Verdensherskerne».²⁹

På øvste politiske hald i USA var ein altså klar over provokasjons- og krigsfaren ved å la militæralliansen ekspandere inn i Russlands sensitive nærområde: På eit kritisk stadium i oppløysinga av Sovjetunionen, 19. november 1991, tok president Bush og utanriksminister James Baker imot Gorbatsjovs rådgivar, Alexander Jakovlev. Dei to amerikanarane stilte

mellom anna spørsmålet om det kunne bli open krig mellom Russland og Ukraina når desse to sovjetrepublikane skildest. Jakovlev «responded that there were 12 million Russians in Ukraine, with «many intermixed marriages», so «what sort of war could that be?» Baker answered simply: «a normal war».³⁰ Allereie i 1992 kom det utspel frå USA's forsvarsminister Dick Cheney (seinare visepresident), om «a more aggressive approach» frå amerikansk side, heilt i tråd med Wolfowitz-doktrinen. Det galdt å sikre at «no rival superpower is allowed to emerge». Potensielle rivalar måtte haldast nede, hindrast i å få utvikle seg. Dette var før Kinas oppstiging. Uroa i visse krinsar i USA var at Russland kunne kome på fote og bli ein utfordrar igjen. Korleis kunne det blokkerast? Enno var ingen av dei tidlegare auststatane inkorporert i NATO, men det strategiske blikket gjekk austover. Same året (1992) tok ein sekretær i State Department kontakt med Ukrainas ambassadør i Washington for å bestille ein søknad om NATO-medlemskap – «to urge Ukraine to seek NATO membership.»³¹ Det ville ta seg godt ut om ein søknad kom frå Kyiv og ikkje etter press frå USA. At berre eit lite mindretal i Ukraina då var tilhengjarar av NATO-medlemskap,³² spelte inga rolle for dei amerikanske pådrivarane.

Året etter (1993) gjorde tre analytikarar frå tenketanken RAND seg til sterke talerøyr for NATO-utviding austover i det prestisjetunge tidsskriftet *Foreign Affairs*. Artikkelen vekte stor merksemd og det er grunn til å rekne med at den vart lesen med uro i Moskva. M.E. Sarotte har fleire utførlege referansar til artikkelen i *Foreign Affairs*. Dermed tangerer vi det viktige maktspørsmålet om kven ein president lyttar til, stolar på og gjennomfører sin utanrikspolitikk på grunnlag av. Etter Bush følgde Bill Clinton som president. For han som for andre presidentar, var det rimelegvis den vesle krinsen av rådgivarar han samla rundt seg. Den eine forfattaren av RAND-artikkelen i *Foreign Affairs*, Ronald Asmus, vart dregen inn i administrasjonen som medarbeidar til Strobe Talbott, nær rådgivar til Clinton. Asmus forstod hovudoppgåva si som å halde ekspansjonen gåande «until we have included the Balts.»³³ Dette skreiv han òg eit par artiklar om i 1996. Nærare enn Baltikum og Ukraina kunne ikkje ei NATO-framrykking kome Russland.

Lobbykonglomeratet: Det militær-industrielle-kongress-komplekset

Ved femtiårsmarkeringa for NATO i 1999 stod alliansen ved ein skiljeveg. Kva funksjonar og oppgåver skulle ein no fylle NATO med? USA trona så desidert som supermakt i ei unipolar verd. Men også ei supermakt kan bli plaga av frykt for at styrkeposisjonen vil bli utmana. Ein sterk posisjon må konsoliderast, helst forsterkast. Motsvar frå Russland var lite sannsynleg, så veikt som regimet der enno var.

Det kom åtvaringar frå amerikanske forskarar mot allianseutviding, men president Clinton lytta heller til den mektige våpenindustrien med sine godt

betalte lobbyistar av tidlegare toppfolk i det militær-industrielle kompleks. Denne sektoren i den amerikanske samfunnsformaasjonen hadde sterk økonomisk eigeninteresse i at NATO kunne utvidast. Det var denne maktgruppa si undergraving av det amerikanske demokratiet president Eisenhower hadde åtvare mot i avskilstalen i 1961. I denne utanomkanalen er det ressursar som tel – akkumulert frå enormt lukrative våpenkontraktar.³⁴ Nye medlemsland i NATO ville bety nye kontraktar for den amerikanske våpenindustrien og dermed sterkare økonomiske musklar til å påverke Kongressen gjennom lobbyverksemd.³⁵ Det mest skremmande perspektivet for dei store våpenprodusentane er ein tilstand av fred, slik ein representant for General Dynamics uttalte overfor ei forsamling han heldt tale for: «What if we have peace break out?» Ein av NATO-representantane braut ut: «God forbid!»³⁶

På bakgrunn av samrøret mellom den militære og den sivile sektoren, med den sivile som gissel for den militære, har den amerikanske sosialantropologen David Vine oppdatert og utvida Eisenhowers dobbel-nemning («militær-industriell») til ei trippel-nemning: «the Military Industrial Congressional Complex».³⁷ Slik illustrerer han maktgrepet som kombinatet «militær/industriell» har brukt for å kolonisere også det politiske feltet i USA, som Kongressen. Med denne nemninga vil han bevisstgjere om korleis folkevalde i USA er avhengige av pengegåver og donasjonar frå våpenindustrien for å vinne val og sikre attval.

USA blir meir og meir eit plutokrati enn eit demokrati.³⁸ Ifølgje William D. Hartung, brukte Lockheed Martin ein god del pengar – «spent furiously to influence the votes of key senators» – då Polens medlemskap i NATO skulle avgjerast, eit av dei første i rekka av nye medlemsland.

Lovvedtaket om utviding av NATO med tre land frå Sentral/Aust-Europa (Polen, Ungarn og Tsjekkia) passerte i Senatet 12. mars 1999 med røystetalet 80–19.³⁹ Mykje av førearbeidet var gjort gjennom NATO *Enlargement Facilitation Act* i 1996. Prosessen vart smurt av pengar, ei løyving frå USA på 60 mill. dollars.⁴⁰ Det hørde med til lovkonteksten av 1996 at USA skulle legge press på EU – der Frankrike og Tyskland var av dei meir skeptiske – om å slutte seg til NATO-utvidinga.

Det var ikkje noko grundig ordskifte i USA om avgjerda om NATO-utvidinga. Ifølgje professor Charles Kupchan kunne berre ti prosent av amerikanarane namngi eit einaste av dei tre nye medlemslanda i alliansen, som USA dermed hadde gitt ein kjernefysisk garanti. Den demokratiske forankringa til eit av dei mest konsekvensrike vedtaka om internasjonal politikk, kunne ha vore meir tillitsvekkande. Ved utgangen av 1990-åra hadde mistrua til det amerikanske demokratiet blitt så stor at tre av fire amerikanarar ikkje stolte på at regjeringa gjorde rettvise vedtak.⁴¹ Kupchan finn òg grunn til å nemne reaksjonen på allianseutvidinga hos motparten: «Washington expanded NATO's borders eastward against vociferous objections of the Russians».⁴² – Kom det ingen innvendingar om risiko og

faremoment ved denne politikken? Det gjorde det til ei viss grad i USA, mindre i dei europeiske NATO-landa, sosialiserte⁴³ til lojalt å følgje allianse-hegemonen – ikkje minst Noreg, som på autopilot. Om autoritetsforholdet mellom USA og dei andre NATO-landa og EU, høver formuleringa «relations of hierarchic subordination».⁴⁴

Kennan: «Det største mistaket i vestens politikk etter krigen»

Den amerikanske diplomaten George Kennan (1904–2005) er òg kjent som vitskapsmann og skribent. Særleg god innsikt fekk Kennan i tilhøva i Sovjetunionen der han var i fleire år, blant anna som ambassadør i Moskva på 1950-talet.⁴⁵ Planane om å utvide NATO austover etter den kalde krigen uroa Kennan sterkt og han kom med åtvaringar i fleire omgangar. Mot slutten av 1992 skreiv Kennan til Strobe Talbott, som fekk ei sentral stilling i Clinton-administrasjonen: Ved å utvide NATO-grensene kloss inntil Russland slik planen var – «smack up to those of Russia, we are making the greatest mistake of Western policy in the entire post-Cold War era.»⁴⁶ I ein tale i oktober 1996 kalla han planen ein «strategic blunder of potentially epic proportions.» I februar 1997 gjekk han ut i *The New York Times* under tittelen «A Fateful Error». Der karakteriserte han NATO-utvidinga austover som «the most fateful error of American policy in the entire post-cold-war era.»⁴⁷ Kennan gjentok åtvaringa då Clinton-administrasjonen i 1999 tok steget med å ta opp Polen, Ungarn, og Tsjekkia (Visegrad-landa) i NATO. Med Samuel P. Huntingtons formulering hadde administrasjonen då i fleire år arbeidd målmedvite for å utvikle kriteria og timeplanen «for the expansion of NATO membership».⁴⁸

President Clinton, som mangla utanrikspolitisk erfaring, presenterte Kennans innvendingar for sin nære ven og fortrulege rådgivar, viseutanriksminister Strobe Talbott, som avviste dei. Som medlem i Det nasjonale tryggingrådet (NSC) vart Talbott ein sentral aktør i å drive gjennom NATO-utvidingane i dei politiske organa. Talbott var òg spesielt aktiv i å auke trykket på EU-land som var skeptiske til NATO-ekspansjonen. Om berre USA øvde påtrykk, så ville det «put the EU under pressure to change its stance.»⁴⁹ USAs kontroll med EU har òg synt seg i energikrigen mot Russland, som i boikotten av russisk gass då ferdigstillinga av South Stream vart stogga i 2014 og Nord Stream 2 i 2022 vart nekta opna på ordre frå USA. På grunn av landets eksepsjonelle økonomiske styrke har det amerikanske sanksjonsregimet vore eit viktig våpen i internasjonal politikk gjennom heile etterkrigstida. Ingen nasjon har i den grad som USA brukt sanksjonsvåpenet.⁵⁰

Motstemmene til politikken om NATO-utviding har ikkje blitt mindre interessante etter den russiske invasjonen. Er det kanskje desse varslarane, som ikkje nådde fram i samtid, som, iallfall så langt, har fått «rett» i sine

prediksjonar?⁵¹ Tidsskriftet *Foreign Affairs*, som opna spaltene for RAND-trioen som gjekk så sterkt inn for NATO-utviding, hadde òg tinga eit motinnlegg: «Should the West Go East?». Redaksjonen gav eit objektivt samandrag av dei to syna på framtida til alliansen med opningssetninga: «With the Cold War over, is NATO dying?»⁵²

Det var redaktøren av tidsskriftet *The National Interest*, Owen Harries, som tok opponent-rolla mot RAND-forskarane, dei president Clinton lytta til. Harries åtvarar på det sterkaste mot ei NATO-utviding og utmålar dei negative konsekvensane. Han er om mogleg endå meir kritisk enn Kennan. Harries rekapitulerte sentrale drag i russisk historie før han drog til med denne domen:

«To ignore all this history and to attempt to incorporate Eastern Europe into NATO's sphere of influence, at a time when Russia is in dangerous turmoil and when the nation's prestige and self-confidence are badly damaged, would surely be an act of outstanding folly.»

Særskilt bør ein merke seg det dobbelsidige i varselet: dei *indrepolitiske* utslaga i Russland i sjåvinistisk retning, så vel som dei *internasjonale konsekvensane*:

«It could well provide a catalyst that would enable extreme chauvinistic elements in Russia to exploit frustrations, resentments and wounded national pride in ways that would have unpleasant consequences both internally and internationally.»⁵³

Dette gir eit noko anna grunnlag for å forstå bakgrunnen for krigen i Ukraina og den indrepolitiske utviklinga i Russland enn det perspektivet som har dominert i norsk offentlegheit. Her og elles i Vesten har ein heller slått seg på personfokusering og psykologisering av Vladimir Putin, leita etter essensialistiske anomaliar og patologiar i det russiske raritetskabinettet, som forklaring på landets utvikling og politikk.

Kven var dei mest ihuga pådrivarane *for* den nye NATO-politikken? Ei spesiell pressgruppe for ein offensiv utanrikspolitikk skulle bli The Project for the New American Century (PNAC), ein neokonservativ *tankesmie* som blant andre Dick Cheney, Donald Rumsfeld og Paul Wolfowitz var med på å grunnlegge. Dei hadde sentrale stillingar i administrasjonen til den førre presidenten, George W. Bush. For denne gruppa gjekk NATOs ekspansjon austover inn i eit storstrategisk forlengings-konsept, det å gjere også det neste hundreåret til eit amerikansk hundreår, slik perioden etter 1945 hadde vore. Då galdt det å hindre at Russland nokosinne reiste seg igjen. Lenger aust i den strategiske horisonten representerte eit slumrande Kina enno ikkje noka utmaning, men den politiske tenkinga i desse miljøa var global.

Europeiske motstemmer og norske kjettarar

I Europa slutta blant andre avisa *The Times* seg i 1997 til kritikarane av Clintons NATO-ekspansjon. Avisa antyda jamvel at Clinton kunne vere oppteken av eit innanrikspolitisk motiv med tanke på val, som å smigre store veljargrupper med austeuropeiske anar. På øvste politisk hald i eit vest-europeisk land var det Frankrikes president Jacques Chirac som hevda eit modererande synspunkt overfor USA. Chirac var ikkje overraska over at Jeltsin motsette seg utviding av NATO etter alt det Russland hadde gått med på og samarbeidd om etter Sovjetunionens fall.⁵⁴ Chirac vart i aukande grad kritisk til det han oppfatta som USAs nedverdige behandling av russarar.

Som Chirac var også den tyske kanslaren, Helmut Kohl, betenkt over dei amerikanske ekspansjonistane sin iver etter å utnytte Jeltsins veike posisjon og Russlands botnlause fornødning, landets «condition of weakness», til å utvide NATO. Kohl hadde mykje å takke Gorbatsjov for om tysk samling og var uroa over konsekvensane – langtidsreaksjonen og utviklinga i Russland.⁵⁵ I Storbritannia kom åtvaringa mot NATO-utviding austover frå blant andre tidlegare sjef for den britiske forsvarsstaben, Feltmarskalk Lord Carver, av mange rekna som landets fremste militærperson etter krigen. Carver ville jamvel avskaffe NATO-kommandoen fordi den hadde til formål å kamuflere kvar suvereniteten låg, at USA i realiteten hadde kommandoen over dei allierte statane sine styrkar.⁵⁶

Kva så med Noreg og utvidingsdiskursen i NATO? Det offisielle mønsteret kan oppsummerast i ordet «hyperlojalitet» overfor det offisielle USA. Norsk utanrikspolitikk og suverenitet synest i stor grad, via regjering og utanriksdepartement, å vere delegert til USA.⁵⁷ Men avvikande røyster frå norske kjettarar lét høyre frå seg. Ved NATOs 50-årsmarkering med eit nytt strategikonsept – Nye NATO og *out of area* – i 1999, var historikaren Francis Sejersted blant dei som slo alarm om det han såg som ei farefull utvikling. Han var ein av 500 underskrivarar mot strategidokumentet: «Man tvinges til å spørre om man i NATO virkelig har gjennomtenkt hvor provoserende strategiplanen [...] må virke på andre land».⁵⁸ Sjølv om dette var på linje med opposisjonelle synsmåtar i USA, unngjekk ikkje Sejersted den vanlege anklagen om *anti-amerikanisme*. På denne bakgrunn kan ein forstå vurderinga til diplomaten Kai Eide, tidlegare NATO-ambassadør, i eit intervju etter krigsutbrotet i 2022: «Til og med i USA er debatten breiere enn i Norge».⁵⁹ Det var eit understatement. Kritikken mot NATOs ekspansjon var langt sterkare i USA enn i vårt land, der den tryggingspolitiske debatten er på permanent lågbluss og statsapparatet «penetrert av amerikansk tenkning».⁶⁰

I intervjuet uttalte den tilsynelatande angrande ex-diplomaten, Kai Eide, som hadde reist rundt i Ukraina og Georgia med NATO-delegasjonar: «Særlig i Ukraina drev vi reklame for NATO»⁶¹ I så måte gjorde vel Eide berre allianse-plikta. Men ute av den rolla og med krigen som bakteppe, røper

han kva han var med på. Og han la til om reklamereisa for NATO-medlemskap i desse landa: «Dette gjorde åpenbart russerne urolige.» Omsider forstod den norske diplomaten provokasjonsmomentet, som Foster Dulles og andre vestlege politikarar hadde gjort allereie i 1949 då Noreg vart NATO-medlem.⁶² Det forstod også Gerhardsen-regjeringa på den tid, som utforma restriksjonane i norsk basepolitikk. NATOs generalsekretær, Jens Stoltenberg, vil neppe nokosinne forstå det, eller har ikkje mandat til å gjere det. Så seint som 12. januar 2022, 43 dagar før Russlands invasjon, uttalte Stoltenberg på ein pressekonferanse etter møtet i NATO–Russland rådet, som svar på spørsmål frå CNN om at det var usemje i alliansen om medlemskap for Ukraina: NATO «var klar til å støtte Ukraina på vegen mot NATO-medlemskap» («ready to support Ukraine on this path towards membership»)⁶³ Stoltenbergs partifelle, statsminister Støre, var ein tanke mindre konfronterande. Han håpte at «noen av Russlands hensyn kan ivaretas».⁶⁴

Fire år før krigsutbrotet i Ukraina og to tiår etter Francis Sejersteds dissident-utspel om norsk utanrikspolitikk, tok ein tidlegare norsk statsminister bladet frå munnen om NATOs ekspansjon austover. Det var Francis Sejersteds partifelle i Høgre, Kåre Willoch:

«Men så kommer Vestens mangel på grundig tenkning. Et eksempel var da NATOs generalsekretær – det var før Stoltenbergs tid – begynte å mene høyt at Ukraina skulle inn i NATO. Ingen burde bli overrasket over at Russland kunne se det som en trussel, efter at de hadde mistet en stor del av sitt imperium. [...] Men de ville ikke godta at NATO skulle rykke så langt videre frem som medlemskap for Ukraina ville bety. Det ville jo føre til at amerikanske styrker kunne plasseres 450 kilometer fra Moskva, og slik at deres eneste betydningsfulle flåtebase i syd skulle havne i et NATO-land. Russiske politikere kan jo ikke handle ut fra noe annet enn det de selv ser og oppfatter som andres motiver og mål.»⁶⁵

Willoch såg det provoserande i NATO-utvidinga. Han rører ved noko av det mest grunnleggande for å forstå ulike sider ved internasjonal politikk: *persepsjonstemaet*, kor ulikt ein situasjon kan bli oppfatta utifrå ståstad, spennet mellom persepsjon og mispersepsjon.⁶⁶ Som Richard Sakwa formulerer det: «Perceptions are everything in international politics, as are the mental maps of the participants. [...] the purely defensive actions by one state can be seen as aggressive by another.»⁶⁷ Korleis sentrale politikarar med mykje makt oppfattar røyndomen, vert ein integrert del av røyndomen og avgjerande for handling.

Russland – Samfunnskollaps og utanrikspolitisk fornedring

Korleis var tilstanden i Russland på 1990-talet? Harvard-historikaren Odd Arne Westad har vurdert dei dramatiske følgjene av overgangen frå eitt

økonomisk system til eit anna: «[I]t is clear that the economic transition to capitalism was a catastrophe for most Russians.» Og om det utanrikspolitiske feltet: «It is also clear that the West should have dealt with post-Cold War Russia better than it did.»⁶⁸ Den økonomiske sjokkterapien i Russland etter Sovjetunionens kollaps er kalla verdshistorias største økonomiske ran. Frå kommunisme gjekk ein på ein blunk over til hyperprivatisering, røvar-kapitalisme og oligarkisering av sovjetisk statseigedom. Ein konsekvens var dramatisk nedgang i levestandard og levealder, utan sin like i verdssoga og med enorme påkjenningar for alle samfunnssektorar. Det råka òg militærsektoren. I 1994 uttalte forsvarsminister Pavel Grachev at ingen armé i verda var i ei så elendig forfatning som den russiske.⁶⁹ Lite tyder på at tilstanden har betra seg. Jamført med USA og NATO var og er Russland militært sett ein dverg.

Når denne kaotiske perioden, som kasta titals millionar personar ut i fattigdom og halverte levestandarden til russarar flest, fall saman med den «demokratiske» fasen, er det mogleg å forstå at ordet *demokrati* ikkje gav positive assosiasjonar hos dei som opplevde det. Då den nedverdigeande perioden var på hell og dei fleste indikatorar peika oppover, var det duka for Vladimir Putin. Ironisk nok var det USAs protegé i Russland, Boris Jeltsin, som plukka ut Putin som sin etterfølgjar.

Forskarar har spekulert i kor sterkt den kollektivt nedverdigeande tilstanden i 1990-åra («demokrati-perioden») sette seg i den russiske folkepsyken. Kjennskap til dette er ein føresetnad for å forstå kvifor Vladimir Putin, då han kom til makta ved slutten av tiåret, kunne få så sterk støtte. Han entra den politiske arenaen på eit for seg heldig tidspunkt – i gjenreisingsperioden for russisk økonomi etter kollapsen og fornedringstiåret. I staden for historisering og strukturanalyse har norske massemedium boltra seg i persongransking. Putin satsa på nasjonalisme og den ortodokse kyrkja som løftestenger. Noko av det same satsa Ukraina på i sin nasjonsbyggingsprosess, med vekt på den romersk-katolske kyrkja. Det skjerpa motsetningsforholdet. På nasjonalismefeltet møter vi litt av eit paradoks – at så fundamentalt ulike figurar som Alexander Solsjenitsyn og Putin (så vel som Gorbatsjov og Jeltsin), kunne ha noko felles. I september 1990 då Sovjetunionen tok til å sprekke, åtvare dissidenten Solsjenitsyn frå sitt eksil i USA mot å øydelegge det han såg som Russlands slaviske kjerne. Han var innbiten antikommunist (jf. Gulag-bøkene) og russisk nasjonalist av gammalt merke. Spesielt kritisk var han mot dei som ville kappe Ukraina frå Russland. Han såg Ukraina som uskiljeleg frå Russland, spesielt Krimhalvøya og andre regionar i sør og aust, som ikkje hadde vore del av det «gamle» Ukraina. Alt pratet om eit separat ukrainsk folk med eit eige, ikkje-russisk språk var eit «nyleg påfunne falskneri».⁷⁰

Då det ukrainske parlamentet erklærte sjølvstende i 1991, åtvare Jeltsins pressesekretær med at Russland kunne kome til å gjere krav på noko av

territoriet, som Krim og Donetsk regionen, så vel som Abkhasia i Georgia og ein bit av nordlege Kasakstan.⁷¹ Mest kjensleg var tilhøvet til Ukraina.

Ukraina – Det heterogene «grenselandet»

«As ever, Ukraine was in a special category [1997]» (Sarotte 2021)⁷²

«Et solid flertall av befolkningen har imidlertid stilt seg avvisende til ukrainsk medlemskap [i NATO]» (Store norske leksikon 2006)⁷³

Kvifor er tilhøvet mellom Russland og Ukraina av eit anna slag enn mellom dei andre nasjonane i Aust-Europa? Ein kjem ikkje unna å skissere eit historisk bakteppe av kulturell, etnisk og språkleg art, dersom ein vil forstå litt av tematikken. Grenseproblematikken mellom Russland og Ukraina med sitt konfliktpotensial har jamvel nedfelt seg i sjølve landsnamnet Ukraina, med tydinga *grenselandet*.⁷⁴ Ikkje noko anna av dei 14 grannelanda har Russland hatt eit så spesielt forhold til. Det tilseier at analogi-konstruksjonar og generaliseringar om nærast allmenn krigsfare frå eit uføreseieleg Russland – freistande å mane fram i propagandaen – har avgrensa overføringsverdi. Det er her historiedisiplinen har sitt analytiske særpreg, som eit *idiografisk* vitkapsfag med fokus på det særmerkte og unike til skilnad frå dei generaliserande samfunnsfaga.

Ifølgje den ukrainskfødde historieprofessoren Serhii Plokhly var Ukraina eit spesielt kjensleg tema også for Gorbatsjov, og det ikkje berre av personlege grunnar (russisk far, ukrainsk mor). Han gjorde sitt yttarste for at dei to sovjetrepublikane ikkje skulle skilje lag då unionen fall saman. Ifølgje Gorbatsjov var grensene i dette overgangsområdet ustabile konstruksjonar og han frykta etnisk konflikt dersom Ukraina braut ut av Sovjetunionen.

Bolsjevikane hadde gjort grensejusteringar for å styrke makta si også i Ukraina ved til dømes å legge Kharkov og Donbas dit. I 1954 overførte som nemnt Khrustsjov Krimhalvøya til den ukrainske sovjetrepublikken, ei intern overføring i Sovjetunionen i samband med 300-års feiringa av ein avtale frå 1654 då ein ukrainsk kosakkhøvding søkte hjelp hos den russiske tsaren mot eit polsk opprør i Ukraina.⁷⁵ Etter denne avtalen overtok Russland gradvis dei ukrainske områda aust for Dnepr, og på 1700-talet kom også områda vest for Dnepr under russisk styre, medan dei vestlegaste områda kom under Austrike-Ungarn. Namnet Ukraina vart frå slutten av 1500-talet brukt om landområda vest for elva Dnepr, som renn gjennom hovudstaden Kyiv. Sivilisasjonshistorikaren Huntington hevda jamvel at Ukraina var «a cleft country with two distinct cultures. The civilizational fault line between the West and Orthodoxy runs through its heart and has done so for centuries.»⁷⁶

Ein Gorbatsjov-rådgivar hevda i 1991 at dersom Ukraina kunngjorde exit frå Sovjetunionen, så kom ikkje lenger Krimhalvøya til å vere ein del av Ukraina, men bli annektert av Russland allereie neste dag.⁷⁷ Ifølgje Gorbatsjov vart retorikken i Kyiv om sjølvstende for Ukraina møtt

med motstand nett i dei tungt prussiske regionane. Men om dei gjorde det, tilsa demografien at dei ikkje var mange nok til å få avgjerande innverknad. Andelen russarar var ca. 17 prosent, i den autonome republikken Krim ca. 70 prosent. Den språklege russifiseringa har vore så sterk at rundt rekna halve befolkninga snakkar russisk til dagleg og hovudstaden Kyiv er ein tospråkleg by. I folkerøystinga 1. desember 1991, med 84 prosents deltaking, valde heile 90 prosent sjølvstende for Ukraina. Resultatet stadfesta sjølvstendefråsegna i parlamentet 24. august 1991. Den nasjonale bølga var sterk. På Krim var stemninga annleis. I mai 1992 voterte parlamentet for sjølvstende frå Ukraina, men drog vedtaket attende etter press frå Kyiv. I januar 1994 valde Krim ein president som brukte valkampmottoet «einskap med Russland», men etter nytt press frå Kyiv droppa han lovnaden om folkerøysting om lausriving frå Ukraina.⁷⁸ Mykje talar for at dersom denne prosessen hadde fått gå sin gang, ville Krim på demokratisk vis ha brote med Ukraina allereie tidleg på 1990-talet.⁷⁹ – På denne bakgrunn kan ein forstå kommentaren til NRKs Moskva-korrespondent, H. W. Steinfeldt 30. april 2014: «Det er ikke det at Krim returneres til Russland som er problemet, det er måten det skjedde på som er problemet.»⁸⁰

Det regionale mønsteret i røystegjevinga reflekterte ein kløyvande historisk arv som gjorde nasjonsbygging krevjande. Til ulike tider har utkant-provinsane i dagens Ukraina tilhøyrt ulike statsdanningar. I vest: Austerrike-Ungarn og Polen; i aust har den russiske påverknaden vore sterk. I vårt geopolitiske perspektiv gjer dette samansette mønsteret det forståeleg at den unge statsdanninga har hatt eit ustabil balansepunkt mellom aust og vest med konsekvensar også for synet på NATO. Ifølgje Store norske leksikon var motstanden i Ukraina sterk enno så seint som i 2006, truleg lenger: «Et solid flertall av befolkningen har imidlertid stilt seg avvisende til ukrainsk medlemskap [i NATO].»⁸¹ Dette var nok kjent hos pådrivarane i USA for å få landet inn i alliansen, men endra ikkje den geopolitiske målsetjinga deira om å få eit militærpolitisk nakketak på Russland via Ukraina.

NATO-strategane var vél vitande om kor veikt Russland var økonomisk og militært, men tilstanden vart ikkje gjort til allmennkunnskap i vestleg opinion. Landets elendige militærtilstand vart vurdert i ein rapport frå NATO Defence College i januar 2014. Der heitte det at russiske militærstyrkar ikkje representerte nokon fare for Vesten, blant anna på grunn av små løyvingar til militærsektoren og den katastrofale demografiske effekten av den økonomiske krisa etter Sovjetunionens kollaps. Det kunne jamvel reisast tvil om Russlands «ability to provide national defence *without tactical nuclear weapons* ... All this makes Russia's military capabilities less efficient and hardly interoperable.»⁸² Dei militære kapasitetsfaktorane i det vide spennet mellom såkalla hybridkrigføring og taktiske atomvåpen var særskild mangelfulle: dei utgjorde eit makttomrom som det kunne ta tiår å fylla. Annekteringa av Krimhalvøya same år kravde ikkje dei manglande kapasitetane.

2014: Vendepunkt i grenselandet. Maidan-opprør og Krim-annektering

Inntil 2014 rådde det ein slags intern nasjonal balanse i styringsorgana i Ukraina, ei likevekt mellom krefter som drog vestover og austover på mange samfunnsfelt, også militært. Over fleire månader i 2013/14 utvikla så Maidan-opprøret seg i Ukrainas hovudstad Kyiv mot ei regjering som blant anna prøvde å fortsette den vanskelege balansegangen mellom aust og vest. Kor sterk USAs hand var bak folkeopprøret på Maidan-plassen og i den påfølgjande regimeendringa med destabilisering og regional borgarkrig, vil framtidens historikarar kunne klårlegge. Blant dei amerikanske aktørane som medverka, var diplomaten Victoria Nuland og USAs ambassadør i Kyiv, Geoffrey Pyatt.⁸³ Ifølgje Richard Sakwa var Nuland «an active and engaged participant on the Maidan».⁸⁴ Eit regimeskifte i Kyiv vart oppmuntra og tilskunda av Europa-avdelinga i det amerikanske utanriksdepartementet, Nulands oppdragsgivar. Karrieren hennar hadde gått frå staben til intervensjonisten Dick Cheney's til Hillary Clintons team. Nuland, med bakgrunn i det Sakwa kallar russofobe neokonservative, skrytte av alle pengane utanriksdepartementet stilte til disposisjon for påverknadsarbeidet i Ukraina. – Dette samsvarar med vurderinga til diplomaten Jack Matlock, Russland-rådgivar for fleire presidentar, ambassadør i Moskva og seinare forskar. Ifølgje Matlock vart krisa i Ukraina forsterka av innblanding frå USA og NATO.⁸⁵

Med regimeendringa etter Maidan-opprøret, vart den finstemte vektsskåla skipla. Balansen bikka vestover i samsvar med USAs mål om å gjere Ukraina til NATO-medlem. Russland reagerte med å annektere Krimhalvøya der hovudbasen for Russlands svartehavsflåte er stasjonert. I Moskva såg ein truleg føre seg at etter regimeendringa i Kyiv kom marinebasen i Sevastopol, som Russland hadde ein leigeavtale om, til å bli skifta ut med ein NATO-base, med permanent nærvær av NATO-fartøy i Svartehavet.⁸⁶ USA og NATO ville i dette scenarioet – potensielt med atomvåpen – vere posisjonert slik overfor Russland, som ei tilsvarande russisk etablering i Mexico-golfen ville fortone seg for USA.

Kontaktflata med størst konfliktpotensial mellom Ukraina og Russland var og er dei to prorussiske enklavane i Donbas: Donetsk og Luhansk. Har kanskje dei prorussiske «separatistane» der – ved si agering etter regimeendringa i Kyiv sidan 2014 – hatt eit slags grep på Putin, sett han i skvis om handteringa av situasjonen? Kunne og ville han svikte dei? Dette Kreml-dilemmaet har vore lite framme i diskursen om konflikten. Då det såg ut som desse to prorussiske enklavane med utbrytarambisjonar var i ferd med å bli nedkjempa av den ukrainske hæren, sende Kreml inn regulære russiske styrkar. Men Putin nølte: «Putin was still cautious. He did not annex the enclaves, as the separatist wanted, but instead took the opportunity to get the deal in Minsk.»⁸⁷ Intensjonen skal ha vore – med enklavane som pressmiddel – å influere Kyivs politikk i retning av eit kompromiss. Slik gjekk det ikkje.

Minsk-avtalen vart ikkje implementert. Lawrence Freedman er her inne på Putins dilemma og skvisen han stod i: «Unlike in Crimea, Putin had shown an uncertain touch as a commander, with the Donbas enclaves left in limbo, belonging to no country, and Ukraine continuing to move closer the West.»⁸⁸

Etter at Donbas-krigen hadde gått i stå etter 8 år og Minsk-avtalen ikkje gav resultat, tok maktthavarane i Kreml eit dumdristig steg 24. februar 2022. Målet var truleg reversering av regimeendringa i Kyiv i 2014, for å få Ukraina inn att i Russlands interessesfære – «and never again contemplate joining either NATO or the EU.» Med ein angrepsstyrke på «berre» ca. 150 000 soldatar i det Putin kalla ein «spesialoperasjon», kunne det ikkje vere tale om nokon total okkupasjon eller pasifisering av eit så stort land – «far from sufficient to take and hold all of Ukraine.»⁸⁹ Det er det nest største landet i utstrekning i Europa og har 44 millionar innbyggjarar. Etter fiaskoen med å ta Kyiv – truleg som følgje av misvisande etterretning og illusjonar om folkemeininga der, og i møte med eit godt førebudd forsvar – fall Putin-regimet tilbake på eit anna folkerettsstridig mål, «frigjering» av Donbas-regionen. Putins krig er av ein militæreksperter karakterisert som ein «case study in a failure of supreme command».⁹⁰ Slikt førekjem ikkje berre hos autokratiske leiarar. Også leiarar i demokrati kan ha blindflekkar av liknande slag, med angrepskrig og brot på FN-pakta, som av USA under president Clinton i Serbia/Kosovo (1999) og president George W. Bush i Irak (2003).⁹¹

Verdshegemonen: Ekspansjonsdynamikk og militærssystem

Truman-doktrinen frå 1947, oppkalla etter president Harry S. Truman, gjekk ut på at USA måtte sjå det som si oppgåve å støtte frie folk og nasjonar mot undergraving innanfrå og militære truslar utanfrå. I praksis legitimerte doktrinen amerikansk innblanding i andre statars interne forhold og tryggingsspolitikk. Heilt sidan den kalde krigen hardna til i 1947, har USA stått for ein framskoten militær strategi. Ein potensiell fiende skulle konfronterast lengst mogleg vekk frå USA, på andre lands territorium, nærast mogleg motparten. Denne *forward*-strategien er forklaringa på dei hundretals militærbasane USA har etablert over heile kloden, etter Sovjetunionens fall også i Sentral- og Aust-Europa, nærare og nærare Russland: «That the country needed a large collection of bases and hundred of thousands troops constantly stationed overseas, as close as possible to any potential enemies, was central to this «forward posture».⁹² Like viktig som ein framskoten strategisk posisjon er for USA, er det å hindre motparten tilsvarande nærleik til eige territorium (jf. Cuba-krisa 1962 då verda stod på randa av kjernefysisk ragnarok).

Sosialantropologen David Vine står bak fleire store arbeid om USAs mange militærbasar rundt om i verda. Han ser det som krevjande sjølvpedagogikk for amerikanarar å snu spegelen og førestille seg korleis det ville

kjennest å ha – om ikkje meir enn ein einaste – framand base nær den amerikanske grensa, «for example in Mexico, Canada, or the Caribbean, let alone in the United States.»⁹³ For å hjelpe på empatien og visualisere korleis det ville sjå ut, har han laga eit imaginært kart med framande lands basar plasserte rundt USA.⁹⁴ Ifølgje Vine kan USA-basane med mål om å avskrekke Kina og Russland verke stikk motsett grunna provokasjonsrisikoen:

«By provoking a Chinese and Russian military response, these bases may help create the very threat against which they are supposedly designed to protect. In other words, far from making the world a safer place, U.S. bases overseas can actually make war more likely and America less secure.»⁹⁵

Den amerikanske strategien med militærinstallasjonar nærast mogleg motparten, om mogleg omringe han med basar, kan verke destabiliserande og krigsutløyande. Såleis ser David Vine den russiske Krim-anneksjonen i 2014 som *reaktiv*, som svar på ein aggressiv amerikansk politikk: «Russia's seizure of Crimea and its involvement in the war in Ukraine – has come after the United States encouraged the enlargement of NATO and built a growing number of bases closer and closer to Russian borders.»⁹⁶

Ein kunne kanskje vente at fleire med politisk avgjerdspekt i USA var i stand til å innsjå provokasjonsrisikoen og det hasardiøse med militærbasar nær motparten. Det var ei slik innsikt som låg til grunn for reservasjonane i norsk basepolitikk, som lenge var innebygde i vår NATO-politikk frå 1949 med den såkalla baseerklæringa kort tid før Noreg vart medlem av NATO. Den gjekk ut på at Noreg ikkje ville tillate atomvåpen eller utanlandske basar i landet i fredstid. Desse reservasjonane er det lite igjen av etter den nyleg inngåtte baseavtalen, som USA ønskte seg og som stortingsfleirtalet sanksjonerte utan større motstand eller medieomtale. Maktlogikken i NATO synest å vere at dersom ein er militært overlegen nok, så må motparten bite audmjukinga i seg, tuktast til underkasting. Det er berre makt motparten forstår! Difor kan aldri NATO bli sterkt nok. Med Sverige og Finland som alliansemedlemer, har NATO blitt *sterkare* var kommentaren frå statsminister Støre. Men kanskje den tidlegare konstellasjonen med Sverige og Finland utanfor NATO, den såkalla nordiske balansen, gav eit *tryggare* Norden?

Om denne tematikken kan ein ane noko på det mentale planet – ei underliggende oppfatning om at ein sjølv, NATO-landa, er så demokratiske og moralsk overlegne og berre vil andre så inderleg vel at motparten ingen rett har til å tvile på det. Følgjeleg har han heller ingen grunn til å frykte NATO-basar, uansett kor nær sine grenser. For USAs eigne nærområde gjeld det motsette: motpartar skal haldast på lengst mogleg avstand. Og USA har makt til å implementere denne logikken dersom ein antagonist skulle prøve seg, som på Cuba i 1962. Då risikerte president Kennedy ein tredje verdskrig for å

få fjerna ein sovjetisk base av det slaget som USA i fleire år hadde hatt nær Sovjet i NATO-landet Tyrkia.

Uansett utfall av krigen i Ukraina vil det ved krigsslutt iallfall finnast ein *økonomisk* sigerherre – den amerikanske våpenindustrien. Ei pressgruppe som med store ressursar arbeidde for NATO-utvidingane i Senatet, var «US Committee to Expand NATO». Leiar i komiteen var talande nok vise-presidenten i Lockheed Martin.⁹⁷ Saman med andre konsern i den mektige våpenbransjen vart det arbeidd aktivt og effektivt for å influere dei politiske avgjerdsorgana i USA til å vedta NATO-ekspansjon til Sentral- og Aust-Europa, noko som opna ein ny lukrativ marknad for våpensal. Som hand til hanske samsvara samrøret i det militær-industrielle-kongresskomplekset med det overordna strategiske konseptet til supermakta. Målet om å bevare hegemoniet og framleis vere «Verdensherskerne» vil òg innebere forlenging av ein eksepsjonell historisk arv, den «amerikanske krigskulturen».⁹⁸

Det er likevel interessant at 20 prosent av senatorane motstod trykket frå presidenten og lobbyistane då lovframlegget om NATO-utvidinga austover vart vedteke etter ein overflatisk debatt «that barely scratched the surface.»⁹⁹ I norske media vart NATO-utvidinga stort sett marknadsført som ei solidaritetshandling. Slik kunne den tradisjonelle norske misjonærimpulsen overførast frå Nord-Sør-dimensjonen til Aust-Vest-dimensjonen i internasjonal politikk. I dag er norske soldatar stasjonerte i nye NATO-land som grensar mot Russland, land som fungerer som sjakkbrikker i USAs framskotne militærstrategi.¹⁰⁰ Denne forward-strategien som skulle vise seg så destabiliserande, var det neokonservative pressgrupper og våpenindustrien i USA tok til å planlegge allereie tidleg på 1990-talet då den kalde krigen var over.

Det var dette risikofylte ved NATO-ekspansjonen George Kennan fleire gonger fåfengt åtvare mot utover 1990-talet. Truleg har vi berre sett byrjinga av dei konsekvensane Kennan så dialektisk-presist predikerte. – USA har vore velsigna med frispråklege kritikarar mot landets utanriks- og krigs-politikk, men overfor politiske avgjerdsorgan har innspela deira kome til kort i konkurranse med pengesterke konsern og industribransjar som lobbyerte for vedtak i sin favør og bruk av militærmakt. Det er først *etter* katastrofale nederlag og enorme øydeleggingar og tap – påført land som Vietnam, Irak, Afghanistan, Libya og Syria – at førehandskritikarane har fått anerkjenning.

Samtidshistorisk sluttord

«NATOs utvidelse østover siden 1990-tallet er omdreiningspunktet i den nåværende konflikten» (Patomäki, juni 2022)¹⁰¹

Som påminning om det preliminære med å skrive samtidshistorie – varsenda og reservasjonane det krev grunna nærleik til stoffet saman med den avgrensa og selektive tilgangen til kjeldemateriale – avsluttar eg med å sitere ei amerikansk avis, *The New York Times*, like etter invasjonen. Avisa tok skarp

avstand frå det den såg som uprovosert aggresjon frå russisk side, men opna likevel for tvil om *kausalitet*, årsakssamanhengen:

«Analysts and historians will long debate whether Mr Putin's grievances had bases in fact, whether the United States and its allies were too cavalier in expanding NATO, whether Russia was justified in believing that its security was compromised. There will also be heated questioning over whether Mr Biden and other Western leaders could have done more to assuage Mr Putin».¹⁰²

Reservasjonen («whether»), som vi les fire gonger i sitatet, indikerer at det i redaksjonsstaben til *The New York Times* fanst ein gnagande tvil om klokskapen i NATO-ekspansjonen. Det same galdt for den britiske *Financial Times*: «The wisdom of NATO's post-Cold War enlargement to the east will be debated in years to come.»¹⁰³ Ei slik søkande, reflektert haldning er sjeldan vare i norsk offentlegheit. Mediehistorikaren Magne Lindholm: «I Norge fordampet idéen om at norske journalister skal opptre som nøytrale observatører, da Russland invaderte Ukraina.»¹⁰⁴ Journalistane inntok skyttargravene i ein mediekrig. Det er ikkje noko nytt. Det skal godt gjerast å finne ein internasjonal konflikt etter 1945 som har vore slik framstilt i norske *mainstream*-medium at versjonen har stått seg mot seinare forskning. Det som derimot har stått seg, er verknadshistoria på opinionen av den mediale samtidsversjonen.

Som prøvt vist i denne artikkelen hadde krigen, som i strid med folkeretten tok til med det russiske åtalet på Ukraina 24. februar 2022, ein latensperiode med NATO-utvidingane nærare og nærare dei russiske grensene sidan 1990-talet. I 2004 gjorde medlemstalet i alliansen eit hopp frå 19 til 26 land, deriblant dei tre baltiske, slik policymakers i USA hadde drøymt om eit tiår tidlegare. Land som då stod for tur var to andre tidlegare Sovjetrepublikkar: Georgia og Ukraina. Det var ikkje absolutt konsensus i alliansen om denne politikken, men ei heller snever gruppe president-rådgivarar i USA hadde styrt kursen og avgjerdsprosessane saman med lobbyistar med rikeleg tilgang på ressursar til å få politisk gjennomslag. Likevel var det ein viss motstand i Senatet, men interessa og kunnskapen i amerikansk opinion om det som skjedde, var fråverande.

Det var helst blant amerikanske forskarar i den «realistiske» skuleretninga om internasjonal politikk at motstanden og kritikken var sterkast mot NATO-ekspansjonen. Eit felles drag ved desse innspela var at dei utover 1990-talet såg med sterk uro på sitt eige lands nedlatande og ekspansive politikk overfor eit Russland i djup krise. Det skjedde i ein atmosfære av sigerseufori etter den kalde krigen. Liksom George Kennan frykta dei konsekvensane av den amerikanske strategien når responsen melde seg. Forskingsdirektør Michael E. Brown var i 1999 meir direkte om den utanrikspolitiske rekylen: Det kunne vere risikabelt å teste grensene for kva Russland ville finne seg i av provokasjonar utan å slå tilbake («provocation without retaliation»)¹⁰⁵ «Den

vestlege propagandaen blendar ute den NATO-åtferda som Russland reagerer på. Den er aspektblind på den måten at den ikkje gir akt på provokasjonen, berre på reaksjonen hos motparten», skriv filosofen Jon Hellesnes i *Dag og Tid* 9. juni 2017. John Mearsheimer frykta i vendepunktåret 2014 kva som ville skje dersom USA og landets allierte ikkje endra kurs: «They can continue their current policy, which will exacerbate hostilities with Russia and devastate Ukraine in the process».¹⁰⁶ Konsekvenspotensialet er nok i skrivande stund vidare enn som så. Ein bumerangeffekt attende på angriparlandet Russland kan heller ikkje utelukkast – heilt inn i Kremls indre gemakkar.

Hegemoni-kreftene i NATO gambla overmotig med at Russland framleis var så veikt militært at åtvaringar derifrå kunne ein suverent og utan risiko oversjå – og rulle NATO stendig nærare Moskva. Kan ekspansjonistane i USA jamvel ha likt å leike med si overmakt og med audmjukingseffekten, teste og strekke motpartens tolegrense?

NATO-utvidinga kan vel ikkje ha vore ein utstudert machiavellisk provokasjon for å utløyse eit russisk svar i form av ein intervensjon? Då ville USA for all verda ha lukkast i å eksponere eit aggressivt Russland, som granneland ville søke vern mot i NATO. Det ville òg legitimere større forsvarsløyvingar. Det psykologisk geniale ved NATO-utvidingane var at dei ved sin provokasjonseffekt genererte nett den responsen frå Russland, som i sin tur kunne skremme fleire land inn i alliansen og styrke samhaldet der.¹⁰⁷ I dette emosjonelle dragsuget av frykt gjekk også dei to nordiske landa med,¹⁰⁸ Sverige og Finland, som offisielt hadde vore alliansefrie.¹⁰⁹ For å ta det steget var truleg ein historisk understraum av russofobi til hjelp.¹¹⁰ Dessutan bør ein ikkje undervurdere påverknaden frå ein nordisk aktør bak kulissane, generalsekretæren i NATO. Alliansens identitetskrise frå 1990, med dilemmaet: «*Out of Area or Out of Business*», synest reparert. For kor lang tid?

Om krigsofferet Ukraina er det grunn til å minne om eit sidetema med langtidsrelevans for artikkelens geopolitiske perspektiv: Korleis vil krigen påverke den uferdige og utfordrande nasjonsbyggingsprosessen i det til no heterogene grenselandet? Nasjonal mobilisering og forsvar mot ei åtaksmakt fungerer gjerne samansveisande. I så fall vil Russlands angrepskrig få uintenderte følgjer for makthavarane i Kreml også på dette, truleg avgjerande feltet om Ukrainas framtid. Som formulert av ein ukrainsk filosof etter få månaders krig i 2022: «I 2010 var kanskje halve Ukraina Russland-vennlig, halve vendt mot Vesten. Nå vet jeg ikke hvor mange.»¹¹¹

Artikkelen er ikke fagfelleurdert.

NOTAR

- 1) Gorbatsjov i tale på 25-årsmarkeringa for Berlin-murens fall (http://eng.global-affairs.ru/book/Gorbachevs-full-speech-during-the_celebrations-of-the_25th-Anniversary-of-the-Fall-of-the-Berlin-Wall), sitert i Svetlana Savranskaya, «Yeltsin and Clinton», *Diplomatic History*, Vol. 42(4), 2018, s. 564.
- 2) Richard Sakwa, *Frontline Ukraine. Crisis in the Borderlands*. L.B. Taurus, London, 2015, s. 4.
- 3) Alexander Lukin, «What the Kremlin Is Thinking», *Foreign Affairs*, 2014(4), s. 93.
- 4) Oddbjørn Magne Melle, «USAs uforstand i Ukraina», *Klassekampen* 29.1.2015: 14–15. [Min tittel: «USAs destabilisering av Ukraina»]; jf.: «Putin's decision to march troops into Ukraine surprised many in the West, as well as in Russia, it did not surprise those who followed the nature and character of the rhetoric used by Russia and the West for the last eight years.» (Ofer Fridman, *Russian «Hybrid Warfare». Resurgence and Politisation*. Hurst & Company, London 2022, s. xiii.)
- 5) Lawrence Freedman, «Why War Fails. Russia's Invasion of Ukraine and the Limits of Military Power», *Foreign Affairs*, Vol. 101(4), 2022, s. 14.
- 6) M.E. Sarotte, *Not One Inch. America, Russia, and the Making of Post-Cold War Stalemate*. Yale University Press, New Haven & London 2021, s. 313.
- 7) Om geopolittikk, jf. Oddbjørn Melle, *Supermakter og kald krig-arener. Vestens globale hegemoni i møte med kommunisme, nasjonalisme og islamisme*, Abstrakt forlag, Oslo 2008, s. 45–50; Øyvind Østerud, *Geopolittikk. En nøkkel til storpolitikken*, Dreyer, Oslo 2021.
- 8) Sjå Gorbatsjov-sitat i innleiingsvignett.
- 9) Sakwa 2015, s. 4.
- 10) Jack F. Matlock Jr., *Superpower Illusions*, Yale University Press, New Haven & London 2010, s. 247.
- 11) Sarotte 2021, s. 144.
- 12) Sakwa 2015, s. 4.
- 13) Michael E. Brown, «Minimalist NATO. A Wise Alliance Knows When to Retrench». *Foreign Affairs*, Vol. 78(3), 1999, s. 210.
- 14) Joseph S. Nye Jr., *Bound to Lead. The Changing Nature of American Power*. Basic Books 1991, s. 246.
- 15) Sakwa 2015, s. 4.
- 16) Jf. Fridman 2022, s. 119-20, 24.
- 17) Jf. Richard Lugar, «NATO: Out of Area or Out of Business; A Call for U.S. Leadership to Revive and Redefine the Alliance», *The Richard Lugar Senatorial Papers*, 2.8.1993, lasta ned 2.7.2022, <https://collections.libraries.indiana.edu/lugar/items/shows/342>.
- 18) Ibid.
- 19) Jf. Brown 1999, s. 206.
- 20) Basert på Glenn H. Snyder, *Alliance Politics*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1997.
- 21) Jf. senator Vandenberg's fryktskapande propogandaråd til president Truman i 1947 for å få aksept for Truman-doktrinen: Presidenten «scared hell» out of the

- American people» (Walter La Feber, *America, Russia and the Cold War 1945–1992*, McGraw-Hill, New York 1993, s. 53). Då vart det lettare å selje kald krig-politikken. Jf. allereie Aiskylos (525/524–456 f.Kr.): «Do not addict them to the drug of danger», (Corey Robin, *Fear. The History of a Political Idea*, Oxford University Press, New York 2004, s. 249).
- 22) Robin 2004: 1, 4.
 - 23) Bondevik i Stortinget 1.12.1951, S.tid. 7b: 2481.
 - 24) K.E. Eriksen og H.Ø. Pharo, Kald krig og internasjonalisering 1949–1965, *Norsk utenrikspolitikk historie*, bd. 5, Oslo 1997: 37.
 - 25) Serhii, Plokhly, *The Last Empire. The Final Days of the Soviet Union*, Basic Books, New York 2014, s. 406.
 - 26) Ibid., s. 407.
 - 27) Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster/The Free Press, London 2002, s. 161.
 - 28) Plokhly 2014, s. 408.
 - 29) Jf. to artiklar av Odd-Bjørn Fure: «Verdensherskerne» (*Dagbladet* 15.3.2003: 48–53) om Irak-krigen og «endringer i det verdenspolitiske system» og: «USAs vilje til krig» (*Aftenposten* 18.1.2003): «Den besettende vilje til krig som USAs ledelse nå demonstrerer, [...] har ingen stormakt oppvist maken til i etterkrigstiden.»
 - 30) Sarotte 2021, s. 127. Utanriksminister Baker var ein av dei vestlege toppolitikarane som lofte Gorbatsjov at dersom han drog sovjetstyrkane ut av Aust-Europa, så ville ikkje NATO krype nærare Russlands grenser ved å ta tidlegare sovjetiske satelittar inn i alliansen (Jf. William D. Hartung, *Prophets of War*, New Nation Books, New York 2012, s. 193f).
 - 31) Sarotte 2021, s. 142.
 - 32) *Store norske leksikon*, bd. 15, Oslo 2006, s. 27.
 - 33) Sarotte 2021, s. 280.
 - 34) For to forskningstitlar om dette: James Ledbetter, *Unwarranted Influence: Dwight D. Eisenhower and the Military-Industrial Complex*, New Haven, CT 2011; Ann Markussen m.fl., *The Rise of the Gumbelt: The Military Remapping of Industrial America*, Oxford 1991.
 - 35) Om våpenindustrien som politisk maktfaktor i samsvar med Eisenhowers åtvaring, jf. Hartung 2012; Vine 2020: 282–285, 303–305; Melle, *Klassekampen* 15.9.2018: «Den profitable lakeien».
 - 36) Vine 2020, s. 313f.
 - 37) Ibid., s. 283 og passim (sjå Index s. 419).
 - 38) Ronald P. Formisando. *Plutocracy in America*, Johns Hopkins University press, Baltimore 2015; jf. Melle, «Er USA eit demokrati?», *Klassekampen* 27.10.2020.
 - 39) Charles A. Kupchan, *The End of the American Era*, Alfred A. Knopf, New York 2002, s. 18; Hartung 2012, s. 197, men han oppgir røystetalet til 81–19, som er feil, éin representant var fråverande.
 - 40) Sarotte 2021, s. 261.
 - 41) Kupchan 2002, s. 323.
 - 42) Ibid., s. 18, 23, 272.

- 43) Om mjuk makt, spreing og internalisering av hegemonistatens normer, G. John Ikenberry and Charles Kupchan, «Socialization and Hegemonic Power», *International Organization*, Vol. 44(3), 1990, s. 283–315. Sjå også Chas W, Freemans artikkel om «Innflytelsessfærer» i dette nr. av *Vardøger*.
- 44) Paul K. MacDonald, «The Role of Hierarchy in International Politics», *International Security*, Vol. 32(4), 2008, s. 172.
- 45) Kennan var òg knytt til planleggingskontoret i det amerikanske utanriksdepartementet og er rekna som hovudarkitekt for den såkalla oppdemningspolitikken (*containment*) mot Sovjetunionen under den kalde krigen. På 1950- og 1960-talet var han professor ved Princeton-universitetet.
- 46) Kennan i brev til Strobe Talbott 31.1.1992, sitert i Frank Costigliola, «Roosevelt/Kennan and Stalin», *Diplomatic History*, Vol. 42(4), 2018, s. 531.
- 47) Sitert i John Lewis Gaddis, *George F. Kennan. An American Life*, The Penguin Press, New York 2011, s. 681.
- 48) Huntington 2002, s. 161.
- 49) Memorandum til utanriksminister Warren Christopher frå Strobe Talbott, 25.7.1996, sitert i Sarotte 2021, s. 261 n105. Kursiveringa kan vere gjort av Sarotte.
- 50) Jf. Sverre Lodgaard, «Skumringstid for det amerikanske sanksjonsregimet?», *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2022(3), s. 175–186.
- 51) Om historieforskning og prediksjon, jf. Oddbjørn Magne Melle. «Historie og prediksjon: 1989», *Historisk tidsskrift*, 2012(4), s. 511–539.
- 52) *Foreign Affairs* 72(4) 1993: v.
- 53) Owen Harries, «The Collapse of ‘The West’», *Foreign Affairs*, Vol. 72(4), 1993, s. 43.
- 54) Sarotte 2021, s. 198.
- 55) *Ibid.*, s. 261.
- 56) Jf. Erik Alfsen, Bjørn Kirkerud og Bent Natvig, «NATOs utvidelse og atomvåpen», *Dagbladet* (kronikk) 26.02.1997; om Carver, *The Telegraph* 11.12.2001; *New York Times* 17.12.2001.
- 57) Tilstanden er neppe endra til det betre sidan forskingsresultatet om «en generell apati overfor utenrikspolitikk blant de fleste stortingsrepresentanter» og at Stortinget var «relativt impotent som maktfaktor ved utformingen av utenrikspolitikken» (Philip M. Burgess, *Internasjonal Politikk*, 1968, s. 752, 753).
- 58) Francis Sejersted, *Aftenposten* 8.9.1999.
- 59) Eide, *Klassekampen* 25.5.2022. Som apropos til temaet einsretting, indoktrinering og manglande mediepluralisme er det interessant å sjå kva slags forskingslitteratur frå det engelsk språkområdet norske forlag selekterer for omsetjing og som kan påverke ein større lesarkrins enn dei som les engelsk.
- 60) Formulering av Iver Neumann, *Klassekampen* 18.12.2010. Jf. liknande vurderingar i same avis også om massemedia: Minda Holm 27.7.2021; Terje Tvedt 11.6.2022; Fredrik Sejersted 30.10.2014.
- 61) Intervju med Eide: «Frykter taktfast marsj», *Klassekampen* 25.5.2022.
- 62) Jf. Joyce & Gabriel Kolko, *The Limits of Power. The World and United States Foreign Policy, 1945–1954*. New York: Harper & Row 1972, s. 499.
- 63) Stoltenberg på pressekonferanse etter møte i NATO–Russland rådet 12.1.2022 (http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_190666.htm)

- 64) NTB-melding 12.1.2022, kl. 12.40.
- 65) Torbjørn Røe Isaksen og Kåre Willoch. *Alt med måte. Politiske samtaler*. Cappelen Damm, Oslo 2018, s. 100.
- 66) Jf. klassikaren på feltet, Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press, Princeton: (1976), 2017.
- 67) Sakwa 2015, s. 217, 43.
- 68) Odd Arne Westad, *The Cold War. A World History*. Allen Lane. Penguin Books 2017, s. 623.
- 69) Benjamin S. Lambeth, «Russia's Wounded Military», *Foreign Affairs*, Vol. 74(2), 1995, s. 88.
- 70) Peter Conradi, *Who Lost Russia?*, OneWorld, London 2017, s. 165.
- 71) Ibid., s. 13.
- 72) Sarotte 2021, s. 270 om NATO-utviding austover.
- 73) *Store norske leksikon*, bd. 15, 2006, s. 27.
- 74) Jf. Sakwa 2012 og undertittelen i boka: *Crisis in the Borderlands*. Liknande synonym om namnet Ukraina er «landet ved periferien» og «utkant» (snl. 2006: 17, 24).
- 75) Huntington 2002, s. 165.
- 76) Huntington 2002, s. 165. For utdjuping og eksemplifisering av dei regionale motsetningane i Ukraina, jf. s. 165–168 med kart over valresultat s. 166.
- 77) Om Gorbatsjovs bruk av det etniske kortet som varsku, jf. Plokhly 2014, s. 258f.
- 78) Huntington 2002, s. 167.
- 79) Jf. Arne Overrein, «Russisk utenrikspolitikk – Fra avmakt til stormakt?», *Vardøger*, 37, 2019, s. 93.
- 80) <https://radio.nrk.no/serie/nyhetsettermiddag/sesong/201404/NPUB51006314#t=39m56s>
- 81) *Store norske leksikon*, bd. 15, 2006: 27.
- 82) Heidi Reisinger i NDC Conference Report, NATO Defence College, Rome, 31.1.2014, s. 3, sitert i Fridman 2018, s. 107 (uth. her).
- 83) Sakwa 2015, s. 87, 217.
- 84) Ibid., s. 217. For meir om Nuland og Ukraina, s. 94f, 218, 220, 224, 230.
- 85) Jack Matlock, «En splittet nasjons tragedie», *Klassekampen* 2022, s. 24.
- 86) Om Sevastopol-basen, jf. Vine 2017, s. 12, 323.
- 87) Freedman 2022, s. 16.
- 88) Ibid.
- 89) Ibid., s. 18.
- 90) Ibid., s. 22.
- 91) Jf. Ngairé Woods, «What the Mighty Miss. The Blind Spots of Power», *Foreign Affairs*, Vol. 101(4), 2022, s. 26, med USAs og Storbritannias angrepskrig mot Irak i 2003 som døme.
- 92) Vine 2017, s. 31.
- 93) Vine 2020, s. 2, 303. For ein annan amerikansk forskar om Mexico/Canada-analogien, Kupchan 2002, s. 14.
- 94) Ibid., s. 311.

- 95) Vine 2017, s. 12.
- 96) Ibid., s. 11.
- 97) Sarotte 2021, s. 284.
- 98) Om den amerikanske krigskulturen finst ei rekke forskingsarbeid, men lite omsett til norsk. Jf. t.d. Adrian R. Lewis, *The American Culture of War*, Routledge, New York 2007; John Dower, *The Violent American Century. War and Terror since World War II*. Haymarket Books, Chicago 2017.
- 99) Kupchan 2002, s. 18.
- 100) For meir om dette perspektivet, Oddbjørn Magne Melle, «Fanga i Nato-føydalismen», *Klassekampen* 30.3.2017, s. 16-17.
- 101) Heikki Patomäki, «Slutten på det nordiske idealet», *Le Monde Diplomatique*, juni 2022, s. 5.
- 102) *New York Times*, «No justification for a brazen invasion», By the Editorial Board, 25.2.2022.
- 103) *Financial Times*, sitert i Watkins 2022: 7.
- 104) Magne Lindholm, «De ubevisste maktutøverne», *Klassekampen* 8.9.2022, s. 16.
- 105) Brown 1999, s. 212.
- 106) Mearsheimer 2014.
- 107) Jf. Sakwa-sitatet med note 15.
- 108) Det emosjonelle dragsuget av frykt influerte også SV, skipa som motstandsparti til NATO i 1961 med namnet Sosialistisk Folkeparti.
- 109) Jf. Mikael Holmström, *Den dolda alliansen. Sveriges hemliga NATO-förbindelser*. Atlantis, Stockholm 2011.
- 110) Om russofobi nærast som eksistensiell angst i Norden, jf. Olav Riste, «Ideal og eigeninteresser: Utviklinga av den norske utanrikspolitiske tradisjonen», i Sven G. Holtmark, Helge Ø. Pharo & Rolf Tamnes (red.), *Motstrøms. Olav Riste og norsk internasjonal historieskrivning*, Cappelen, Oslo 2003, s. 66: ««Russefrykta» var eit velkjent felles nordisk og delvis felles europeisk historisk fenomen».
- 111) Volodymyr Jermolenko, intervju, *Klassekampen* 20.5.2022.

Ola Tunander

VÅR VEI TIL ATOMKRIGEN

Ikke rom for kompromisser

Vi i Vesten oppfatter oss som «de gode» i konflikt med Vladimir Putin som «den onde». Men for Russland er det Vesten, USA-Storbritannia, som er «den onde». Putin snakker om «Løgnenes imperium».¹ Ifølge de neo-konservative i Washington finnes friheten i Vestens eller retter sagt i USAs unipolære verdensordning,² mens Putin ønsker at Russland, Kina, India, Europa og Afrika skal kunne møte USA som «likemenn» i en multipolær verden. Som det nå ser ut, vil USA aldri akseptere dette. Jeg vil i denne artikkelen ta opp konsekvensene av denne tenkemåten. Vi går mot en stor-konflikt mellom atomvåpenmaktene.

Vi i vest vil ikke kompromisere med «prinsippet om den enkeltes frihet» til å velge allianse, selv om det skulle føre til storkrig. Vladimir Putin sier på den andre side at NATOs utvidelse østover de siste 25 årene «truer den russiske statens eksistens». Disse forskjellige perspektivene gir ikke rom for kompromisser. Fra 2014 har USA bidratt med mer enn 12 milliarder dollar til militær trening og våpen i Ukraina,³ og jo mer våpen USA bidrar med, desto flere drepte ukrainere. En ukrainsk general snakket på ukrainsk tv i september om egne tap på langt over hundre tusen mann.⁴ For USA handler krigen i Ukraina ikke om Ukraina, men om å «svekke Russland»,⁵ mens Putin har gjort det klart at USAs nærvær i Ukraina ikke kan tolereres. Et medlemskap i NATO vil bli forhindret til enhver pris. Det er vanskelig å se for seg hvordan en storkrig skal kunne unngås.

Hvordan man starter en krig

La oss gå tilbake til 1990. Alle de politiske lederne på vestlig side, president George H.W. Bush og hans utenriksminister James Baker, Vest-Tysklands kansler Helmut Kohl og utenriksminister Hans-Dietrich Genscher, Frankrikes president François Mitterrand, Storbritannias statsministre Margaret Thatcher og John Major og utenriksministeren Douglas Hurd og generalsekretær i NATO Manfred Wörner, ga eksplisitte løfter til Moskva i 1990-93, til Mikhail Gorbatsjov og til Boris Jeltsin, om at NATO ikke ville utvides «med en tomme mot øst» (Baker), og alle disse løfter ble da nedtegnet på papir i referater fra samtaler, brev og memoarer fra de som deltok.⁶ Løftene var en forutsetning for at Sovjet skulle akseptere en tysk samling og dra tilbake 400 000 mann fra Øst-Tyskland. Ifølge et dokument fra forhandlingene var det enighet om at NATO ikke skulle utvides «bortenfor Elbe. Derfor

kan vi ikke tilby NATO-medlemskap for Polen og de andre», sier de.⁷ Disse ord fantes ikke i form av en formell avtale, men også muntlige løfter mellom statsledere er bindende.⁸ Til tross for dette og russernes gjentatte protester drev USA NATO-utvidelsen til Sentral-Europa på 90-tallet, til de baltiske landene i 2004 og til Ukraina og Georgia fra 2008, selv om USA visste at det var fullstendig uakseptabelt for Moskva: «Den røde av alle røde linjer», skrev Moskva-ambassadøren og senere CIA-sjefen William Burns. Det kunne føre til «borgerkrig» og «russisk intervensjon».⁹ Washington visste at det kunne føre til krig. Den eneste rimelige forklaringen på at USA fortsatte med denne politikken, er at de ville trigge en krig for å svekke Moskva. Professor Jeffrey Sachs ved Columbia-universitetet kontaktet Det hvite hus i desember 2021 og sa: «Det kommer å bli krig hvis ikke USA vil innlede diplomatiske samtaler med president Putin om NATO-utvidelsen. De sa til meg at USA vil aldri gjøre det. ['It's off the table' ...] og nå har vi en krig». «USA nektet alt diplomati», sa Sachs.¹⁰ Han sier nå at den amerikanske politikken er basert på overmot, en «remarkabel hybris».¹¹

Men det var også andre grunner for krigen. Egentlig startet den allerede i 2014, etter statskuppet samme år, da de to østlige fylkene i Donbass, Donetsk og Lugansk, nektet å akseptere det nye regimet i Kiev. Den demokratisk valgte presidenten, Viktor Janukovytsj, hadde sin støtte i de folkerike fylkene i øst og sør i landet. Minoriteten i vest, som hadde støttet Julija Tymosjenko, organiserte store demonstrasjoner. I februar 2014 tok de over makten med vold.¹² Fylkene i sør og øst gjorde opprør, men de ble slått ned av styrker fra vest.¹³ Det var kun Krim og de to fylkene i Donbass som overlevde. Kiev startet da en krig mot dem. Den pågikk i 8 år med mer enn 13 000 døde, inklusive 3000-4000 sivile, og 1,5 millioner flyktninger til Russland. Det har vært en av Europas mest langvarige kriger. Det er inn i denne krigen at Russland nå har intervenert. Etter fransk-tysk meglings skrev Ukraina, Russland og OSSE under den første Minsk-avtalen i 2014 og Minsk II i 2015, som forutsatte en fredelig løsning på konflikten og som ga en relativ autonomi for Donetsk og Lugansk innenfor rammen av den ukrainske staten. Men de høyre-radikale med Dmytro Jarosj motsatte seg avtalen. De fortsatte å bombe og befeste grensen for å kunne gjenerobre Donbass.¹⁴ Hverken president Petro Porosjenko eller president Zelenskyj gjorde noe for å implementere avtalen. Sekretæren for det nasjonale sikkerhetsrådet Oleksyj Danilov, sa at en «oppfyllelse av Minsk-avtalen ville bety en ødeleggelse av landet».¹⁵

President Porosjenko sa i tysk tv i 2022 at grunnen til at han skrev under Minskavtalen, var at Ukraina måtte kjøpe seg tid for å bygge opp sin militære styrke, for å kunne gjenerobre de to fylkene, nå «republikkene» i Donbass.¹⁶ Minskavtalen var blitt bekreftet den 17. februar 2015 av Resolusjon 2202 i FNs sikkerhetsråd. Avtalen var derfor en internasjonalt gyldig og forpliktende avtale.¹⁷ Men det viste seg at FN ikke kunne garantere for den, fordi

USA allerede fra 2015 ikke tok resolusjonen på alvor.¹⁸ Ifølge Porosjenko i 2022 hadde Ukraina heller aldri hatt til hensikt å følge avtalen. I stedet bygget man opp de egne styrkene med omfattende amerikansk støtte for å kunne gjenerobre både Krim og Donbass. Dette var et klart brudd mot Minskavtalen. Den planlagte gjenerobringen av Donetsk og Lugansk ville føre til flere titusentalls drepte russere eller russiskspråklige i de to republikkene, og det ville føre til flere millioner flyktninger til Russland. Ifølge Putin måtte Russland gripe inn pre-emptivt (i forkant) for å stoppe den katastrofen man så komme. Russland hadde ikke noe valg, slik Putin så det. Vi må konkludere med at både USA og Ukraina hadde gjort alt de kunne for å få Russland til å gå inn med militærmakt. Det var slik sett en varslet krig.

Taktikken ligner på forspillet til Sovjetunionens militære inntog i Afghanistan. I juli 1979 begynte USA å støtte det islamistiske opprøret i Afghanistan med militære våpen. USAs hensikt var å destabilisere den pro-sovjetiske regjeringen i Kabul for å tvinge Moskva til å gå inn med militærmakt til støtte for Kabul. Den nasjonale sikkerhetsrådgiver Zbigniew Brzezinski og senere forsvarsministeren Robert Gates sa helt eksplisitt at USA hadde lagt ut en «felle» for å få Sovjet å gå seg ned i en den afghanske «hengemyren». Man ville la Sovjet bli sittende i en «umulig krig», som ville svekke økonomien og bryte opp og eliminere Sovjet som stormakt.¹⁹ På samme måte søkte USA fra 2014 å legge ut en «felle» for Russland i Ukraina gjennom å åpne for ukrainsk NATO-medlemskap, ved å bygge opp Ukrainas militærmakt til NATO-standard og ved å støtte de radikale nasjonalistenes krig i Donbass. USA avviste også alle samtaler med Russland om en europeisk sikkerhetsordning som ble foreslått i desember 2021 og som tok hensyn til Moskvas uro, særlig uroen for en utplassering av USAs atomvåpen tett på Moskva. Den 19. januar 2022 presenterte senator John Cornyn forslag til «Ukraine Democracy Lend-Lease Act» for det amerikanske senatet. Den ville gi presidenten utvidete fullmakter til å bevilge penger for en kommende krig med Russland tilsvarende den amerikanske «Lend-Lease Act» som ble signert i februar 1941 for å støtte de alliertes kamp mot Nazi-Tyskland. De totale bevilgningene under den andre verdenskrig hadde vært på 50 milliarder dollar. Den nye «Lend-Lease Act» ble godkjent av senatet og kongressen i april 2022 og ble signert av presidenten i mai med en garanti om 40 milliarder dollar til Ukraina.²⁰ Men allerede i januar, da arbeidet med den nye loven begynte i Senatet, må det ha stått klart for russerne at USA forberedte en storkrig tilsvarende den vi hadde på 40-tallet, en krig som kunne åpne for utplassering av amerikanske våpensystemer inntil Russlands mest vitale områder på kort varsel. Det spørsmål vi må stille er: Hadde russerne noe alternativ? Umiddelbart etter at Russland hadde gått inn den 24. februar, slo USA til med løfter om massiv våpenstøtte og med massive sanksjoner, som var forberedt måneder i forveien for å svekke russisk økonomi og for å bryte opp og eliminere Russland som stormakt.

Hva krigen egentlig handler om

Analysen ovenfor viser for det *første* at Russland så seg nødt til å stoppe Ukrainas gjenerobring av Donetsk-Lugansk og Krim (president Zelenskyjs beslutning om å gjenerobre Krim var fra mars 2021).²¹ For det *andre* viser analysen at Russland for enhver pris ville stoppe et ukrainsk NATO-medlemskap og USAs opprustning av Ukraina til NATO-standard med vestlige atomvåpen tett på Moskva. Det dreier seg om en omvendt «Cuban missile crisis», der amerikanske våpensystemer i Ukraina blir oppfattet som en eksistensiell trussel mot Moskva slik USA oppfattet de sovjetiske rakettenes på Cuba under Cubakrisen i 1962. I begge tilfellene søkte den ene parten å nekte den andre muligheten å ha atomvåpen nær egen grense og hovedstad. Russland hadde den samme «rett» til å gripe inn mot USA og Ukraina som USA hadde med blokaden mot russiske fartøy i 1962 inklusive USAs planlagte angrep mot Cuba og Sovjetunionen. I Europa ser vi med god grunn på slike pre-emptive operasjoner som juridisk tvilsomme, mens man i USA ser på dem som legitime. Man kan si at Russland her har fulgt den amerikanske tolkningen av folkeretten.

Det er åpenbart at det også fantes andre grunner for krigen på begge sider, men en russisk imperialisme for å underlegge seg Ukraina er neppe en av dem. De russiskspråklige Donetsk og Lugansk søkte seg til Russland allerede i 2014-15, men den russiske ledelsen ga dem en kald skulder til tross for den prekære situasjonen. Russland grep inn med betydelige militære styrker først da det ble klart at Ukraina nektet å følge Minsk-avtalen (som ville gi de to republikkene relativ autonomi) og da det var klart at Ukraina fra 2021 forberedte å ta Donetsk, Lugansk og Krim med makt. Samtidig var det tydelig at USA var i ferd med å bygge opp den ukrainske hæren for å gjenerobre de to republikkene. Ukraina var nå fra 2021-22 forberedt på en krig. Hvis Russland hadde hatt imperiale ambisjoner, ville man ha erobret territorium fra 2014, før USA og Storbritannia hadde bygget opp den ukrainske hæren. Det som forbausset US Army generalen Joseph Hilbert og oberstløytnant Todd Hopkins var at russerne ventet så lenge. De refererer den 4. mai 2022 foran pressen i Pentagon til en samtale de hadde med sine ukrainske motparter. De sa: «Den største feilen russerne gjorde, var å gi oss åtte år til å forberede [krigen]». ²² Russland ville etter alt å dømme og inn til det siste unnvike en krig.

Det finnes ikke noe som tyder på at invasjonen den 24. februar handlet om en russisk imperialisme eller at Putin ville gjenerobre Ukraina. I sine taler den 21. og 24. februar beklaget Putin det historiske tapet av landet, men han sa også at dette tapet nå var historie. Han sa at «det ikke finnes planer om å okkupere Ukraina». ²³ Dette fremgår også av størrelsen på den styrke Russland hadde mobilisert i februar. Ifølge amerikansk militærteori ville en okkupasjon av Ukraina ha krevd en fem-seks ganger større styrke for å kunne

lykkes.²⁴ Russerne vet at en okkupasjon, som den i Afghanistan på 1980-tallet, vil ribbe statskassen. Da Moskva okkuperte Tsjekkoslovakia i 1968, gikk man inn med en ti-tolv-ganger større styrke per innbygger enn den man gikk inn med i Ukraina. De russiske styrkene var med andre ord aldri beregnet for en okkupasjon av Ukraina, eller for å sette inn et Quisling-regime. Også dette hadde forutsatt okkupasjon, noe ikke minst Norge har erfart.

Hypotesen om en russisk imperialisme kan derfor utelukkes, men i hæren finnes det en revansjisme og en vilje til å «befri» det russiske eller russisk-språklige Ukraina. Og jo mer Kiev brukte vestlige våpen med lang rekkevidde, desto viktigere ble det for russerne å ta en buffersone. Og jo lenger krigen har pågått og jo mer brutalt ukrainske nasjonalister har behandlet de lokale ukrainere som samarbeidet med russerne, desto mer umulig ble det for russerne å trekke seg ut slik man gjorde rundt Kiev i mars og rundt Kharkov i september. De som da hadde samarbeidet ble rensset ut, og flere kilder sier at de ble drept og benyttet i propagandaen.²⁵ Mye tyder nå på at Putin ble nødt til å følge sine generaler og ta ikke bare hele Donetsk og Lugansk, som han hadde lovet, men også Kherson, Zaporozhye og kanskje mer. Eller for å sitere generalløytnant Vladimir Tjerenikh fra en samtale jeg hadde med ham på 90-tallet: «Ukraina kommer tilbake om 10-15 år». Så ble han stille et sekund og sa: «Det østlige Ukraina. Det vestlige Ukraina kan dra til helvete.»²⁶ Den kulturelle skillelinjen mellom øst og vest går rett igjennom Ukraina, hvilket var noe som passet Samuel Huntington, som siterte meg på dette i sin bok *The Clash of Civilizations* (1996).²⁷

Fra russisk side handler krigen om å avverge en «eksistensiell trussel» fra USA, om å holde Ukraina utenfor USAs innflytelsessfære, slik Chas W. Freeman definerer begrepet²⁸ og om å beskytte titusentalls russere eller russisk-språklige i Ukraina fra å bli massakrert i Kievs forsøk å gjenerobre territorium. For USA handler krigen om å «svekke» Moskva og eliminere Russland som stormakt alliert med Kina. Men like viktig for USA har det vært å svekke det europeisk-russiske, og særlig det tysk-russiske gass- og industrisamarbeidet. Det er den samme konflikten som preget de amerikansk-tyske relasjoner siden 80-tallet og som tvang den tyske kansleren Helmut Schmidt til å gå av i 1982.²⁹ I januar 2022 besøkte CIA-sjefen William Burns Berlin for å «invitere» den tyske kansleren Olaf Scholz til president Joe Biden. USA ville stoppe Nordstream 2. Scholz sa at hans timeplan var full.³⁰ Hans rådgivere var neppe interessert i at han skulle reise, men den 6. februar besøkte han Det hvite hus. Alle journalistene spurte ham om Nordstream 2, men Scholz kunne ikke svare. Det var den mest ydmykende pressekonferanse jeg har sett.³¹ Det russisk-tyske energisamarbeidet frem til 2022 var i praksis et skritt i retning av en gass- og industriunion tilsvarende kull- og stålunionen, som fra 1950-tallet lå til grunn for en tysk-fransk fred og dannelsen av EU. Den nye unionen kunne også ha blitt grunnsteinen i et nytt fredsprosjekt med Gerhard Schröder, Angela Merkel og Vladimir Putin som

arkitekter. Men USA har nå gjort alt for å stoppe den. Allerede før krigen begynte, lyktes USA i å få garantier for at Tyskland skulle stoppe Nordstream 2. USA søkte å forhindre det tysk-russiske samarbeidet, fordi man ville unngå at USA ble satt til side i Europa. Krigen var indirekte rettet også mot Tyskland og Europa. Scholz tilpasset seg USAs krav. Tyskland er nå, for å sitere den tidligere sosialdemokratiske partilederen Oskar Lafontaine, «ikke lenger et suverent land».³²

Hvordan oppfattet president Zelenskyjs rådgiver krigen?

Tidligere øverstkommanderende for NATO i Europa, SACEUR, general Wesley Clark, uttalte 15. juni 2022 at Russland vil seire, hvis ikke NATO går inn med egne styrker i Ukraina.³³ Den britiske generalstabssjef, general Patrick Sanders, sa få dager seinere at britene må forberede seg på en krig i Europa.³⁴ Polens vise-statsminister Jaroslaw Kaczynski sa allerede i mars at «fredsbevarende styrker fra NATO må sendes til Ukraina».³⁵ Polens forrige utenriksminister Radoslaw Sikorski foreslo i juni³⁶ at de vestlige land burde gi atomvåpen til Ukraina. Moskvas militære overtak fikk Vesten å fremme en opptrapping. Den 26. mai skrev *Corriere della Sera* om en ny europeisk allianse med Storbritannia, Polen, Ukraina og de baltiske land (og kanskje Tyrkia), som vil gå lenger enn NATO i kampen mot Russland.³⁷ De ville ikke la seg binde av et tysk-fransk veto. Ukrainske medier skrev om planene for en offensiv allianse i mars, og allerede i slutten av februar snakket Yehvan Karas, leder for Ukrainas ekstreme nasjonalistgruppe, C14, offentlig om en slik militærallianse med akkurat Ukraina, Storbritannia, Polen og kanskje Tyrkia. Karas sier i en tale publisert av *Grayzone* at Vesten gir oss våpen «fordi vi liker å drepe». Han sier at vi vil bryte opp Russland i flere land og at Ukraina leder an, «fordi vi har startet en krig ingen har sett på 60 år» (egentlig 80 år).³⁸

President Volodymyr Zelenskyjs militære rådgiver Oleksij Arestovytsj argumenterte allerede i 2019 for at Ukraina må starte en storkrig med Russland, for å unngå at Ukraina med sine bånd til Moskva vil bli dratt inn i den russiske sfæren innen 10-12 år. På journalistens spørsmål om hva som er det beste valget for Ukraina, svarte han: «Selvfølgelig en storkrig med Russland, og NATO-medlemskap som en følge av en seier over Russland».³⁹ Han tok for gitt at NATO vil bli dratt inn i krigen, og sa: «Sannsynligheten er 99,9 prosent for at prisen for å bli medlem i NATO er en storkrig med Russland». Arestovytsj ville ikke stoppe krigen i Donbass nettopp fordi den ville gjøre storkrigen med Russland mulig.⁴⁰ Allerede i 2019 beskrev han detaljert hvordan denne krigen ville starte i 2021-22 utvikle seg, akkurat slik vi har sett den seneste tiden. Men på samme måte som Karas, som også har deltatt i møter med Zelenskyj, mente han at det var viktig å dra inn andre NATO-land i krigen for å kunne beseire Russland. Når det gjelder taktikk,

har Arestovytsj anbefalt terrorismen til islamistgruppen ISIS, som benytter «grusomhet, henrettelser, brenning av folk og hodekutting», for å få en psykologisk effekt på media og opinion.⁴¹

Amerikansk trening av ukrainske styrker har foregått siden 2015,⁴² opprustning med moderne materiell fra 2017. Den 10. november 2021 ble det opprettet et «charter for strategisk partnerskap» mellom USA og Ukraina som ville åpne for et ukrainsk medlemskap i NATO.⁴³ Det ville gjøre det mulig å utplassere amerikanske atomvåpen mindre enn 50 mil fra Moskva. Kiev hadde også planlagt å gjenerobre Donetsk og Lugansk. Man hadde fra desember flyttet frem over hundre tusen mann langs grensen. I januar 2022 ble initiativet til det amerikanske forslaget til en «Land-Lease Act» tatt for å sikre et massivt militært støtte til Ukraina slik USA hadde støttet de allierte under den andre verdenskrig. Den 17. februar hevdet den russiske viseutenriksminister Sergeij Vershinin i FNs Sikkerhetsråd at Ukraina hadde 122 000 mann langs grensen.⁴⁴ Kievs styrker hadde kapasitet for å innlede en offensiv, noe styrkene fra Donetsk og Lugansk overhodet ikke hadde.

Vet vi dette? Ja, da Donetsk og Lugansk sammen med russiske styrker fra den 24. februar ville gjenerobre de to republikkene innenfor deres formelle fylkesgrenser, gikk de ikke inn fra øst til vest, men fra nord og fra sør for nettopp å omgå de sterkt befestede ukrainske linjene. Vi vet også at OSSE fra midten av februar hadde registrert en kraftig økning av artilleriilden, og den store majoriteten av rakettenes ble skutt fra vest til øst som en direkte forberedelse for en hær-offensiv.⁴⁵ Mange sivile flyktet til Russland. Ukrainske styrker var åpenbart ansvarlige for å starte en offensiv. De var de eneste med kapasitet for det. Det russiske forsvarsdepartementet la frem detaljerte ukrainske dokumenter som viste at den ukrainske hær-offensiven skulle starte fra begynnelsen av mars.⁴⁶ Det ble alt vanskeligere for Moskva å late som om intet hadde skjedd. USA og Kiev-regimet hadde lyktes med å drive russerne inn i et hjørne.

En kommende eskalering av krigen

Putin sa i sin tale fra 24. februar: «Vi står foran er en trussel mot statens eksistens».⁴⁷ Ifølge russisk doktrine åpner disse ord for å sette inn atomvåpen,⁴⁸ samtidig som det betyr at Russland aldri vil gi etter for press. Etter Ukrainas offensiv i september besluttet Russland om å sette inn 300 000 nye styrker, som fortsatt bare er 1,2% av tilgjengelige styrker. Det er neppe Russland som vil trappe opp gjennom å sette inn atomvåpen i Ukraina. Men Polens tidligere utenriksminister Sikorski ville sette inn atomvåpen for å beseire Russland (jf. sluttnote 36). Den russiske Dumaens leder, Viacheslav Volodin, svarte med at Russland ville da «legge det europeiske kontinentet i ruiner».⁴⁹ Begge sider spiller et høyt spill. Vi er på vei mot et militært sammenstøt. Dette er også Chicago-professoren John Mearsheimers

konklusjon.⁵⁰ Det er stadig vanskeligere å tro at vi, dersom vi tar retorikken med «de godes kamp mot de onde» på alvor, vil kunne unngå atomvåpenkrigens ødeleggelse, og kanskje er det først etter en slik krig at vi kan erstatte vårt overmot, vår hybris, med fornuft.

Det finnes også mot-stemmer. USAs tidligere nestkommanderende for Europa, generalløytnant Stephen Twitty sa den 31. mai 2022 at Russland definitivt vil seire.⁵¹ Vestlige våpen i Ukraina kan ikke endre på dette. Vi må søke et kompromiss, sa han, og det så snart som mulig. En uke før hadde Henry Kissinger sagt at Ukraina må søke forhandlinger og gi opp tanken på å beseire Donetsk og Lugansk og gjenerobre Krim. Vi måtte søke en løsning innen de neste to månedene.⁵² Denne «deadline» er for lengst passert. Den 12. august sa Kissinger til *Wall Street Journal*: «Vi befinner oss på randen til krig med Russland og Kina om ting vi delvis selv er ansvarlige for», og han fortsatte: vi forholder oss til Moskva og Beijing som «misjonærer». Vi «søker å konvertere eller fordømme». Vi må tvert om søke et «equilibrium» (likevekt) og akseptere legitimiteten til andres verdier, sier han. «Fordi, om vi tror at det endelige resultatet av våre anstrengelser er innføringen av våre verdier, da tror jeg ikke et equilibrium er mulig».⁵³ Og det betyr at vi står på randen til en krig.

Uviljen til forhandlinger startet egentlig først i april. I mars startet fredsamtaler mellom Ukraina og Russland, først i Belarus og siden i Tyrkia. Fra midten av mars snakket både den ukrainske og den russiske siden om en «betydelig fremgang». Man diskuterte 15 punkter. Ukraina hadde gitt opp tanken på medlemskap i NATO og fremmede baser på ukrainsk territorium. De russiske styrkene trakk seg tilbake fra Kiev i slutten av mars. Men i begynnelsen av april hendte det noe. Russernes tilbaketrekking ble beskrevet som en ukrainsk militær seier, og de som samarbeidet med russerne under okkupasjonen ble arrestert av spesialstyrker. Mange ble henrettet og benyttet i propagandaen.⁵⁴ Straks etter, den 9. april, reiste Boris Johnson til Kiev. Han lovet betydelig militær støtte og et vesentlig bidrag til kampene. Han sa at «fredssamtaler er meningsløse på grunn av 'krokodillen' Putin». De ukrainske styrkene startet en offensiv. Eksakt hva som hente, er ikke klart, men mye tyder på at Boris Johnson stoppet forhandlinger som kunne ha åpnet for en fredsløsning. Det betydde at kampene fortsatte og at flere land ble direkte involvert.⁵⁵

Vi vet at militære fra USA, Storbritannia, Polen og flere andre land deltar i kampene i Ukraina. Det handler om etterretningsstøtte og ledelse av operasjoner, men også om å erstatte ukrainske tap. For å benytte avanserte vestlige våpensystemer er de ukrainske styrkene stadig mer avhengig av vestlig personell på bakken. Ifølge det russiske forsvarsdepartementets tall fra august har 1837 polakker deltatt i krigen. 643 sies å være drept, 493 har flyktet. Det sies fortsatt være omtrent 700 polske styrker i Ukraina, mens man på russisk side sier at det fortsatt er 190 kanadiere, 160 briter, 90 georgiere og

81 amerikanere, som deltar i kampene (litt over 1000 mann fra disse landene har flyktet eller blitt drept).⁵⁶ Polen har gitt Ukraina et par hundre tanks, mens amerikanere har gitt mer avanserte vestlige våpensystemer, som antagelig gjør det nødvendig med vestlig deltakelse på bakken. Krigen sies å ha blitt ledet fra baser i Polen og Tyskland. USA og Storbritannia dekker lønnsutgiftene til de ukrainske styrkene,⁵⁷ som om disse ikke var nasjonale ukrainske styrker, men «vestlige leiesoldater» i eget land.

For USA handler denne krigen ikke primært om Ukraina. Det handler, for å sitere USAs forsvarsminister Lloyd Austin, om å «svække Russland». Det handler om å eliminere Russland som stormakt og kanskje om å søke bryte opp Russland i flere land, slik man lyktes med å bryte opp Sovjetunionen som følge av at landet var blitt svekket etter krigen i Afghanistan 1979-88. Dette er også eksplisitt et ukrainsk mål, hvis man skal tro på Yehvan Karas. Men det kommer neppe til å være like enkelt som i 1991.

Et mulig scenario

Et vestlig bevæpnet Ukraina vil ikke kunne seire (general Twitty). En seier forutsetter at krigen trappes opp og at NATO går inn med egne styrker (Wesley Clark) eller setter inn atomvåpen (Radoslaw Sikorski). Vi kan tenke oss et scenario der Polen går inn med «fredsbevarende styrker» (Jaroslaw Kaczynski) i det vestlige Ukraina. Det skulle kunne skje i samarbeid med britisk etterretning, som har vært de mest aktive på bakken i Ukraina. Russland kan da svare med å angripe de polske styrkene nær grensen, kanskje akkurat ved grensen. Det kan bli oppfattet som et angrep på Polen. Det reiser spørsmålet om å følge opp NATOs artikkel 5 (om å støtte alliertes forsvar eller gjengjelde angrepet). NATO vil da også formelt sett være i krig med Russland. Man kan, som en illustrasjon, tenke seg et scenario der en britisk ubåt får i oppgave å svare på det russiske angrepet på Polen med å slå ut en russisk ubåt ved Murmansk. Russland kan da svare med å slå ut det britiske hovedkvarteret ved Northwood utenfor London som en advarsel til britene, men også som en advarsel til USA. Dette reiser flere delikate spørsmål.

USA vil for det *første* stå foran det klassiske dilemmaet: Skal USA svare på et russisk angrep med et angrep på russisk territorium? Vil USA i så fall risikere at Russland «tar ut» for eksempel New York eller Washington? Dette var problemet da den amerikanske avskrekkingen ble diskutert på 60-tallet. Det var grunnen til at Frankrike under president Charles de Gaulle utviklet sine egne atomvåpen, som ikke sto under USAs kommando. Frankrike stolte ikke på USA, eller mer korrekt: Man skjønnte at USA ikke ville ofre Washington for å redde Paris.⁵⁸ Da Moskva fikk interkontinentale missiler og ikke minst da man fikk atomvåpenmissiler på ubåter, syntes USAs nukleære avskrekking i Europa mindre troverdig. For å rette opp dette, utviklet USA «flexible response»-doktrinen. Fra 70-tallet ville USA kunne drive en krig i

Europa med taktiske atomvåpen, som man trodde ville avskrekke Moskva fra et angrep med overlegne konvensjonelle styrker. Det ble antatt at USA ville slå ut sovjetiske styrker i Øst-Tyskland uten at Moskva ville svare med å slå ut amerikanske militærbaser i USA. Men ingen vet hvordan russerne vil svare på et amerikansk angrep, for eksempel mot et russisk hovedkvarter ved Murmansk, hvis dette angrepet er et svar på nevnte russiske angrep mot «Northwood, London» i vårt scenario. Vi må regne med at både USA og Russland vil forsøke å unngå et angrep på den andres territorium. Det finnes ikke lenger noe gitt europeisk krigsteater for bruk av USAs taktiske atomvåpen, unntatt kanskje i Ukraina.

USA står også foran et *annet*, liknende problem. USA vil søke å avskrekke Russland ved å flytte frem flystyrker til Europa, til dels med atomvåpen, samtidig som man vil søke unngå å slå ut vitale russiske mål for å ikke provosere Russland til å slå mot USA. USA vil kreve å få sette inn bombefly på norske flybaser, men sannsynlig også på svenske og finske baser etter de vedtak om NATO-medlemskap som nylig ble tatt i de svenske og finske parlamentene. Russerne vil ikke kunne vite om disse flyene vil bli utstyrt med atomvåpen. Vi må anta at disse basene derfor umiddelbart vil bli slått ut av russiske missiler. Ukrainakrigen har lært oss at de russiske missilene har både lang rekkevidde og er meget treffsikre.⁵⁹ De hypersoniske missilene er det ikke mulig å beskytte seg mot.

I 1994 spurte jeg den ansvarlige for den sovjetiske militære planleggingen for Nord-Europa på sent 70-tall og tidlig 80-tall, den tidligere nevnte general-løytnant Tjermnikh, om hva som ville ha hendt hvis fly fra US Air Force benyttet svenske flybaser i en krig. Det fantes slike svenske planer fra 60-tallet, og flere på svensk og amerikansk side mente at disse planene gjaldt også senere.⁶⁰ General Tjermnikh sa: Vi planla ikke for å okkupere Sverige, men vi ville ha slått ut disse flybasene.⁶¹ Det betyr at vi må gå ut fra at de ville bli tatt ut med missiler med taktiske atomvåpen, fordi Moskva ville ha mistet alt for mange fly hvis man hadde benyttet seg av konvensjonelle våpen. Vi har grunn til å tro at slike planer gjelder også i dag. Nordiske flybaser, som er forberedt for, eller benyttes av, amerikanske attack- eller bombefly, vil bli tatt ut, og hvis «nødvendig», med atomvåpen. Det finnes mye sterkere konvensjonelle våpen i dag, og vi vet at Russland har tatt ut hele ukrainske baser med et hundretall mann med en sverm av konvensjonelt bestykkete missiler.⁶² Men hvis atomvåpenterskelen allerede har blitt passert, vil det bli satt inn atomvåpen. De nordiske parlamentene (også det norske) kan ikke klage. De har nylig med stor majoritet besluttet å åpne for slike flybaser for amerikanske fly. Dermed har vi også sikret oss et russisk tilsvare.

Risikoen for krigens utvidelse til Europa

Det betyr at mye i Europa risikerer å bli ødelagt av bombing, muligens med atomvåpen, mens USA neppe vil atombombe Russland, for da vil Russland ødelegge USA. Russland kan bombe Europa, men USA, som har kapasitet å ødelegge Russland, kan ikke bombe Russland uten å risikere den samme ødeleggelsen av USA. Vi står foran en verden der europeiske land kan bli utsatt for angrep med kjernevåpen, men ikke Russland eller USA. Landene i Nord-Europa har nå med sine makabre parlamentsbeslutninger om å åpne for US Air Force valgt å bli del av en slik europeisk katastrofe.

Samtidig burde dette bety at hjørnesteinen i NATOs avskrekkingsdoktrine får seg en smekk. USA, som skulle forsvare Europa, kommer da til å fremstå som impotent og man vil tape innflytelse. Det kan åpne for en europeisk erkjennelse av at vi må utvikle en selvstendig europeisk sikkerhetsordning og muligens også et mer selvstendig Norden. USA har med krigen i Ukraina gjort alt for å stoppe Nordstream 2 og en tysk-russisk gass- og industriunion for å søke forhindre en svekkelse av USA i Europa. USA har indirekte rettet krigen i Ukraina mot Europa og ikke minst mot Tyskland i like høy grad som man har rettet den mot Russland. Men med den beskrivelse av opptrappingen av Ukrainakrigen til Europa, som jeg her har gitt, kan USA komme å bli marginalisert i Europa også fordi USA ikke lenger kommer å fremstå som en troverdig sikkerhetsgaranti for Europa.

Vi kan naturligvis tenke oss at både USA og Storbritannia velger å angripe vitale mål i Russland som svar på en eskalering til Europa. Men Russland vil da sannsynligvis søke å slå ut britiske og amerikanske militær kapasiteter ved å ødelegge store deler av disse landene, for å begrense ødeleggelsen av Russland. Kanskje ville både Russland og USA, og muligens også Storbritannia i denne situasjonen se seg tjent med forhandlinger om en varig politisk løsning. Men spørsmålet er om det allerede er for sent, i det minste for deler av Europa, hvis vi ikke gir opp vår hybris. Kanskje kan gasskrisen til vinteren få oss å komme til fornuft. Kanskje kan vi stoppe den totale ødeleggelsen. Men å stoppe den europeiske krigen synes forutsette enten at Ukraina erklærer nederlag, eller at et kompromiss tvinger Ukraina å akseptere en type av nøytralitet (en «Finlandisering») og et tap av de sydøstlige delene av landet. Den hybris som nå preger vår omgang med Moskva, kan åpne flere veier, men mer enn én av dem går via den europeiske atomvåpenkrigen.

Artikkelen er ikke fagfelleurdert.

NOTER

- 1) «Text of Putin's Announcement of Military Action», *Consortium News*, 1 March 2022 [24 February 2022].

- 2) Charles Krauthammer, «The Unipolar Moment», *Foreign Affairs*, vol 70, 1990/91, s. 23-33.
- 3) U.S. Security Cooperation with Ukraine, Fact Sheet, Bureau of Political-Military Affairs, US Department of State, 19 August 2022.
- 4) «Ukrainian general estimates Kiev's losses at hundreds of thousands since Feb» [Sergej Krivonos], *Tass*, 2 September 2022.
- 5) Julian Borger, «Pentagon chief's Russia remarks show shift in US's declared aims in Ukraine», *The Guardian*, 25 April 2022
- 6) «NATO Expansion: What Gorbachev Heard», *National Security Archive*, 12 December 2017; «NATO Expansion: What Yeltsin Heard», *National Security Archive*, 16 March 2018
- 7) Klaus Wiegrefe, «Neuer Aktenfund von 1991 stützt russischen Vorwurf», *Der Spiegel*, 18 February 2022; Jacques Baud, «The Hidden Truth about the War in Ukraine», *The Postil Magazine*, 1 August 2022b.
- 8) Avtalen fra Cubakrisen mellom president John F. Kennedy og den sovjetiske lederen Nikita Khrusjtsjov om å dra tilbake missiler fra Cuba og Tyrkia var en muntlig avtale og den var fortsatt gyldig.
- 9) William Burns, «Nyet means nyet: Russia's NATO Enlargement Redlines» [Cable], 1 February 2008 (made Public by WikiLeaks). Joshua Shiffrin and Stephen Wertheim, «Acting too aggressively on Ukraine may endanger it — and Taiwan», *The Washington Post*, 23 December 2021. Memo to Secretary of State Condoleezza Rice from Ambassador Burns, see William Burns, *The Back Channel: American Diplomacy in a Disordered World* (London: Hurst, 2019).
- 10) «Jeffrey Sachs: U.S. Policy & 'West's False Narrative' Stoking Tensions with Russia, China», *Democracy Now*, 30 August 2022.
- 11) Jeffrey Sachs, «Ukraine Is the Latest Neocon Disaster», *Consortium News*, 1 July 2022.
- 12) Jack Matlock, «Ukraine: Tragedy of a Nation Divided», *Krasno Analysis*, 14 December 2021.
- 13) Baud (2022b).
- 14) Jacques Baud, «The Military Situation In The Ukraine – Update», *Labour Heartlands*, 15 April 2022a. ; Yuriy Yatsyshyn, «Dmytro Yarosh: 'Right Sector' to fight until complete liberation of Ukraine from Russian occupants», *Euromaidan Press*, 14 February 2015.
- 15) Yuras Karmanau, «Ukraine security chief: Minsk peace deal may create chaos», *AP*, 31 January 2022.
- 16) Poroshenko: «For peace we need three things: weapons, weapons, weapons», *DW*, 15 June 2022.
- 17) Unanimously Adopting Resolution 2202 (2015), Security Council Calls on Parties to Implement Accords Aimed at Peaceful Settlement in Eastern Ukraine, The UN Security Council, 17 February 2015.
- 18) Ibid. Se referatet fra diskusjonen i Sikkerhetsrådet om avtalen.
- 19) Robert Gates, 1997. *From the Shadows – The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War* (New York: Touchstone, Simon & Schuster), s. 143-149.
Brzezinski on intervention in Afghanistan (*Le Nouvel Observateur*, 15-21 January 1998).

- 20) PUBLIC LAW 117–118—MAY 9, 2022.
<https://www.congress.gov/117/plaws/publ118/PLAW-117publ118.pdf>;
<https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/3522/actions>;
 «Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act of 2022», Wikipedia; Lend-Lease, Wikipedia, <https://en.wikipedia.org/wiki/Lend-Lease> ; Zeke Miller and Lisa Mascaró, «Biden signs Ukraine bill, seeks \$40B aid, in Putin rejoinder», AP, 10 May 2022.
- 21) DECREE OF THE PRESIDENT OF UKRAINE NO. 117/2021, SEEMORE-ROCKS, 25 March 2021; <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>
- 22) «Defense Officials Hold Media Brief on the Training of Ukrainian Military», US Department of Defense, Pentagon Press Briefing, (Transcript) 4 May 2022.
- 23) Vladimir Putins tale den 21 og 24 februar 2022 (se *Consortium News*, 21 februar og 1 mars).
- 24) Stephen Budiansky, «A Proven Formula for How Many Troops We Need», *The Washington Post*, 9 May 2004.
- 25) «The Bucha Massacre», Standpoint Zero, 4 April 2022.; Max Blumenthal & Esha Krishnaswamy. «One less traitor»: Zelensky oversees campaign of assassination, kidnapping and torture of political opposition, 17 April 2022.
- 26) Samtal med generalløytnant Vladimir Tjeremnikh, PRIO seminar, Oslo, sommeren 1994 (se not nedenfor). General Tjeremnikh hadde vært ansvarlig for krigsplaneringen for Nord-Europa 1976-86 unntatt et år da han var øverstkommanderende i Afghanistan. Han var nær alliert med sjefen for generalstab, marskalk Sergej Akhromejev, med forsvarsministeren marskalk Dmitrij Jazov og hær sjefen Valentin Varennikov.
- 27) Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996), s. 167.
- 28) «US fighting Russia 'to the last Ukrainian': veteran US diplomat» (Aron Maté's interview with Chas Freeman), *Grayzone*, 24 March 2022
- 29) Peter Schweizer, *Victory: The Reagan Administration's Secret Strategy that Hastened the Collapse of the Soviet Union* (New York: The Atlantic Monthly Press, 1994), s. 108; Ola Tunander, *Det Svenska ubåtskriget* (Stockholm: Medströms, 2019), s. 244.
- 30) Markus Becker m.fl., «Putin zündelt – und Scholz hat keine Zeit für Biden», *Der Spiegel*, 21 January 2022.
- 31) WATCH: Biden and Scholz participate in joint press conference, YouTube, 7 February 2022,
- 32) Oskar Lafontaine, «Deutschland handelt im Ukraine-Krieg als Vasall der USA», *Berliner Zeitung*, 30 August 2022.
- 33) Wesley Clark, Kyiv Post on Facebook <https://www.facebook.com/KyivPost/photos/a.218631171524955/5042245129163511/>
- 34) British Army Chief warns UK and allies facing «1937 moment», *Sky News*, 28 June 2022.
- 35) Emma Gyllestad, «Polen: 'Natostyrkor bör skickas till Ukraina'», *Svenska Dagbladet*, 16 mars 2022,
- 36) Radoslaw Sikorski on Espresso TV, 11 June 2022, Захід має право подарувати Україні ядерні боєголовки, - депутат Європарламенту

- Сікорський [The West has the right to give Ukraine nuclear warheads, says MEP Sikorsky]. Se også: <https://thepostedia.com/world/37608.html>
- 37) Federico Fubini, «Il piano segreto di Boris Johnson per dividere l'Ucraina da Russia e Ue: il Commonwealth europeo», *L'Economia, Corriere della Sera*, 26 May 2022.
 - 38) Yevhen Karas presentation in Alexander Rubinstein and Max Blumenthal, «How Ukraine's Jewish president Zelensky made peace with neo-Nazi paramilitaries on front lines of war with Russia» *Grayzone*, 4 March 2022
 - 39) Intervju med Oleksij Arestovytsj, om krig med Russland, 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=1xNHmHpERH8>
 - 40) Ibid.
 - 41) Intervjuer med Arestovytsj om ISIS i UKRLIFE.TV (2015). <https://www.youtube.com/watch?v=AbnhVcOQKok>
 - 42) Zach Dorfman, «CIA-trained Ukrainian paramilitaries may take a central role if Russia invades», *Yahoo News*, 13 January 2022.
 - 43) U.S.-Ukraine Charter on Strategic Partnership, US Department of State, 10 November 2021.
 - 44) Vise utenriksminister Sergeij Vershinin i FNs Security Council <https://www.youtube.com/watch?v=Ejpn2So-tPY>
 - 45) OSCE Daily Report 39/2022, 19 February, OSCE Daily Report 40/2022, 20-21 February, OSCE Daily Report 41/2022, 22 February, https://www.osce.org/files/2022-02-22%20Daily%20Report_ENG.pdf?itok=63057
 - 46) Russian Defense Ministry publishes Kiev's secret order for offensive against Donbass, *Tass*, 9 March 2022.; «The original combat order of the National Guard proving Ukraine's preparations for an attack on Donbass in March of this year», Russian Ministry of Defence, 9 March 2022.
 - 47) Se note 1.
 - 48) «Putin spokesman refuses to rule out use of nuclear weapons if Russia faced an 'existential threat'», *CNN* 22 March 2022.
 - 49) «Moscow responds to idea of sending nukes to Ukraine», *RT*, 12 June 2022.
 - 50) John Mearsheimer, «The causes and consequences of the Ukraine war», European University Institute, 16 June 2022; John Mearsheimer, «Russia-Ukraine», 2022
 - 51) «Russia's War in Ukraine: How Does it End?», Council on Foreign Relations (Conversation with Stephen Twitty), 31 May 2022.
 - 52) Giulia Carbonaro, «Henry Kissinger: Ukraine Should Give Up Territory to Russia to Reach Peace», *Newsweek*, 24 May 2022.
 - 53) Laura Secor, «Henry Kissinger Is Worried About 'Disequilibrium'», *The Wall Street Journal*, 12 August 2022.
 - 54) <https://then24.com/2022/04/25/ukrainian-governor-calls-for-the-execution-of-political-dissidents>
 - 55) Max Seddon, et.al, «Ukraine and Russia explore neutrality plan in peace talks», *Financial Times*, 16 March 2022; Andrew Macaskill, «UK PM Johnson says Ukraine peace talks are doomed because of 'crocodile' Putin», *Reuters*, 21 April 2022; Jake Johnson, «Boris Johnson Pressured Zelenskyy to Ditch Peace Talks with Russia: Ukrainian Paper», *Common Dreams*, 6 May 2022.

- 56) Ministry of Defence of the Russian Federation: «Number of Foreign Mercenaries in Ukraine», August 2022.
- 57) List of foreign aid to Ukraine during the Russo-Ukrainian War, Wikipedia; Felicia Sonmez & Andrew Jeong, «House approves nearly \$40 billion in aid to Ukraine as it fights off Russian aggression», *The Washington Post*, 10 May 2022.
- 58) Charles De Gaulle, *Memoarer i hoppets tecken*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, s. 207-208.
- 59) Ola Tunander, «Ett svenskt Natomedlemskap skapar en instabil värld», *Dagens Nyheter*, 29 april 2022; «Russian navy continues to attack military targets in Ukraine with Kalibr Cruise Missiles (Video)», *South Front*, 7 April 2022. «Russian Iskander missiles strike killed 100 Ukrainian & foreign fighters in Kharkiv (Video)», *South Front*, 2 April 2022; «Russia raises stakes: Three MiG-31 aircraft with hypersonic Kinzhal missiles deployed in Kaliningrad», *South Front*, 19 August 2022.
- 60) Mikael Holmström, *Den dolda alliansen* (Stockholm: Atlantis, 2011), s. 446–450. Intervju med försvarsminister Sven Anderssons rådgiver, Ingemar Engman, i Dirk Pohlmanns dokumentar «Täuschung - Die Methode Reagan», ARTE, 7 Mai 2015.
- 61) Samtal med generalløytnant Vladimir Tjeremnikh, PRIO seminar, Oslo, sommeren 1994. Jeg skrev en rapport fra seminariet, som i 2008 ble presentert av den tidligere svenske forsvarssjefen general Bengt Gustafsson som en rapport fra den svenske etterretningstjenesten MUST (Militära Underrättelse- och Säkerhetstjenesten) og den ble publisert av websiden om det kalte krigen: The Parallel History Project (Zurich/Washington), 2008. Deler av rapporten var allerede publisert i min bok *Murar: Essäer om makt, identitet och territorialitet* (Ålborg: Nordisk Sommeruniversitet, 1995). Se også intervju med generalløytnant Leonid Petrovich Reshetnikov (med Scott Ritter), august 2022.
- 62) Mark Episkopos, «Russian Navy Strikes Military Facility in Southern Ukraine», *The National Interest*, 5 April 2022.

Sigurd Allern

KRIGEN OM KRIGEN – NOEN REFLEKSJONER OM MEDIENES PROPAGANDAROLLE

Innledning

At krigsforberedelser og krig forutsetter produksjon og spredning av ulike typer propaganda, er en nødvendig, men også elementær innsikt. Psykologiske operasjoner (PSYOP), som amerikanske militærmyndigheter offisielt kaller sine egne kampanjer av denne typen, er en del av enhver «krigs-pakke».¹ Skrift, lyd og bilder brukes som et strategisk og taktisk våpen for å vinne støtte, men også for å svekke motstand og kritikk. Utvalgte fakta, halv-sannheter og løgn kan tjene formålet. Når militære felttog bryter med folkeretten, som både Russlands invasjon Ukraina i 2022 og USAs invasjon i Irak i 2003 er eksempler på, skjerpes de krigførende parters behov for informasjonskontroll og politisk spinn kombinert med direkte villedning. Propagandakrigen er en kamp om makten over de virkelighetsbildene som formidles gjennom nyhetsmedier og sosiale nettverk.

Hvilken rolle spiller nyhetsmediene i slike strategiske og taktiske propagandakampanjer? Et vanlig svar i vår del av verden er å skille skarpt mellom situasjonen i demokratiske land med sterke ytringsfrihetstradisjoner, og mediernes rolle i diktaturer eller land med autokratiske regimer som, lik dagens Russland, har ulike former for sensur og statlig informasjonskontroll. Det er i mange sammenhenger en relevant todeling, men representerer i forhold til internasjonale kriser, krig og krigspropaganda en idealisert og villedende forenkling. Propaganda er også i demokratiske land et sentralt element i all opinionsdanning, konstaterer den svenske statsviteren og maktutrederen Olof Petersson.² I internasjonale krisesituasjoner øker forventningene om og presset for at nyhetsmediene skal operere i samklang med myndighetenes tolkningsrammer og nasjonale prioriteringer.

Heller ikke «frie medier» produserer journalistikk i et vakuum; redaksjonene har relasjoner og bindinger til en lang rekke aktører og institusjoner. Nyheter er avhengig av innspill fra og forhandlinger med autoritative kilder. Stater som er NATO-medlemmer har i tillegg, som Norge, et samstemt kor av NATO-vennlige medier. Ingen overraskes over det. NRK har som offentlig eid kringkaster lovpålagte oppgaver under beredskap og krig.³ En rekke framtrepende norske journalister og redaktører har like selvsagt, helt fra den kalde krigens dager og fram til i dag, blitt rekruttert til Forsvarets høgskoles sjefskurs.⁴ Utdanningen gir kunnskaper kombinert med taushetsplikt, og forutsetter sikkerhetsklarering for NATO-hemmeligheter. Det gir

samtidig strategiske bindinger som vanskelig kan kombineres med en kritisk journalistrolle.

En annen type nettverksbygging skjer på de årlige Bilderberg-konferansene, der den vestlige eliten innen politikk, næringsliv, academia og utvalgte medier møtes. Noen få utvalgte norske sjefredaktører og politiske redaktører, blant dem Trine Eilertsen, Kjetil Alstadheim og Hanne Skartveit, har vært invitert. Møtene er lukket for offentligheten, foredrag og debatter kan senere omtales, men ingen ledere kan siteres. Redaktører nær maktsentrene opplever verken bindingene eller informasjonsbegrensningene, der andre deler av pressen er stengt ute, som et problem.

I internasjonale krigs- og krisesituasjoner er forventningene om politisk konsensus når det gjelder forsvars- og sikkerhetspolitikken spesielt sterke. Offiserer og eksperter knyttet til forsvaret og militære institusjoner får raskt en blomstringstid som spesielt autoritative kilder. Også dette offentlige debattklimaet blir kaldere og mer hatsk mot meningsavvik, «ytringskorridoren» blir trangere.

Kravet om samstemmighet

I en bok som analyserer de amerikanske mediernes dekning av Vietnamkrigen, konkluderer kommunikasjonsforskeren Daniel Hallin med at mediedekningen i utgangspunktet stort sett reflekterte den elitekonsensus som fantes gjennom mange år.⁵ Kritiske spørsmål ble knapt nok stilt. Da det i en senere fase ble uenighet og debatt *innen* elitene om det lenger var mulig å vinne krigen til kostnader som var akseptable, så ble også dette reflektert. Det åpnet gradvis opp for mer kritiske rapporter og en viss debatt. Likevel var dekningen hele tiden dominert av kilder med politisk autoritet, «uansvarlige» angrep fra radikale opposisjonelle utenfor de etablerte elitene ble ignorert eller avvist.

«Objektiv journalistikk» i «frie medier» handler i denne tradisjonen om å reflektere maktelitenes innspill, utspill og tolkninger. Hallin knytter dette til det han kaller tre ideologiske sfærer. «Konsensus-sfæren», den indre sirkelen, er et område med implisitt enighet: redaksjonene presenterer her den «offisielle linjen» som det eneste korrekte synspunktet. Journalistene tar for gitt at dette er synspunkter alle er enige om. Utenfor og rundt denne sirkelen finner vi «sfæren for legitim uenighet». Dette er et område der ulike saker rutinemessig debatteres av ulike aktører, posisjonene er velkjente og journalister tar gjerne rollen som nøytrale reportere og moderatorer. «Sfæren for avvik» faller utenfor rammene for den legitime debatten. Til dette området forvises synspunkter som blir vurdert som for radikale, uansvarlige eller farlige til at de bør bli gitt oppmerksomhet i mediene.

Et interessant trekk ved den hjemlige debatten etter Russlands invasjon i Ukraina vinteren 2022 er hvor raskt ulike høyreorienterte aktører, i og utenfor

mediene, fikk behov for å innskrenke «sfæren for legitim uenighet» og utvide «sfæren for avvik». I en artikkel i Vårt Land, skrevet av Civita-rådgiveren Eirik Løkke like etter invasjonen, ble Russlands-forskeren Julie Wilhelmsen, professor og oberstløytnant Tormod Heier og SVs stortingsrepresentant Ingrid Fiskaa utnevnt til «De norske Putin-klakørene». ⁶ Argumentasjonen, om vi skal kalle den det, var dels at de i forkant av invasjonen hadde gitt uttrykk en kritisk vurdering av USAs og NATOs ekspansjon i Øst-Europa, dels at de – som de fleste andre observatører – hadde undervurdert eller avvist muligheten for et raskt og overraskende russisk angrep i Ukraina. Direkte og indirekte personangrep på Wilhelmsen og Heier var det flere av, fulgt opp av nettets fotsoldater og troll. Dagens Næringslivs politiske redaktør Fritjof Jacobsen fulgte opp med en liknende tirade, spesielt mot Tormod Heier og Bjørgulv Braanen: «Noen stemmer trenger vi ikke lytte mer til», de er personer som «nå kryper tilbake i sine gjørmete spor». ⁷ Adjektivene kvalifiserte han raskt til – uten motpart – å få følge opp samme type raljering mot Bjørnar Moxnes og Rødt i NRKs Dagsnytt 18. ⁸

Politiske personangrep av denne typen har karakter av en slags disiplineringsaksjon. Ikke minst gjelder det angrepene på forskerne. Tormod Heier har ved flere anledninger, bl.a. etter Libya-krigen, stått fram som en kritisk røst mot USAs og andre NATO-lands militære operasjoner. Julie Wilhelmsens dødssynd er at hun, tålmodig og kunnskapsrikt, har forsøkt å formidle hvordan Putin og andre russiske politikere tenker og agerer i forhold til geopolitiske endringer.

Disiplineringsens kortsiktige formål er i første omgang å kortslutte enhver politisk debatt om Ukraina-krigens årsaker og forhistorie. Strategisk handler det om å gjøre NATO-medlemskapet og NATOs atomstrategi til et spørsmål hevet over vanlig politisk debatt. Melodien er enkel og refrenget kjent: NATO er ganske enkelt en freds- og forsvarsallianse som forsvarer «den regel-baserte internasjonale orden» ⁹ (les: USAs hegemoni) og NATOs ekspansjon østover har vært riktig og nødvendig. Å søke om medlemskap i NATO må vurderes som en selvsagt rett for Russlands naboland, i framtiden inkludert Ukraina og Georgia. Å følge USA og NATO «out of area», inkludert i oppdemming mot Kina i asiatiske og andre farvann, er fornuftig og nødvendig.

Denne propagandistiske solskinnshistorien har møtt noen opponenter, ikke bare på venstresiden. Statsvitere som tilhører den realistiske skolen, som amerikaneren John Mearsheimer, har i årevis pekt på at konsekvensene av strategien ledet mot en militær konflikt. Tidligere statsminister Kåre Willoch (H) advarte i 2014 mot det samme. ¹⁰ Slike vurderinger skyldes selvsagt ikke noen sympati for Putins Russland, bare en erkjennelse av at stormakter alltid forsvarer sin innflytelse og antatte sikkerhetsinteresser. ¹¹ Å neglisjere dette i forholdet til en opprustet atommakt er å leke med ilden.

Aversjonen mot å diskutere slike geopolitiske realiteter forhindrer dessuten en kritisk evaluering av de strategiene som brukes for å forsvare Ukrainas nasjonale suverenitet. Krav om våpenhvile, forhandlinger og kompromisser betraktes nærmest som moralsk forkastelig. Russland skal nå, lover haukene, lide både et militært, økonomisk og politisk nederlag, ikke bare i Øst-Ukraina, men også miste den kontrollen landet tok over Krim, der en av Russlands viktigste marinebaser ligger. Konflikten karakter av *stedfortrederkrig* blir stadig tydeligere. At denne utviklingen på sikt øker muligheten for at kjernefysiske våpen tas i bruk, er en bekymring som i stor grad overlates til røster i leserbrevspaltene, eller henvises direkte til sfæren for avvik, standpunkter utenfor den legitime debattsfæren.

Lignende forsøk på utdefinering kom i tilknytning til Stortingets behandling av Finlands og Sveriges NATO-medlemskap. At SVs Ingrid Fiskaa skrev en debattartikkel i Aftenbladet der hun hevdet at NATO-medlemskap har gjort Norge mer sårbart som land, og etterlyste en mer åpen debatt om Sveriges NATO-søknad, ble framstilt som uhørt. Rødts beslutning om å følge sitt eget program, og stemme nei også til denne NATO-utvidelsen da Stortinget behandlet søknadene, vakte voldsomme motreaksjoner. Statsminister Jonas Gahr Støre (Ap) karakteriserte standpunktet som «dypt usolidarisk» og hans forgjenger Erna Solberg, (H) mente standpunktet var «hårreisende». «Nasjonalistisk egoisme», kvitret Venstre-leder Guri Mellby. Er NATO-medlemskap blitt en slags «menneskerett» for stater? Lederen i Aftenposten lød som en parole for et barnetog 17. mai: «Aftenposten mener: Hurra for nye medlemmer i NATO».¹²

At yringsrommet begrenses, ble også effektivt belyst gjennom de hysteriske angrepene som kom mot Amnesty International da menneskerettsorganisasjonen i august 2022 la fram en rapport der det het at «ukrainsk kamptaktikk setter sivile i fare». Vurderingen bygde på undersøkelser av områder hvor russiske styrker hadde angrepet i regionene Kharkiv, Donbas og Mykolaiv. Overlevende, vitner og slektninger av ofre for angrepene var intervjuet. Amnesty beskrev bl.a. ukrainsk utnyttning av sykehus som *de facto* militære baser, som et brudd på internasjonale humanitære regler. Plassering av tropper og kamphenheter ved skoler og i befolkningssentra ble også kritisert.¹³

Rapporten er kortfattet, og at problemstillingene vakte debatt, er ikke overraskende gitt sympatien for ukrainernes motstandskamp. Hovedargumentet mot publiseringen er imidlertid ikke at det som står der er udokumentert, men at Russland har utnyttet denne kritikken av ukrainsk forsvarstaktikk i landets propaganda. Det er utvilsomt en bieffekt, men samtidig vanskelig å unngå. Russland kan like selvsagt utnytte kritikk av ukrainske oligarkers makt, den omfattende korrupsjonen i landet, eller det faktum at Ukraina har innrullert nynazistiske og høyekstreme grupper i forsvarsstyrkene. Å dekke over slike realiteter er imidlertid i lengden en

håpløs strategi, også i kampen mot russisk aggresjon. Som Cecilie Hellestveit peker på i en innsiktsfull kommentar, er mye av kritikken mot Amnesty urimelig, selv om det er forståelig at den svir. «Å varsle om brot på folkeretten er ikkje en popularitetskonkurranse».¹⁴

Ekspertkildenes rolle

I samband med krig og kriser får ofte etterretningstjenestene, samt offiserer og forskere ved militære høyskoler en sentral rolle som eksperter. En årsak er selvsagt at de har en våpenteknisk og militærstrategisk kompetanse som ikke finnes i redaksjonene. Samtidig betyr også deres tilknytning til forsvarsmakten at de ofte, om ikke alltid, er sterkt bundet til de politiske rammene og målene som preger institusjonene de representerer. I internasjonale konflikter der NATO-land er en part, vil amerikanske etterretningskilder ofte spille en pro-aktiv rolle i forhold til egne og allierte lands medier. Under Ukraina-krigen har «britisk etterretning», muligens på grunn av Storbritannias sterke krigs-engasjement, fått status som en spesielt troverdig kilde i norske nyhetsmedier. I løpet av krigens første halvår ble den litt diffuse kildehenvisningen «britisk etterretning» ifølge Retrievers nyhetsarkiv for norske medier blitt registrert over 1000 ganger og ble spesielt mye brukt av Dagbladet, VG, ABC Nyheter, Nettavisen og NRK.no, noen ganger med NTB som nyhetsprodusent. Mange av disse meldingene har en krigsoptimistisk tone, og legger vekt på rapporter og vurderinger som forteller om problemer og nederlag for russiske styrker. At Russland har hatt flere militære tilbakeslag, er utvilsomt dokumentert. Samtidig er det åpenbart at løpende, optimistiske meldinger i en uoversiktlig krigssituasjon kan bli sterkt preget av forhåpninger om hvordan krigsutviklingen helst *bør* gå. I en blodig landkrig vil egne tap alltid bli underdrevet og fiendens tap bli overdrevet. Positivt vinklede krigsmeldinger som kan skape optimisme er på begge sider en integrert del av krigen, et argument for at en seier på slagmarken er mulig. I vestlige land fungerer det i praksis som et retorisk argument for at stadig økende våpenleveranser til Ukraina er den eneste mulige veien til en akseptabel fred.

Av de hjemlige militære ekspertene har oberstløytnant Palle Ydstebø ved Krigsskolen, som er organisert under Forsvarets høyskole, blitt en sentral kilde når norske nyhetsredaksjoner har behov for å øke den militærtekniske kompetansen og tolke krigsfragmentene i en strategisk kontekst. Forsvarets høyskole kan imidlertid også tilby mer militante ekspertstemmer. Et eksempel er den polske professoren Katarzyna Zysk, som arbeider ved den norske institusjonen. Hun er dessuten medarbeider i den amerikanske tankesmien *Atlantic Council*, en institusjon som ifølge egenreklamen skal «galvanisere USAs lederskap og engasjement i verden i samarbeid med allierte og partnere».¹⁵ Ekspertappellen fra Zysk sommeren 2022 var en

advarsel mot å tvinge Ukraina til forhandlingsbordet, ettersom hun mener krigen for enhver pris må vinnes. Konklusjonen er klar: «Vesten må være forberedt på væpnet konfrontasjon med Russland».¹⁶ Kort sagt, velkommen til militaristenes ragnarokk.

Kunsten å bedømme krig etter ulike målestokker

Hvordan mediene rapporterer om krig og katastrofer, og hvor berørt vi selv blir, kan variere mye. Edward S. Herman og Noam Chomsky har i sine mange case-studier av mediedekningen av konflikter der USA har vært involvert, pekt på at maktinteresser og allianser influerer hva som prioriteres og hvordan konfliktene beskrives. Noen invasjoner, kriger, massakrer og ofre får en omfattende dekning, andre kan ignoreres. Hva som dekkes med positive eller negative fortegn følger liknende mønstre. De har kalt denne prosessen produksjon av samtykke og knytter den til en propagandamodell. Modellen handler verken om sensur eller konspirasjoner, men om strukturelle «nyhetsfiltre» som påvirker nyhetsvalgene og begrenser rammene for medienes virkelighetsbilder.¹⁷

Mediedekningen av Ukraina-krigen, ikke minst i vår del av verden, har gjennom tekst og bilder ikke bare formidlet rapporter og kartskisser om kamphandlingene ved frontene, men har også lagt stor vekt på de sivile lidelsene under krigen. Familier, inkludert barn, rammes av dødsfall og alvorlige skader, millioner er drevet på flukt fra sine hjem. Det gir utvilsomt et realistisk bilde av det helvetet krigen representerer for vanlige mennesker. Dekningen av den folkerettsstridige invasjonen i Irak, som USA med støtte fra Storbritannia gjennomførte våren 2003, hadde av flere grunner et litt annet preg. Konflikten var lengre vekk, invasjonstroppene tilhørte Norges NATO-allierte. De sivile tapene var store, men fikk likevel begrenset oppmerksomhet. Mediefortellingene var i stedet preget av rapporter om militær overlegenhet. Profesjonelle vestlige soldater kjempet raskt ned den irakiske fiendens styrker. Saddam Hussein ble henrettet og statuen av ham revet. Bilder av humane amerikanske soldater som holdt små irakiske barn i hendene ga klassiske *photo opportunities* for pressefolk som med militær velvillighet var innrullert i invasjonstyrkene.

«Det er mer enn tydelig at krigen i Irak ble sett gjennom øynene til de som slipper bombene, mens krigen i Ukraina blir sett fra der bombene faller», oppsummerer Runar Døving etter å ha gjort en liten studie av hvordan de to krigenes tre første måneder ble dekket i Aftenposten.¹⁸ Iraks virkelighet etter dette er uansett en sammenhengende historie om borgerkriger, terrorisme og flyktningekatastrofer med ringvirkninger til flere land. Wikileaks og Julian Assanges bidrag til å avsløre noen av disse krigsforbrytelsene ble belønnet med rettsforfølgelse og fengsel.

Det er også, har vi lært oss det siste halvåret, forskjell på flyktninger og flyktninger, noen er mer legitime og støtteverdige enn andre. I engelske *Telegraph* konstaterte den konservative kommentatoren og baronen Daniel Hannan umiddelbart etter den russiske februar-invasjonen: «De virker så like oss. Det er det som gjør det så sjokkerende. Ukraina er et europeisk land. Folket deres ser på Netflix og har Instagram-kontoer...»¹⁹ NBC News i USA forklarte Polens velvilje i forhold til de nye flyktingestrømmene med at dette ikke handlet om syrere: «Dette er kristne, de er hvite». ITV i Storbritannia fast slo etter invasjonen at det utenkelige hadde hendt: «Dette er ikke et utviklingsland, en tredje verden nasjon: dette er Europa». BFM TV i Frankrike rapporterte i samme spor: «Vi snakker ikke her om syrere som flykter... Vi snakker om europeere».²⁰ Hvite, kristne europeere scorer langt høyere på Vestens identifikasjonsbarometre enn mørkhudete i tidligere kolonistater. Selv Fremskrittspartiet²¹ og Sverigedemokratene vil da – i noen grad – åpne grensene.

At reportere og mediekommentatorer i endel vestlige lands medier spontant og åpent tok i bruk en rasistisk tolkningsramme vil mange, også blant pressefolk, oppleve som frastøtende, men retorikken bør ikke komme som en overraskelse. Tolkningen av krigshandlinger påvirkes alltid sterkt av den politiske og kulturelle sammenhengen nyhetene settes inn i. Geografisk nærhet og politiske allianser øker følelsen av relevans og betydning, men fører samtidig til at kriger, konflikter og katastrofer ofte bedømmes etter ulike politiske og moralske målestokker.

Kildekritikk i løgnens tid

Hvordan kan vi, når en krig pågår, svekke betydningen av og gjennomslaget for villedende propaganda? Journalistikkens standardsvar er behovet for kildekritikk, dvs. at kilder som formidler opplysninger og vurderinger blir identifisert, og at kildens troverdighet, kompetanse og interesser blir vurdert. Kildematerialets ekthet, relevans og tendens må bedømmes. Kildekritikk handler om, så langt det er mulig, å *undersøke* sannhetsgehalten i det som skal publiseres. Den normen brytes imidlertid ofte både på grunn av tidspress, kunnskapsbrist, knappe ressurser og manglende bevissthet om problemet. Konsekvensene blir spesielt store i krigssituasjoner, hvor mektige aktører aktivt produserer medietilbud som har karakter av å være desinformasjon. Også på dette feltet er mediernes dekning av USAs invasjon av Irak og Russlands invasjon i Ukraina nyttig å parallellføre, ettersom begge invasjoner var folkerettsstridige og begge har blitt begrunnet med villedende propaganda.

I februar 2003, nitten år før Putin holdt sin tv-tale om en «spesiell militær operasjon» i Ukraina, løy som kjent USAs utenriksminister Colin Powell med et glatt ansikt om at USA hadde funnet dokumentasjon som viste at Irak

hadde skaffet seg «masseødeleggelsesvåpen». Han la fram påstanden i et multimedieshow i FNs sikkerhetsråd for å «selge inn» den folkerettsstridige invasjonen som fulgte. New York Times og andre deler av den «frie pressen» i Vesten – inkludert VG i Norge – assisterte velvillig denne propagandakampanjen, som var bygd på manipulerte og fabrikkerte etterretningsrapporter.²²

Årvåkenheten mot amerikansk krigspropaganda våren 2003 var begrenset i ledende norske medier selv om innsikten ble noe større i ettertid. En «lakmustest» via Retrievers norske mediedatabase for halvåret etter møtet i Sikkerhetsrådet gir 219 treff når (president) Bush kobles til ordet propaganda og bare 59 treff når hans utenriksminister, Powell, kobles til ordet løgn.

I 2021 og 2022 har Russland, bl.a. gjennom Putins tv-taler, tydd til overdrivelser, feilinformasjon og åpenbare løgner for å legitimere den massive invasjonen i februar. Dette gjelder bl.a. forvrengninger av Ukrainas nasjonale historie, beskyldninger om «folkemord» på ukrainere med russisk etnisitet samt framstillingen av Ukrainas ledelse som et slags nazi-regime. Propagandaen har hatt et visst gjennomslag i Russland, men overbeviser få andre. I Norge og andre europeiske land har oppmerksomheten om dette som ventet vært stor.

Et søk i mediearkivet Retrievers base over artikler i norske medier i det første halvåret etter invasjonen, gir hele 1865 treff når søkeordene er Putins navn sammenkoblet med propaganda. Å koble Putins navn til ordet løgn gir i samme periode 458 treff. Kontrasten til den begrensede oppmerksomheten om desinformasjon i samband med Irak-krigen er altså stor. Noe av det samme kan sies om mediedekningen av Ukraina-krigen i forhold til NATOs bombeaksjoner mot Libya i 2011. Norge deltok her med egne flystyrker, og statsminister Jens Stoltenberg var en spesielt ivrig pådriver for krigsinnsatsen.²³ Krigen ble legitimert med plantede, falske meldinger om faren for et «folkemord» mot befolkningen i Bengazi.²⁴ Tolkingsrammene i dominerende norske medier fulgte lojalt i samme spor. «Våren og sommeren 2011 sluttet de fleste sentrale mediebedrifter i Norge opp om krigen og begrunnelsen for den», oppsummerte en NRK Brennpunktkommentar i 2013.²⁵

Mediers propagandarolle er alltid lettere å se i ettertid. Under pågående krigshandlinger er ulike former for «psykologiske operasjoner» vanskeligere å gjennomskue, og de har ofte et betydelig gjennomslag. Mediekrigen blir en del av krigen.

Oslo 22. august 2022.

Artikkelen er ikke fagfelleurdert.

NOTER

- 1) *Wikipedia* (engelsk utgave) gir en utførlig beskrivelse av USAs institusjonaliserte system for «psykologiske operasjoner», med flere eksempler fra ulike kriger og konflikter, stort sett basert på «offisielle kilder», [https://en.wikipedia.org/wiki/Psychological_operations_\(United_States\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Psychological_operations_(United_States))
- 2) Olof Petersson, *Opinionsbildning*, SNS Förlag, Stockholm 2010.
- 3) <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1989-10-06-4154>
- 4) Tidligere ble dette kalt hovedkurset, og deltakerne var sikkerhetsklarert til NATO's «Cosmic Top Secret». Fra 1996 ble sikkerhetsklareringen redusert til «NATO secret». For en oversikt, bl.a. over deltakere fram til 1990-årene, se Sigurd Allern, *Kildenes makt. Ytringsfrihetenes politiske økonomi*, Oslo, Pax forlag, s. 172-174 og 344-345. En aktualisert oversikt finnes i en artikkel av Terje Alnes, «Journalister for Forsvaret», *Spartakus.no*, 18. november 2020 (<https://spartakus.no/2020/11/18/journalister-for-forsvaret/>)
- 5) Daniel Hallin, D. *The «Uncensored War»: The Media and Vietnam*. University of California Press, 1986.
- 6) Erik Løkke, «De norske Putin-klakørene», *Vårt Land*, 25. februar 2022.
- 7) Fridtjof Jacobsen, «De som hatet Amerika», *Dagens Næringsliv*, 25. mars 2022.
- 8) *Dagsnytt 18*, mandag 25. mars 2022.
- 9) NATO 2022, Strategic Concept, adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid, 29 June 2022.
- 10) «Vesten må forstå Russland. Kåre Willoch kritiserer EU og NATO i Ukraina-konflikten», *Stavanger Aftenblad*, 14. august 2014 (<https://www.aftenbladet.no/-lokalt/i/kQppA/vesten-maa-forstaa-russland>)
- 11) Politiske revirer i stormakters «nærområder» kan, rent geografisk, være svært fjerne. USA har i over hundre år, som en utvidelse av Monroe-doktrinen fra 1822, definert hele Latin-Amerika som sin egen bakgård, med «rett» til stadige intervensjoner.
- 12) «Aftenposten mener: Hurra for nye medlemmer i NATO», 30. juni 2022 (<https://www.aftenposten.no/meninger/leder/i/OrMAdA/aftenposten-mener-hurra-for-nye-medlemmer-i-nato>)
- 13) Amnesty International, 4. august 2022, *Ukraine: Ukrainian fighting tactics endanger civilians*. (<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/ukraine-ukrainian-fighting-tactics-endanger-civilians/>)
- 14) Cecilie Hellestveit, «Krigens røyndom», *DAG OG TID*, 19.-25. august 2022.
- 15) <https://www.atlanticcouncil.org/about/>
- 16) «Forsker: Vesten må være forberedt på væpnet konfrontasjon med Russland», *NTB/Forsvarets Forum* 27. juli 2022.
- 17) Edward S. Herman og Noam Chomsky, *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Masse Media*. Pantheon Books, 2. utgave. «Filtrene» handler om et profittorientert kapitalistisk eierskap, avhengighet av reklamefinansiering, dominans av elitekilder i nyhetsdekningen, og press og kritikk mot medier som presenterer nyheter og tolkningsrammer som bryter med etablerte sikkerhetsinteresser, samt en mer overordnet ideologisk ramme. Under den kalde krigen var dette anti-kommunisme, etter 1989 og Sovjetsamveldets oppløsning fikk den nyliberale troen privatisering og markedsstyring en tilsvarende betydning.

- 18) Runar Døving, «Å se fra der bombene faller», Klassekampen, Debatt, 5. august 2022.
- 19) Daniel Hannan, «Putin's monstrous invasion is an attack on civilisation itself, The Telegraph, 26. februar, 2022 (<https://www.telegraph.co.uk/news/2022-02/26/vladimir-putins-monstrous-invasion-attack-civilisation/>)
- 20) Nettstedet *The Canary* har publisert en instruktiv oversikt over slike rasistiske medieinnslag i rapporteringen av krigen i Ukraina: <https://www.thecanary.co/-trending/2022/02/28/appalling-racism-comes-to-the-fore-as-russia-invades-ukraine/>. En oversikt er også sammenfattet av *Monthly Review* (MR Online): <https://mronline.org/2022/03/02/were-europeans-christians-whites/>
- 21) «FrP vil stanse mottak av flyktninger fra andre deler av verden og heller prioritere ukrainske flyktninger». Ingress i pressemelding fra FrP, publisert 4. mars 2022 (<https://frp.no/nyheter/frp-vil-prioritere-ukrainske-flyktninger>)
- 22) «Det Powell la fram var en avansert skrøne, ingenting stemte», oppsummerte NUPI-forskeren Sverre Lodgaard i et intervju i *Klassekampen*, 19.mars 2013.
- 23) I et møte i 2011 med Håkan Juholt, den daværende lederen i det svenske sosialdemokratiske partiet, karakteriserte han bombingene av Libya som «god trening» for det norske flyvåpnet. Episoden er beskrevet i Daniel Suhonens bok om Juholt, *Partilederen som klev inn i kylan* (Leopard förlag, Stockholm 2014) og ble omtalt i et førstesideoppslag i *Klassekampen* 15. oktober 2014.
- 24) Ola Tunander, *Libyakrigen. Bruken av retorikk og bedrag for å ødelegge en stat*. Sirkel forlag, 2018.
- 25) Sitatet er hentet fra en artikkel om dokumentaren på NRK.no, <https://www.nrk.no/dokumentar/libya-piloter-snakker-ut-1.10944493>

Marielle Leraand

FORSVAR FOR WHATABOUTISM ELLER «HVA-MED-ARGUMENTASJON». SØKELYS PÅ DEBATTKLIMAET UNDER UKRAINAKRIGEN

Whataboutism, (også kjent som *whataboutery*, er en diskusjonsteknikk som har til hensikt å diskreditere en motstanders påstand ved å rette en anklage tilbake om hykleri, uten direkte å motbevise eller avkrefte deres argument. På norsk kunne vi kalle det «hva-med-argumentasjon».

Innen jussen benytter man seg aktivt av en form for *hva-med-argumentasjon* når man viser til sammenlignbare saker, som kan benyttes i vurdering av skyldspørsmål og straffeutmåling. Sammenlignbare tilfeller etterstrebes å behandles «likt» i rettspraksisen og benyttes både av forsvarer og aktor i straffesaker. *Whataboutisme* er også en praksis som ofte benyttes i politisk argumentasjon hvor man kan påpeke et hykleri eller en dobbeltmoral dersom en stat, parti, eller andre politiske aktører slipper unna med handlinger som andre moralsk fordømmes for.

Whataboutisme er en utskjelt praksis i forbindelse med Ukrainakrigen. Forsøk på å sammenlikne Russlands og Vestens ugjerninger fører i disse tider raskt til at man blir klubba ned og får stempel som «Putinist». Det gjør at svært mange lar være å snakke om «Hva med den Folkerettsstridige invasjonen og okkupasjonen av Irak?» «Hva med den Folkerettsstridige invasjonen og okkupasjonen av Afghanistan?» «Hva med den Folkerettsstridige bombinga av Libya?» Eller Jugoslavia?

Men vi trenger å kaste lys over USA og NATOs praksis i forbindelse med Ukrainakrigen. Vi kan spørre: Hva med kriger rundt omkring på kloden i det øyemed å skape kontroll over viktige naturressurser og for å opprettholde vårt velstandsnivå her i Vesten, for å forstå Russlands motiver og reaksjoner?

I en unipolar verden etter Sovjets sammenbrudd i 1991 har vi sett USA og NATO boltre seg fritt med våpenmakt verden rundt, uten å møte motstand fra en annen imperialistblokk, og uten at vi har måttet se eller oppleve konsekvensene av disse krigene. Men nå når Russland gjør det samme i Ukraina, som USA og NATO har gjort i flere tiår, tapetseres medier i Norge med krig og krigens konsekvenser. For krig er brutalt. Det begås vold og drap. Også på sivile. Voldtekt er en vanlig metode for å demoralisere og krenke fienden. Og det dør soldater, vanlige, unge menn. Ofte brukt som kanonføde. Nå får vi endelig se krig slik den virkelig er.

Tilpassede karakterdrap

I tillegg til krigens brutale ansikt, fores vi daglig med uthenging av vår alles hovedfiende nå: Putin. Mediene er fulle av overskrifter og bilder av en Putin som ser syk ut. Han tar seg til bordkanten når han snakker, som for å støtte seg, og norsk presse spør seg om han *faktisk* er syk. Hvilken sykdom? Det spekuleres i både kreft med spredning og Parkinson. Han avbildes med ansiktet forvridt og forstørret og i nærbilder og positurer som enten demoniserer eller latterliggjør han. NRK sender dokumentarer som ikke etterlater noen tvil om hvor ond og fæl denne personen Putin er.¹ Vi skal nøye studere hvordan hans adferd og setninger han har uttalt, gjentas og gjengis til det matcher enhver god NIKE-reklame, som sier «Just do it!» Men å stille kritiske spørsmål om for eksempel det manglende karakterdrapet på vår egen Jens Stoltenberg, er ikke «lov».

Whataboutism handler blant annet om å bryte slike uskrevne lover. Vi må stille kritiske spørsmål vedrørende Jens Stoltenberg, som leder av NATO. Det er ikke uvesentlig at han drev landet vårt inn i en krig som endte med drap på en demonisert Afrikansk statsleder.

Gaddafi, som for mange folk i eget og omkringliggende land, var en folkehelt,² en uredd Palestina-venn, som talte Vesten midt imot og anklaga dem for deres hykleri i hva de tillot av Folkerettsbrudd begått av Israel mot det palestinske folket,³ ble i Vesten framstilt som den onde selv, på omtrent samme måte som Putin blir nå.

Det er ingen grunn til å skjønne livshistorien eller forsvare Putin eller Gaddaffis omdømme og politiske livsvirke, men hvorfor dette narrative?

Det er naturligvis ikke tilfeldig hvem som utsettes for slike karakterdrap. Det handler om å skape fiendebilder. Derfor ble ikke Stoltenberg framstilt med djevlelike personlighetstrekk i forbindelse med regimeskiftekrigen i Libya. Han kunne blitt stempla som en hensynsløs folkerettsforbryter allerede i mars 2011, da han dro Norge med i en krig hvor norske bombefly smadra libyske byer og bidro til å ødelegge Libya som samfunn og som stat. Vi så ikke bilder av gråtende barn som hadde mista mora si, den gang. Vi så ikke de høygravide kvinnene som forsøkte å ta seg ned i et bomberom i Tripoli, men som ikke rakk det, men ble omgjort til en blodpøl i Tripolis gater. Vi så ikke spedbarnet som ble drept da NATOs fly bomba. Eller frykten i øynene som preger barna som nå er blitt til ungdommer i Libya i dag.⁴ Vi så aldri Jens Stoltenberg malt med et par svarte horn i panna, hverken i 2011 eller senere. Mainstream-medier i Vesten begikk heller ikke karakterdrap på Bush eller Blair, som gikk til krig basert på løgn og falske opplysninger.

Hvem bør boikottes?

Også med hensyn til boikott og sanksjoner er *whataboutism* på sin plass. Vi lever nok i en verden hvor ingen ville kunnet sanksjonere Norge, USA og

Vesten da vi gikk til folkerettsstridig krig mot Libya, eller bomba Jugoslavia. Men man bør likevel kunne stille spørsmålet: burde ikke USA og Storbritannia vært boikotta økonomisk, politisk og kulturelt, av alle verdens land, når de basert på en løgn, gikk til krig mot Irak, og fortsatte bombing og okkupasjon etter at løgnen var avslørt?⁵

Men hvis vi boikotter og sanksjonerer Russland, og først er inne på dette boikott- og sanksjons-sporet, burde vi i alle fall kreve at *Israel* boikottes. Tross Israels utallige brudd på folkeretten over lang tid, er Israel aldri blitt sanksjonert av USA og Vesten. Verken da Israel okkuperte de syriske Golan-høydene i 1967 eller i dag hvor de stadig annekterer nye deler av Øst-Jerusalem og Vestbredden. Ingen utestenging av israelske idrettsutøvere i alle disse årene. Ingen offisiell boikott av israelske varer eller bedrifter. Ingen svartelisting av bøker utgitt av Israelske forfattere som ikke tar helt klart avstand til Israels brudd på Folkeretten.

Om sanksjoner som sådanne er rettferdige, eller om de er effektive våpen mot krigførende regimer, er irrelevant i denne sammenhengen. Poenget er at slike sammenlikninger ikke aksepteres, heller ikke på venstresida.

Venstresidas posisjonering

Ti-tjue-tretti år tilbake i tid var venstresida i Norge ganske skeptisk til det som ble presentert av vinklinger og «sannheter» i norske main-stream-medier. Det endret seg gradvis etter murens fall og slutten på den kalde krigen. Under Libya-krigen var det i det minste *noen* som målbar alternative forståelsesmåter. Disse fant man i Klassekampen og i Ny Tid.⁶ Nå, under Ukraina-krigen, er det nærmest bannlyst å analysere seg fram til noe annet enn det som stadig gjentas i NRK, Dagbladet og VG. Denne gangen har også Klassekampen i stor grad lagt seg på samme linje som hovedstrømsmediene. Det eneste unntaket er Ny Tid.⁷ Selv fra Rødt, som jo befinner seg ytterst på venstresida, er det til nå kommet lite annet enn uttalelser fra landsstyret som fordømmer Russlands brutale krigføring. Partiledelsen unnlater å analysere Ukraina-krigen i videre perspektiv. Ni måneder inn i krigen burde det være mulig. Er det frykt for å bli satt i bås med Putin, som holder partiledelsen tilbake?

Det som har skjedd på venstresida siden Ukraina-krigen brøt ut, er derimot et angrep på venstresida av folk som sjøl hevder seg å være en del av denne venstresida. Det foregår særlig i sosiale medier. Der hamres det løs mot folk som begår *whataboutisme*, så vel som på de som prøver å nyansere bildet, eller hevder at Vesten til dels er skyld i situasjonen. Folk sorteres og plasseres innafør eller utafør «det gode selskap».

Når ytringsfrihet og jobb trues

Det kan se ut som vi har nådd en ny gullalder for såkalt McCarthyisme. Resultatet er at mange ikke tør å ytre seg, hverken på jobb, privat eller offentlig, av frykt for å bli stempla som Putin-vennlig. Også folk med spesialkompetanse på Russland og Ukraina veier sine ord nå. «Feilskjær» kan koste dyrt. Julie Wilhelmsen, Russland-forsker ved Norsk utenrikspolitisk institutt (Nupi), har fått oppleve denne stemplingskulturen og sjøl blitt kalt «Putins klakør». Hun sier hun opplever at mange i Norge, ikke minst forskere, foreløpig ikke orker å utfordre «det de ser som ensretting i debatten».⁸

Den svenske journalisten og forfatteren Kajsa Ekis Ekman opplevde noe enda verre. Hun mista jobben – med umiddelbar virkning – for å ha uttalt seg «upassende» om *Russia Today* i kommentarfeltet på egen Instagram. Det skjedde i forbindelse med en diskusjon rundt hennes lederartikkel i den radikale rødgrønne nettavisen *Dagens ETC*, «Varför accepteras Kyiv Independents nazistkopplingar?»,⁹ publisert dagen før hun fikk sparken. I lederartikkelen avslører hun noe meget interessant: nemlig at det fins koblinger mellom nyhetskanalen Kyiv Independent og Azovbataljonen. Hun stiller spørsmål ved denne nyhetskanalens sentrale rolle i Vestens rapportering fra Ukraina. Ifølge redaktøren som sparket Kajsa Ekis Ekman er det ikke denne artikkelen i seg selv som er årsaken, men at hun «skriver i sociala medier att Russia Today, RT, är något annat än en propagandacentral».¹⁰

Den venstreradikale avisa *Flamman* omtalte saken allerede samme dag. Der utypter ETC-redaktøren, Andreas Gustavsson, hva som har skjedd: «..hon skrivit att den statliga ryska nyhetskanalen och propagandaorganet Russia Today producerar 'kvalitetsjournalistik' och jämförde den med CNN.» Med andre ord, en sammenlikning som går rett inni *whataboutism*-problematikken. Men til *Flamman* sier Gustavsson også at «tidningens hållning och skribentens hållning i ett antal frågor har gått i olika riktning under ganska lång tid nu».¹¹

Det kan neppe tolkes annerledes enn at en ytring i *whataboutistisk* retning vedrørende russiske medier var det halmstrået redaktøren trengte for å avslutte et ti år langt samarbeid med Ekis, som er opptatt av å nyansere det dominerende bildet av Ukrainakrigen. Det kunne avisa lett gjøre ettersom hun, lik stadig flere journalister, ikke var fast ansatt.

Klassekampen intervjuet Ekman i etterkant og her sier hun: «Selvfølgelig mener jeg ikke at RT forteller sannheten om Russland eller krigen i Ukraina. Mitt poeng er at Russia Today ikke er et reint nordkoreansk statsmedium som bare spyr ut propaganda. De har også en journalistisk virksomhet som kan være interessant å følge. Store mediekanaler som CNN, Telesur, Al Jazeera og RT skriver alle med utgangspunkt i ulike geopolitiske interesser, og det avspeiles i hvordan de dekker ulike geopolitiske spørsmål. Det kan man lese uten at man støtter det som står der.»

Å miste en fast inntekt er naturligvis et problem. Å bli hengt ut av sjefen i alskens medier gjør det heller ikke lettere å få nye jobber. Det største problemet er likevel at det setter skrekk i andre journalister, hevder Ekman, og fortsetter: «Jeg blir kontaktet av journalister som ikke vet hva de tør si, skrive eller mene. Det er veldig farlig å si at man kan få sparken for å krysse en linje uten å si hvor linja går. Da må journalistene selvsensurene seg for å være trygge.»¹² Det er en farlig utvikling.

Saken illustrer også at debattklimaet på venstresiden er ganske likt i Norge og Sverige, antakelig også i andre land. I en slik situasjon hvor man faktisk kan miste jobben for å ytre seg «feilaktig», er det ganske oppsiktsvekkende at vi ikke har noen ledelse på venstresida som står opp mot dette. I stedet kappes ledelsen på venstresida sammen med venstresidas «tenketanker» om å latterliggjøre og demonisere de som hevder noe annet enn at krigen skyldes Russland alene.¹³

Den usynlige opposisjonen i FN

Latterliggjøringen og demoniseringen er tankevekkende i lys av at 35 land ikke stemte for å fordømme Russlands invasjon i Ukraina. $\frac{3}{4}$ av verdens befolkning bor i de 35 landene som stemte avholdende eller i de 5 som stemte imot den resolusjonen som ensidig fordømmer Russland.¹⁴ Det kan ikke forklares på annet vis enn at bakgrunnen er en annen virkelighetsforståelse. Tidligere erfaringer i forholdet til vestlige stormakter, det være seg som kolonier, kriger, trusseldiplomati eller sanksjoner, preger deres verdensbilde. Vi må ta innover oss at i andre deler av verden er det naturlig og rimelig å stille spørsmålet «Hva med ..?» i den situasjonen vi står i. Store deler av klodens befolkning har faktisk ikke noen grunn til å stole på USA og NATOs gode intensjoner forut for eller i denne krigen.

Sør-Afrika prøvde for eksempel å få FNs generalforsamling til å stemme over en resolusjon som de hadde laga, satt opp mot den som USA og andre NATO-land hadde foreslått.¹⁵ Men Sør-Afrika fikk et «nei» til dette, så deres resolusjonsforslag ble ikke stemt over - til stor forargelse blant flere av medlemslandene.¹⁶ I debatten om forslaget sa representanten fra Sør-Afrika at «Afrika har opplevd sin porsjon av *proxy-kriger* og deres destruktive utfall». Og hun avsluttet med: «Vi har stor medfølelse med folket i Ukraina, fanget i en konflikt de ikke har skapt selv.»¹⁷

Episoden er ikke dekket i norske medier. De som hevder at vi har en stedforkrederkrig i Ukraina, slik den Sør-Afrikanske representanten gjorde i FN, mistenkeliggjøres i den grad de har kommet til orde. Tida er ikke inne for informasjon om hva USA og NATO har foretatt seg de siste 30 årene. Det oppfattes som irrelevant og utidig *whataboutisme*.

Denne mistenkeliggjøringa i seg selv gjør det *høyst* nødvendig å fortsette med den «forbudte» virksomheten det er å aktivt benytte *whataboutisme* for å bryte ned dette tabuet.

For det er jo ikke sånn at denne krigen startet ut av et ingenting. Man kan gjerne si at man var sjokkert, men det må ikke hindre oss i å analysere årsakene til krigen. Det var neppe bare utslag av en manns galskap. Det er lite trolig at han fattet beslutningen alene. Uansett er det rimelig å anta at en medvirkende – eventuelt utslagsgivende – årsak er at han og Russland faktisk har god grunn til å frykte USA og NATOs aggressive politikk, der USAs og NATOs kriger står helt sentralt.

Vi må altså se på disse krigene som et bakteppe for det som Putin og Russland med rette har grunn til å frykte, nemlig vestlig imperialism.

NATOs ambisjoner og Vestens dobbeltmoral

USA Og NATO-landene har benyttet tiden godt de 8 årene som har gått siden kuppet i Kyiv. Det er ikke *tilfeldig* at Ukraina nå greier å slå tilbake det russiske angrepet såpass bra. Det skjer ikke med bare never og sterk motivasjon. Det skyldes i stor grad våpen og militær opplæring fra USA og NATO, både før og etter invasjonen.¹⁸

At USA og NATO på den måten har provosert Russland, underslås nå. Selv om våpenleveransene til Ukraina og den påbegynte integrasjonen i NATO har foregått i tidsrommet 2016-2021, dokumentert av SIPRI,¹⁹ kan man ikke i Vesten anføre det som en del av forklaringa på invasjonen uten å bli betraktet som Putins etterplaprer. Men at USA og NATOS *motiver* for å ruste opp i Ukraina handlet om å begrense Russlands innflytelse og dominans i de østeuropeiske områdene, kan det vanskelig være tvil om.

Russland hevder våpnene var myntet på egen befolkning i Donbass, og at de gikk inn for å avverge et mulig folkemord der.²⁰ Igjen kan vi benytte oss av *whataboutisme*, men denne gangen i Russlands disfavør. Men hva med NATOS begrunnelse for å bombe Jugoslavia i 1999? Det er nok like lite hold i Russlands påstand om et kommende folkemord i Donbass, som det var i påstanden om at NATO bomba Jugoslavia for å avverge et folkemord på kosovoalbanere.²¹ Ikke i noen av tilfellene er det sannsynlig at mulige folkemord var (er) den egentlige grunnen til krigføringa. Forskjellen ligger dels i at den norske befolkninga *tror* på at det var en «humanitær intervensjon» Norge og NATO bedrev i Jugoslavia, og dels i medienes ulike håndtering av de to ganske like argumentene for å gå til krig.

Russland kaller det de driver med en «spesialoperasjon». Det hudflettes og latterliggjøres av de samme mediene i Norge og andre land i Vesten som godtok at man kalte den folkerettsstridige bombinga av Kosovo for en «humanitær intervensjon». Uten å forsvare Putins begrepsbruk, må vi kunne stille spørsmålet «Hva med ..?» for å avsløre hykleriet.

Men å sammenligne de to tilfellene avfeies, ikke overraskende, med at det er *whataboutisme*. Dermed anses saken som ferdigsnakka. Man diskuterer ikke med en «Putinist». Det later til å være et premiss som dessverre mange på venstresida *aksepterer*, nemlig at Vestens kritikk av russisk imperialisme i Ukraina kan og bør vurderes *uavhengig* av Vestens imperialisme.

I Ukrainasituasjonen er dette spesielt viktig å ikke akseptere, fordi Russlands invasjon ikke primært handler om situasjonen i Ukraina i seg selv, men om stormaktsrivalisering og NATOs utvidelse og ønske om å inkludere Ukraina i alliansen. Fra tida etter Maidan-revolusjonen og kuppet i 2014 var den militære integrasjonen av Ukraina i NATO i full gang selv om det formelle medlemskapet måtte avvete en avklaring av den territorielle konflikten med Russland om Donbass og Krim.

Det fantes to muligheter for en løsning på dette, en politisk og en militær. Med NATO som forbilde, var det nærliggende å velge krig framfor diplomati. Hvorfor skulle Russland ta hensyn til Folkeretten, når USA og NATO så ofte har brutt den?

Vestens retorikk må avsløres som det den er: løgn

Den «sannheten» det norske folk har fått innprenta så langt, handler om at Russland ikke har noe som helst å frykte fra NATO og dermed ikke fra noe ukrainsk NATO-medlemskap.

Det sies i stolte ordelag at spørsmålet om Ukraina kan bli med i NATO, er et spørsmål som ingen andre enn Ukraina og ukrainere *sjøl* har noen rett til å ha innflytelse på. Det medfører naturligvis ikke riktighet. Sjølråderetten er i praksis begrenset for alle og Vesten bidrar sjelden til å styrke den. Nettopp derfor er USA og NATO-lands opptreden i andre konflikter, både tidligere og pågående, av aller største relevans fordi de belyser om dette grunnpremisset i Vestens retorikk gjelder i praksis. Og det viser, ved en kort undersøkelse, at det virkelig IKKE gjelder. Vi kan og bør liste opp eksemplene på at USA og NATO nettopp IKKE har respektert staters «rett til å bestemme sjøl».

Ikke bare later norsk presse som om det er vanlig for USA og NATO å respektere staters «rett til å bestemme sjøl». Det framstilles også som enhver som ønsker det, har rett til medlemskap i NATO. Dermed blir det lite rom for å drøfte NATOs formål, som jo skulle være å beskytte medlemslandene mot utenlandsk aggresjon, og hvordan dette formålet best oppnås. Eller sagt på en annen måte: Om utvidelsen østover tjener fredelige formål og er i Norges interesse.

Vi som venstreside må fortelle, igjen og igjen, en annen historie. Det er ingen stater som får lov til å bestemme sjøl. I alle fall ikke om de fører politikk som strider mot USAs interesser, eller tilfeldigvis har noen ressurser som USA vil ha kloa i, eller en grense USA ønsker å kontrollere, som for eksempel en lang og strategisk viktig grense mot Russland. Derfor er det

også tragisk når vi nå ser at Finland og Sverige ønsker å bli en del av denne lange USA- grensa mot Russland og slik øker spenninga i nordområdene. Smutthullet for egne staters selvbestemmelse blir ikke større, men stadig mindre.

Venstresidas oppgave må være å blåse oksygen inn i motstanden mot denne utviklinga. Det gjør vi blant annet ved å bedrive *whataboutisme* og forklare at Russlands handlinger må tolkes som en reaksjon på berettiga frykt for NATO-ekspansjon. Krigen kan ikke forklares utelukkende som et ønske om territoriell ekspansjon, slik det framstilles i vestlige medier. Det betyr ikke at Russlands invasjon kan ansees som *berettiga*, men det betyr faktisk at bildet om at Russland er den *eneste* skyldige parten i konflikten, ikke holder. Det må være mulig å hevde at uten NATOs aggressive opptreden tidligere, er det ikke *sannsynlig* at Russland ville ha gjennomført invasjonen.

NATOs manglende vilje til å erkjenne egne tidligere forbrytelser gjør fredsforhandlinger vanskelige. Om NATO og USA i det minste kunne ta inn over seg at andre land ikke har den samme tilliten til NATO som NATO-landene sjøl har, kunne de lettere gitt en garanti mot at Ukraina og/eller Georgia skal bli NATO-medlemmer. Om konflikten dermed kunne vært avverget og titusener av menneskeliv kunne vært berga, er et legitimt spørsmål som burde vært offentlig drøfta – ikke bare avfeid.

Folkerettens svekkes

Russlands invasjon er folkerettsstridig fordi den strider mot FN-paktens forbud mot angrepskrig. Men internasjonale rettsregler eksisterer ikke først og fremst i tråd av at de står på et *papir*, men at de er normer som statene faktisk holder seg til.

Når NATO *to* ganger som organisasjon, flere ganger om vi tar med enkeltmedlemmers opptreden, har gjennomført folkerettsstridige angrepskriger, betyr det at normen svekkes. Russlands handlinger nå bidrar til å svekke normen ytterligere. Men Russland kan ikke *alene* gis ansvaret for å bryte ned et internasjonalt regelverk som NATO sjøl har gitt blaffen i tidligere. Skal dette regelverket kunne gjenreises, vil det sjølsagt ikke skje gjennom at Norge og andre NATO-land bare *øker* kritikken mot Russland. Det kan *kun* skje om Norge og andre NATO-land starter med sjølkritikk for tidligere handlinger. «Hva-med-argumentasjon» bereder grunnen for et slikt oppgjør med vestlig imperialisme. *Deretter* kan vi invitere Russland til å ta sin runde med sjølkritikk.

Konklusjon

For en venstreside som er opptatt av å skape en fredeligere verden, og ikke å opportunistisk lefle med det som til enhver tid er politisk «comme il faut» i Norge, er *whataboutisme* derfor ikke bare en kritikk vi skal svare på. *What-*

aboutisme er en helt *nødvendig metode* man må og skal bruke for å sette ting i perspektiv. Det handler blant annet om å begrense muligheten for at Norge går *all-inn* i USAs kriger i framtida

Det å komme med relevante Vesten-kritiske perspektiv på *grunnlaget* for den pågående konflikten, burde være hele venstresidas hovedfokus. Slik folkeopplysning gjør venstresiden relevant i en situasjon som den vi står i nå. Bare som en antiimperialistisk opposisjon er en virkelig venstreside mulig.

Artikkelen er ikke fagfelleurdert.

NOTER

- 1) <https://tv.nrk.no/serie/putins-hevn>
- 2) <https://thisisafrica.me/politics-and-society/gaddafi-great-african-hero/>
- 3) <https://english.alarabiya.net/articles/2011%2F02%2F13%2F137492>
- 4) <https://www.usip.org/publications/2020/12/current-situation-libya>
- 5) <https://www.nrk.no/urix/krigen-som-ble-startet-pa-en-logn-1.7777045>
- 6) <https://journalisten.no/aftenposten-dag-og-tid-kortnytt/10-ar-etter-libya-bombing-pa-tide-med-aerlige-refleksjoner/448562>
- 7) <https://www.nytid.no/krigen-i-ukraina-hva-er-usas-rolle/>
- 8) <https://klassekampen.no/utgave/2022-05-14/advarer-mot-farlig-forenkling>
- 9) Varför accepteras Kyiv Independents nazistkopplingar? | Dagens ETC og <https://klassekampen.no/utgave/20204-23/lar-seg-ikke-skremme>
- 10) Därför väljer Dagens ETC att avbryta samarbetet med Kajsa Ekis Ekman | Dagens ETC
- 11) Ekis Ekman sparkas från ETC: «Anledningen är inte den här texten» | Flamman
- 12) Lar seg ikke skremme | Klassekampen
- 13) <https://klassekampen.no/utgave/2022-05-10/gutteromfantasier>
- 14) <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/unga-resolution-against-ukraine-invasion-full-text>
- 15) https://www.un.org/press/en/2022/ga12411.doc.htm?fbclid=IwAROGFtAjEDu-HdZ5Qa98d6yakCSs3H7u9ZqUuPH_u5w49V6KnriW2VoFc3cU
- 16) Ref (står i samme tekst som ref. 11)
- 17) Ref (står i samme tekst som ref. 11)
- 18) <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN07135/SN07135.pdf>
- 19) <https://www.forumarmstrade.org/ukrainearms.html>
- 20) <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>
- 21) https://en.wikipedia.org/wiki/Legitimacy_of_the_NATO_bombing_of_Yugoslavia

Arne Overrein

BRODERFOLKENE, KRIGEN OG NATOs LANGE ARM

«Ukraina var og er for Russland et virkelig broderland, som er forbundet med oss gjennom slektskap, vennskap og yrkesrelasjoner. Det finnes en felles historisk erfaring. Vi snakker om våre folks heltegjerninger i Den store fedrelandskrigen... Vi krever øyeblikkelig avslutning av denne krigen.» Åpent brev fra 550 russiske historikere, 2. mars 2022.

Krigen mellom Russland og Ukraina har fra første øyeblikk også vært en propagandakrig – mellom frihet og totalitarisme, demokrati og fascisme, sivilisasjon (Europa) og barbari (Russland). Disse tankefigurene gir ikke økt innsikt om krigen og heller ikke om Russland eller Ukraina. De presenterer en moralistisk svart-hvitt-skildring av en kompleks virkelighet. Vi er nærmere sannheten om vi sier at dette er en krig mellom broderfolk. Utgangspunktet er uoppgjorte konflikter etter Sovjetunionens oppløsning. Dette er ikke en krig mellom Russland og Europa, slik som krigspartiene i NATO-land, i Ukraina og i Russland ynder å framstille det.

Russlands ansvar for å ha startet krigen er åpenbart, og kravet er at Russland må ut av Ukraina. Krigen bør avsluttes med et kompromiss som er levelig for begge parter. Skal vi forstå krigen, må vi forstå de politiske forholdene i Russland og Ukraina. For å forstå dette må vi snakke om NATOs og USAs mangeårige nærvær i Ukraina. Vi må snakke om fascisme i Ukraina som en faktor som har skjerpert konflikten og om den såkalte sikkerhetsklassen i Russland som har vært en pådriver for Putins angrepsbeslutning. Et kompleks av konflikter er viklet inn i hverandre. Den følgende framstillinga bygger i hovedsak på materiale publisert før krigen startet. Materialet finnes, med unntak av Putins tale den 21.2.2022, i vestlige publikasjoner.

En stat som angriper et annet land, bryter med folkeretten uansett hvilket politisk regime det angrepne landet har. Skulle vi tatt mindre avstand fra Russlands angrep om det var rettet mot Nord-Korea, Afghanistan, Iran eller kanskje Tyrkia? Moderne folkerett inndeler ikke land etter kvalitetskriterier, etter demokratiske og diktaturer, gode og onde osv. Verdenssamfunnet består ikke av A og B-medlemmer. Alle land er suverene og likeverdige. Som medlemmer av FN-pakten har de sluttet seg til idealene i denne. Andre land kan kritisere de indre forholdene i et land for brudd på idealene, de kan bryte diplomatiske forbindelser og slutte å handle med landet. Men folkeretten forbyr at et land med våpenmakt invaderer og endrer forholdene i et annet land. Dette er FN-paktens prinsipp om ikke-innblanding. Suverene stater har

frihet til å bestemme sin egen skjebne også om deres politiske system er lite demokratiske. I så fall må folket i landet endre på dette – i ytterste fall ved en revolusjon. Men et annet land kan ikke påtvinge landet regimeendring. Om Ukraina har elementer i sitt politiske system som Russland ikke liker, for eksempel fascistiske organisasjoner, så gir ikke dette Russland noen rett til å angripe landet, like lite som menneskerettsbrudd, for eksempel i Serbia, i sin tid ga NATO (og Norge) noen rett til å angripe Serbia. Det var forbudet mot angrepskrig som lå til grunn da FNs generalforsamling fordømte Russlands intervensjon i Ukraina.

Oligarkisk kapitalisme både i Russland og Ukraina

Russland og Ukraina ble sjølstendige land da Sovjetunionen gikk i oppløsning. Både før og under krigen er likhetene mellom de russiske og de ukrainske forholdene blitt nedtont i begge land. Likheten mellom Russland og Ukraina springer ut av det politisk-økonomiske faktum at de begge har gjennomgått en kapitalistisk (kontra-)revolusjon siden 1991. I begge land oppsto det en klasse med privat eierskap til produksjonsmidlene. I spissen for denne nye klassen av kapitalister sto oligarkene. I norske medier har vi hørt om vestlige sanksjoner mot russiske oligarker. Ukrainske oligarker hører vi lite om.

Oligarkene er personer som i det politiske og rettslige kaoset som fulgte etter Sovjetunionens oppløsning, benyttet seg av sine posisjoner og forbindelser til å slå til seg offentlig eiendom for en meget billig penge. En kapitalistklasse ble skapt – med sterk statlig medvirkning. Den ble bejublet både i Vesten og i Russland under Jeltsin. I Ukraina tok prosessen lengre tid, men resultatet ble omtrent det samme (i 2005 var 65% av alle ukrainske bedrifter privatisert). De nye kapitalistene var ofte mennesker som hadde hatt medlemskap i det gamle, herskende kommunistpartiet. De forvandlet seg fra å være forvaltere av offentlig eiendom til private eiendomsbesittere av kapital. Særlig i Russland foregikk privatiseringa, godt hjulpet av vestlige eksperter, i et tempo uten historisk sidestykke. Resultatet av denne sjokkterapien var en kraftig nedgang i levestandarden for det store flertallet både i Russland og Ukraina. Ukrainas BNP-nedgang på 1990-tallet var på 60%, mens Russlands var på ca 50%. Forholdene under Sovjetunionen var ille, men de ble mye verre under det kapitalistiske drømmerike som fulgte.

Her er vi ved et punkt der den herskende vestlige fortellingen om Russland og Øst-Europa går i vranglås. Vestens liberalere vil ikke innrømme at de nyliberale reformene var en sosial katastrofe. Dette bidro til at Ukraina i dag er Europas fattigste land. De forstår følgelig heller ikke den anti-vestlige reaksjon som dette skapte, særlig i Russland, men også Ukraina i form av passiv motstand mot økonomisk liberalisering. Motstanden mot Vesten og mot vestorienterte politiske partier oppsto ikke mens Sovjetunionens

eksisterte. Den gang, på 70- og 80-tallet, var USA i mange sovjeteres bevissthet et drømmerike av frihet og konsum – forestillinger som ble forsterket av tilbøyeligheten til å tro det motsatt av hva myndighetene doserte. Motstanden mot Vesten, først og fremst USA, oppsto seinere, som en reaksjon på at kapitalismen ble sluppet løs. Jeltsin-regimet støttet seg på de velutdannede og vest-orienterte, særlig i Moskva og St. Petersburg. Men heller ikke disse ble forskånet fra økonomisk ruin. Jeltsin velgerunderlag gikk i oppløsning. På tampen av hans presidenttid i 1999 viste meningsmålingene 2% oppslutning, en fantastisk dom over et tiår der liberalismen sto i høysetet. Han overlot makta til en nær medarbeider, Vladimir Putin.

Levestandard-nedgangen er nøkkelen til å forstå det merkelige fenomenet at mange både i Russland og Ukraina mener at livet i det gamle Sovjetunionen var bedre enn livet i dag. Et representativt utvalg av ukrainere ble i mai 2020 stilt spørsmålet: «Hadde livet i Sovjetunionen flere positive sider eller flere negative sider enn livet i det moderne Ukraina?» 35% svarte flere positive sider i Sovjetunionen sammenlignet med Ukraina, mens 28% svarte at det var flere negative sider i Sovjet enn det var i Ukraina. (Resten svarte vet ikke.) En annen måling på samme tidspunkt viste at 1/3 av ukrainerne beklaget at Sovjetunionen ble oppløst.¹

Den nye kapitalistklassen hadde ingen av de vesteuropeiske kapitalistklassenes lange tradisjoner når det gjelder å bygge bedrifter, forholde seg til arbeiderklassen og til politiske organer. De vesteuropeiske kapitalistklassene skal ikke idealiseres, men i sine beste øyeblikk inntok de respektable posisjoner i samfunnets øyne. De var i stand til å utøve ideologisk hegemoni. I Øst-Europa, og særlig i Russland, var det umulig å få folk til å tro på myten om self-made og hardtarbeidende kapitalister. Alle visste at oligarkene var tyver og gangstere som bokstavelig talt gikk over lik for sine interesser. Men folket var lammet av politisk apati og det satte grenser for organisert motstand. Oligarkenes metode var ved siden av direkte maktbruk, å sikre sine posisjoner gjennom bestikkelser av politikere og andre myndighetspersoner. Myndighetene var jo faktisk den makt som skapte dem og som kunne beskytte dem mot folkets vrede.

Den kapitalistiske revolusjonen var, som så ofte i russisk historie, en revolusjon ovenfra. Den kunne bare gjennomføres ved å sette demokratiet til side. Da det russiske parlamentet (det het da Det øverste sovjet) høsten 1993 forsøkte å blokkere Jeltsins privatiseringspolitikk, lot Jeltsin hæren bombe parlamentet. Hundrevis av sympatisører med parlamentsflertallet ble drept. President Clinton applauderte Jeltsins aksjon som en seier for demokratiet. Seinere ble presidentens makt styrket slik at privatiseringspolitikken kunne gjennomføres som presidentdirektiver. Dette var begynnelsen på det sterke presidentstyre som Putin overtok.

Også Ukrainas fødsel som stat kom ved et kupp ovenfra i desember 1991 da Russland, Belarus og Ukraina ble erklært som sjølstendige stater. Det var

ingen brei nasjonal massemobilisering. I Ukraina fantes det knapt noe nasjonalt borgerskap som kunne være basis for en ny nasjonalstat. Ukrainas industri var viklet sammen med russisk økonomi. Det som var av nasjonalisme, ble dominert av ultranasjonalister – uten sterk oppslutning i folket.

Oligarkene verken hadde eller har noen felles visjon utover at den enkelte skulle berike seg. Mellom dem hersket en anarkisk alles kamp mot alle. I folkedypet møtte de dyp skepsis. De kunne derfor ikke vinne folkets tillit. Både i Russland og Ukraina har oligarkene beholdt sin rikdom og blokkerer muligheten for reformer. Især gjelder dette kampen mot korrupsjonen, som er en livsbetingelse for den form for kapitalisme som har utvikla seg i de to land. Men beveger vi oss til det statlige planet, kommer viktige forskjeller til syne.

Russlands sterke stat

På 90-tallet var de russiske oligarkene sentrale politiske aktører. I dag dominerer de ukrainske oligarkene politikken i sitt land mer enn de russiske oligarkene gjør i sitt. Dette henger sammen med at den russiske staten under Putin ble sterkere og mer stabil enn den ukrainske, av flere grunner. Den viktigste er at Russland har hatt store inntekter fra olje- og gasseksport, mens Ukraina kun er et transittområde for russisk olje- og gass-eksport til europeiske land. Den russiske stat har hele tida hatt en viss kontroll med denne sektoren, og det har også forekommet re-nasjonaliseringer, slik som med selskapet Yukos under oligarken Khodorkovskij. De økte statsinntektene gjorde at Putin kunne sikre pensjoner og lønnsutbetalinger til de svakerestilte gruppene, særlig i provinsen. Disse ble velgerunderlaget for regimets relative stabilitet.

En annen viktig grunn er at Russland overtok statsinstitusjonene og stats-tradisjonen som preget Sovjetunionen og bakover i russisk historie. Alt under Jeltsin, men i forsterket grad under Putin, kunne regimet støtte seg ikke bare på en kommersiell klasse (som var vestorientert og plasserte store deler av sine formuer i utlandet), men særlig på den såkalte sikkerhetsklassen: de hemmelige tjenestene, militæret, forsvarsindustrien og byråkratiet. I det gamle Russland og i Sovjetunionen eksisterte det en underliggende imperial ideologi med solid fotfeste i denne sikkerhetsklassen. Denne ideologien sto fjernt fra den revolusjonære internasjonalismen i Sovjetunionen i årene etter Den russiske revolusjonen. Men den hadde desto mer å gjøre med Sovjetunionens avgjørende seire under andre verdenskrig og med landets utvikling mot en industristat under Stalin. Det er denne ideologien med vekt på Russland som stormakt, som blir stimulert i dagens Russland.

Når Putin skal forklare årsakene til Sovjetunionens sammenbrudd, er det Lenin og Gorbatsjov som får skylda: «De har sammenbruddet av det historiske Russland, kjent som Sovjetunionen, på sin samvittighet», sa Putin i

sin tale den 21.2.2022, rett før invasjonen. Putin angriper Lenins kamp mot stor-russiske nasjonalisme. Lenin forsvarte relativt stor autonomi for de ikke-russiske republikkene på 1920-tallet, blant andre Ukraina, som da, for første gang, kunne dyrke sitt språk og sin kultur. Putin vil ikke vedgå at «det historiske Russland» var et imperium bygd på undertrykking av de ikke-russiske nasjonene. Dette er et hovedpunkt i Lenins teori om nasjonal sjølbestemmelse. For Putin var Sovjetunionen slik Lenin grunnla den, for lite sentralisert. Grensene mellom Russland og Ukraina ble heller ikke trukket der Putin skulle ønske de var trukket. Og det ble for lett å forlate unionen, slik det skjedde i 1991.

Det faktum at Sovjetunionens oppløsning i 1991 etterlot rundt 25 millioner russere utafør Russlands grenser, ble viktig i kampen for å gjenreise Russlands storhet. Jo mer Russland følte seg dårlig behandlet av USA (jf. angrepskrigen mot Jugoslavia 1999, NATOs østekspsjon), dess mer graviterte de russiske elitene mot en imperial ideologi. Alt under Jeltsins snakket man om å gjenreise Russland. Ukraina og andre land som oppsto etter Sovjetunionens oppløsning, måtte naturlig nok reagere negativt mot Russlands stormakts-ambisjon.

Putins politiske posisjon er konservativ, men lite ideologisk. Han har gjentatte ganger forsikret at Russland ikke trenger flere revolusjoner. Dette kom tydelig fram i 2017 under den ambivalente feiringa av 100-årsjubileet for Den russiske revolusjonen. Her er Putin på linje med en dyp skepsis i folket mot enhver brå endring, særlig ovenfra, som russisk historie er full av, og som 90-tallets nyliberale sjokkterapi ble nok et eksempel på. I samsvar med sin konservatisme har Putin alliert seg med den russisk-ortodokse kirke, som har fått tilbake sitt gamle eiendomsimperium og som vil beskytte den russisk-ortodokse tro i og utafør Russland. Alliansen med kirka er viktig for å bevare Russlands historiske identitet og for dets «åndelige sikkerhet». Men motstanden mot kirkas nye maktposisjon er omfattende blant vanlige russere, som har langt færre religiøse tilbøyeligheter enn for eksempel den vanlige amerikaner.

Lite tyder på at drømmen om Russlands storhet betyr så mye for den jevne russer som for elitene. Uttrykket «den russiske verden» (Russkij Mir) som vestlige kommentatorer har løftet fram som et halvfascistisk begrep og angivelig kodeord for russiske ekspansjon, har liten resonans i folkedypet. Sjøl etter annekteringa av Krim og konfliktene om Donbas i 2014 svarer 71% at de overhodet ikke har hørt om uttrykket russisk verden. Dersom det her er snakk om et fascistisk slagord som skal vekke nasjonal begeistring, så er massene definitivt ikke grepet av det.²

Putins aversjon mot revolusjoner har beroliget oligarkene – de trenger ikke å frykte for at staten skal ekspropriere deres eiendommer, sjøl om eiendommene er tilegnet på tvilsomt vis. Kravet til de russiske oligarkene er at de

ikke skal blande seg i politikken og at de skal betale skatt. De har avfunnet seg med dette – i motsetning til Ukrainas oligarker.

Oligarkene og Ukrainas politiske system

Maktkamper mellom oligarkiske interesser har lenge preget ukrainsk politikk, og disse maktkampene truer selve staten. Det var ikke for ingenting at president Zelenskij kort før den russiske invasjonen mente at Ukrainas indre problemer var større enn de utenrikspolitiske problemene. Det er blitt sagt at oligarkene bare er toppen av et isfjell og at alle med makt og innflytelse i Ukraina betrakter staten som en «sjølbetjeningsbutikk» hvor man kan sikre seg ekstrainntekter.³ Oligarkene har knapt noe politisk program som gruppe utover det å sikre sine eiendommer. Til det trenger de å øve innflytelse på det politiske systemet. De ønsker å opprettholde et liberalistisk system (nærmest en slags den sterkestes rett) som gjør det mulig ved hjelp av penger å støtte politiske partier, kjøpe opp TV-selskaper, bestikke politikere og dommere osv. Siden orangerevolusjonen i 2004 har en viktig konflikt innad i Ukraina vært om Ukraina skal støtte seg på Russland eller på Vesten (EU, NATO og USA). Etter Majdan-revolusjonen i 2014, som endte med et kupp der parlamentet avsatte den folkevalgte presidenten, ble det klart at valget var Vesten, sjøl om det økonomisk fortsatt var sterke bånd (om enn gradvis svekket) til Russland.

Majdan-revolusjonen, «verdighetens revolusjon», hadde som mål å få slutt på korrupsjonen og avskaffe oligarkenes makt. Mange ukrainere håpet dette skulle skje. Realiteten var at oligarker og politikere som hadde nære forbindelser til Russland, mistet sin makt, deres partier gikk enten i oppløsning (Regionenes parti) eller ble forbudt (Ukrainas kommunistparti). Oligarkene justerte sine posisjoner. Men oligarkveldet og korrupsjonen fortsatte. En oligark, Porochenko, vant presidentvalget i mai 2014. Da Porochenko ikke maktet å løse korrupsjonsproblemet eller å finne en fredsløsning i Donbas, slik han hadde lovet, førte dette til at han tapte presidentvalget i april 2019. Zelenskij ble ny president med 73% av stemmene, og det oppstod et nytt blaff av optimisme i folket. Men han klarte ikke å gjennomføre sine løfter, sjøl om hans parti fikk rent flertall ved parlamentsvalget i juli 2019, 254 av 423 plasser.

Under hele perioden fra 2011 til 2019 sank ukrainernes tillit til domstoler, politiske partier, regjering og parlament og lå i 2019 på rundt 20%. Lite tyder på at «verdighetens revolusjon» forandret Ukraina i positiv retning. På spørsmålet «Utvikler Ukraina seg i riktig eller gal retning?» som regelmessig stilles til et representativt utvalg, har ukrainerne med klart flertall (mellom 60 og 80%) svart i gal retning gjennom en årrekke. Kun en måned, i september 2019 var det flertall (52%) for at landet utvikla seg i riktig retning.⁴ Hvordan utøver oligarkene politisk makt? Deres penger har en avgjørende innflytelse på politikken og dermed negativt på kvaliteten til demokratiet i

Ukraina. Oligarkene har vanligvis egne sikkerhetsstyrker i sin tjeneste, de deltar i politikken direkte eller via mellommenn, de kjøper opp TV-kanaler som formidler politiske budskap i samsvar med deres interesser. Deres innflytelse er særlig påfallende når det gjelder politiske partier og deres evne til å gjøre dem til instrumenter for sine interesser.

En vanlig oppfatning av politiske partier er at de representerer folket og at folkets inndeling i klasser, etniske og religiøse grupper osv. blir uttrykt ved at partiene forsvare ulike klasse- og gruppeinteresser, ofte gjennom en ideologisk plattform. Dagens virkelighet er i mange land en helt annen. Ukraina er et av dem.

Ukraina har et ekstremt fragmentert partilandskap, der partier oppstår og forsvinner og der politikerne ofte skifter partier. Antallet registrerte partier er uvanlig høyt, i 2015 var det for eksempel registrert 297 partier. Man kunne tro at et slikt antall vitner om intens grasrot-aktivitet i det sivile samfunn. Men dette er ikke tilfellet. I folkedypet hersker dyp mistillit til det politiske systemet. Folks tillit til parlamentet og politiske partier er på et lavmål. På spørsmålet «Finnes det blant de politiske partiene ett som representerer dine interesser?» svarte hele 57% nei. 23% svarte ja, resten visste ikke (spørreundersøkelse fra 2015). Statsviteren Oksana Huss konkluderer med at partiene ikke representerer klasseinteresser, og heller ikke ideologiske tendenser. Hun sier: «I stedet for å uttrykke befolkningens interesser, fungerer politiske partier i første rekke som businessplattformer for enkelte velhavende personer (oligarker) eller bestemte finansindustrigrupper. Flertallet av politiske partier utvikler seg alt fra begynnelsen under korruperte betingelser. De betraktes som tekniske prosjekter med mulighet for seinere salg til politikere som ikke har sitt eget parti, men som trenger et parti som plattform for valgkampen... De fleste partier og partiblokker er personsentrerte... Av denne grunn har politisk ideologi en marginal betydning. Antallet partimedlemmer er svært beskjedent.»⁵ Kun ett parti skiller seg fra dette mønstret av et stadig omskiftende partilandskap, det gamle Ukrainas kommunistiske parti som gjennom 20 år var representert i parlamentet, men som i 2015 ble forbudt da loven om av-kommunisering ble vedtatt.

Dette antyder også at en forutsetning for et slikt partisystem er at det ikke finnes noen venstrefløy i Ukraina med basisorganisasjoner (partier eller fagorganisasjoner) som er i stand til å mobilisere folk på sosiale og økonomiske krav, som helt klart er hva velgerne, i hvert fall inntil krigen, har vært mest opptatt av. En annen forutsetning er at det ikke finnes lover som effektivt begrenser privat partifinansiering og i det hele tatt privat pengebruk for politiske formål. Staten eier bare i mindre grad media som påvirker publikum. De store fjernsynskanalene, som er ukrainernes viktigste kilde til informasjon, eies av ulike oligarker. Ukraina er her ultraliberal og mer likt USA enn de fleste europeiske land. Det blir ut fra dette forståelig at politiske konflikter i Ukraina både er lite gjennomsiktede og noe som utspilles innad i

den politiske eliten, fjernt fra folks hverdag, ofte som maktkamper mellom oligarkiske interesser.

Etter at Porochenko gikk av som president i 2019, ble han anklaget for landsforræderi og embedsforsømmelse. Han flyktet til utlandet, men har vist seg offentlig i Ukraina under den pågående krigen. Saken mot han sies å være svakt juridisk begrunnet, det virker som det er politiske motstandere som har drevet fram denne prosessen.⁶

Nåværende president Zelenskij er ikke oligark, men har i mange år vært knyttet til oligarken Igor Kolomojskyj, som har støttet han med penger. Kolomojskyj brukte sin fjernsynsstasjon, 1+1, som kampanjeorgan for Zelenskij i 2019. Kolomojskyj kontrollerte Ukrainas største bank, Privatbank, men denne ble nasjonalisert fordi han var anklaget for å ha underslått 1,8 milliarder dollar av en hjelpepakke som Verdensbanken ga til Ukraina, og så flyttet disse pengene til offshore-kontoer i utlandet.⁷ Det påståtte underslåtte beløpet er seinere revidert opp til 5,5 milliarder dollar. Umiddelbart etter Zelenskij valgseier vendte Kolomojskyj hjem fra sitt sjølpålagte eksil. Han har siden «kontrollert» store deler av parlamentsfraksjonen til Zelenskij parti, Folkets tjener, noe som hindrer det anti-korrupsjonsarbeidet som Zelenskij og den ukrainske eliten har som sitt proklamerte mål. Folkets tjener, som etter parlamentsvalget i 2019 fikk absolutt flertall i Verkhovna Rada (parlamentet), er i realiteten oppløst i ulike fraksjoner. De såkalte Pandora Papers avdekker Zelenskij forbindelsen til Kolomojskyj. Zelenskij forsøkte å skjule sin formue ved å gi den til sin venn, Serhij Schefir. Denne ble utnevnt til nærmeste rådgiver for president Zelenskij. Den 22.9.2021 ble Schefir forsøkt drept av skuddsalver mot bilen han satt i, men overlevde.⁸

Kort før den russiske invasjonen var den politiske situasjon i Ukraina kaotisk. På dette tidspunktet var Zelenskij oppslutning på et lavmål, i motsetning til forventningene etter valgseieren i 2019. I sin tiltredelsestale som president 20. mai 2019, hadde han strakt ut en hånd til folket i Donbas og på Krim og beklaget at myndighetene hittil «ikke hadde gjort noe for å få dem til å føle seg som ukrainere.» Åpenbart håpet mange velgere, særlig i de østlige og sørlige deler av landet, der Zelenskij i presidentvalget fikk over 80% av stemmene, at han kunne få i gang reelle forhandlinger ut fra Minsk-avtalen og gjøre slutt på Donbas-konflikten. På motsatt side organiserte ekstremhøyre demonstrasjoner mot Zelenskij angivelige kapitulasjon overfor Kreml.

Ukraina og Russland er demokratier i den forstand at begge har valg til politiske lederposisjoner, men hver på sin måte med alvorlige defekter. Russland er autoritært og bygd på en sterk stat. Russland har også sterkere legale restriksjoner på ytringsfriheten. Ukraina er liberalistisk. Oligarker og voldelige høyreekstremister kan virke direkte inn på det politiske systemet og meningsdannelsen, samtidig som en rekke partier og politiske meninger er forbudt ved lov. Privateie av media er verken i Ukraina eller i andre land

noen garanti for presse- og ytringsfrihet. Det er ikke bare staten som truer friheten, slik liberale ideologer hevder.

Mistroen mot den politiske eliten og mot rettsvesenet er betydelig i begge land. I 2019 mente 68% av et representativt utvalg ukrainere at dommerne er helt eller delvis avhengig av press fra mektige aktører. 16% mente at dommerne er uavhengige. I Russland svarte i 2018 63% at domstolene helt eller delvis ikke kan stoles på, mens 28% hadde full tillit til dem.⁹ En interessant forskjell er at presidenten i Russland gjennom Putin-epoken har hatt større tillit enn tilsvarende i Ukraina.

I begge land er den politiske passiviteten tydelig. I Russland er politisk aktivitet begrenset til eliten, og de politiske partiene er skapt av eliten (eller elitene), med det nasjonalkommunistiske Russlands Kommunistiske parti som mulig unntak. Men partisystemet har vært mer stabilt enn i Ukraina. Politiske partier, som det finnes en mengde av i Ukraina, representerer ikke faste ideologiske tendenser (slik det tross alt gjør i en rekke europeiske land) og heller ikke stabile klasseinteresser. De er organisasjoner som kan kjøpes opp av oligark-interesser, som kan organisere valgkamper og systematisk støttes av TV-kanaler. Det er i liten grad faste partigrupper i parlamentet. Partier oppstår, gjerne i forkant av valg, og forsvinner igjen. Representantene skifter lett standpunkt av opportunistiske grunner. De er lite «trofaste» mot den politiske blokken de tilhører.

En farlig mix – Ukraina under trykket fra Vesten og fra ekstrem-høyre

Putins regime mangler en liberal fasade. Det er åpent illiberal og anti-vestlig når det gjelder kultur og identitetspolitikk, men kombinerer dette med markedsliberalisme. Ukraina er i dag økonomisk avhengig av Vesten. Det er i seg sjøl en grunn til at Ukraina framstår som politisk og økonomisk liberalistisk. Fasaden av liberal retorikk sameksisterer imidlertid med «illiberale» trekk: oligarkisk dominans, ideologisk ensretting og et system med parti-forbud og mangel på like vilkår for alle politiske syn. Ukraina har, i likhet med Russland, videreført stalinistiske politistats-metoder. Landinfo, som er norsk UD's informasjonsorgan om ulike land, skrev slik i 2018: «Det ser ut som det er et generelt problem at ultranasjonalister angriper fredelige demonstrasjoner». Blant annet nevnes angrep på kvinnedemonstrasjoner 8. mars uten at politiet griper inn. «Det er en oppfatning at det er stor grad av straffefrihet for slike høyreekstreme grupper.» Om Ukrainas overvåkningspoliti, SBU, sies det at de «jevnlige bryter straffeprosessloven og tar seg store friheter», blant annet utstrakt bruk av tortur og pågripelse av personer uten rettskjennelse.¹⁰

Vi har med to statsprosjekter å gjøre som begge har udemokratiske trekk, men som også mer og mer har kommet på kant med hverandre. Hvorfor? Oligarkenes betydning i begge land kan ikke alene forklare dette. I Ukraina

har noen oligarker vært orientert mot Russland av økonomiske grunner, eller de har argumentert for kompromisser med Russland. Når Ukraina lenge før krigen inntok en uforsonlig holdning, som ikke minst hindret realiseringa av Minskavtalene, så må årsakene søkes i to andre forhold.

For det første utenrikspolitikken med økende rivalisering mellom Russland og USA kombinert med at Ukrainas svake finansielle situasjon har skapt sterk avhengighet av USA og EU. Trykket fra Vesten er en faktor som atskiller Ukraina fra Russland. Dette trykket kan være ubehagelig for ukrainske politikere og oligarker, blant annet med krav om tiltak mot korrupsjonen, men Ukraina har ikke noe valg. For det andre det ukrainske ekstremhøyre som er voldelig og ny-fascistisk, og som øver en langt større og økende innflytelse over politikken enn hva deres oppslutning i valg skulle tilsi. I Ukraina er ekstremhøyres hat mot Russland uvanlig, sjøl i østeuropeisk målestokk. Hatet fantes lenge før Putin nøret oppunder det med sin invasjon. Det har historiske røtter bakover til fascisme og antisemittisme i mellomkrigstida.

Man kan spekulere på hvorfor Zelenskij, med sine massive valgseire, ikke maktet å sette sitt eget program ut i livet (fred i Donbas og anti-korrupsjon), især siden ønsket om kompromissløsninger i Donbas var større i folket enn i den politiske eliten. Vi kommer ikke utenom USAs innflytelse og det ukrainske ekstremhøyre i denne sammenheng. Jeg sier ikke at de samarbeider. USA og nyfascistene er aktører på forskjellige arenaer. De trekker imidlertid i samme retning. USA og Vesten vet at fascistene i Ukraina er nyttige når det gjelder å dreie landet inn på en uforsonlig kurs i forhold til Donbas og Russland. Ekstremhøyres rolle under Majdan-revolusjonen var avgjørende for det illegale kuppet som fulgte.

Hadde USA lagt sin tyngde inn for å realisere Minskavtalene, kunne konflikten i Donbas funnet sin løsning. Dette ville også vært en støtte til Zelenskij's opprinnelige politiske linje. Og den destruktive krigen som nå pågår, kunne vært unngått. Men USA la knapt to pinner i kors for å få Minskprosessen i havn, og oppmuntret dermed de kreftene i Ukraina som var motstandere av ethvert kompromiss med Russland. Man må spørre om USA faktisk ønsket en polarisering mellom Ukraina og Russland og innad i Ukraina. USA følger i så fall et mønster med å støtte reaksjonære og voldelige høyregrupper (som tidligere i Afghanistan og Kosovo).

Som begrunnelse for sin invasjon har Putin sagt at Ukraina må renses for fascistiske elementer. Men, som nevnt, en krig kan ikke begrunnes ut fra indre forhold i ett land. I så fall var det legitimt å angripe en rekke land. Krig er kun legitim når den er en forsvarskrig. Putins «spesialoperasjon» er altså illegitim. Men av det poenget at Putins krig ikke har noen god begrunnelse, følger ikke at vi ikke skal stille spørsmålet om ekstremhøyres betydning i Ukraina.

Ultra-nasjonalisme og fascisme – Ukrainas uoppgjorte fortid

Etter den andre verdenskrig har man i Europa insistert på at fascismens ugjerninger ikke skal glemmes. Dette er ikke begrenset til tysk fascisme. I økende grad har man, også i Norge, satt søkelyset på kollaboratørene som samarbeidet med tyskerne i ugjerninger som ble begått mot jøder, kommunister og andre fiender av den nye orden. Verken Norge eller andre land har inntatt en «forstående» holdning til frontkjemperne, som begrunnet sin innsats med at Europa skulle reddes fra kommunistisk og asiatisk barbari. Og langt mindre plassert dem på sokkel eller utnevnt dem til nasjonens helter.

Ukraina er et unntak fra dette mønstret. Landet har aldri tatt noe oppgjør med sine kollaboratører. Spørsmålet om Ukrainas historie, om skyld og ansvar for forbrytelser som er begått, er et uforløst traume, med en splittende effekt på det ukrainske samfunn. Under president Viktor Jusjtsjenko (2005 – 2010) ble en ny historie-politikk innført. OUN (Organisasjonen av ukrainske nasjonalister, grunnlagt 1929) og UPA (Ukrainas opprørsarme, opprettet 1942) ble erklært som helter som heroisk kjempet mot både Sovjetunionen og Hitler-Tyskland. Deres samarbeid med Nazi-Tyskland, herunder også innføring av førerprinsippet og nazi-hilsen i OUN, og folkemord på jøder og polakker (opp imot 100000 polakker ble drept av UPA i 1943/44), ble fortiet. For de ukrainske fascistene var polakker, jøder, russere, bolsjeviker og «illojale» ukrainere fiender som kunne drepes i kampen for det rene Ukraina. Før og under andre verdenskrig var Tyskland deres mektige allierte som muliggjorde deres ugjerninger. OUN-ledelsen befant seg i det tyskokkuperte Polen og fulgte de tyske styrkene da Operasjon Barbarossa, angrepet mot Sovjetunionen, begynte 22. juni 1941.

Da krigslykken seinere snudde og man forsto at Tyskland ville tape krigen, justerte OUN sin linje. Antisemittismen ble dempet ned, og kampen mot Sovjetunionen og for et uavhengig Ukraina fortsatte, som geriljakrig i Vest-Ukraina¹¹ (til 1950) og som propagandakrig særlig i Vest-Tyskland, Kanada og USA. Det oppsto store ukrainske emigrantmiljøer som pleiet minnene om OUN/UPA og om den 14. SS-divisjon (SS-Galizien) av ukrainske frivillige. Da de tyske styrker trakk seg vestover i 1944 fulgte 120000 ukrainere med, hvorav mange med ansvar for mord på jøder og polakker. Amerikanske og britiske myndigheter valgte å se bort fra ugjerningene de hadde deltatt i, fordi ukrainerne var nyttige som en del av Vestens kalde krig. Ukrainerne skjulte samarbeidet med tyskerne og drapene de var ansvarlig for og framstilte seg som «frihetskjemper». Dagens ekstrem-høyre i Ukraina benekter ikke holocaust begått av Tyskland, de benekter bare den del av holocaust som ble begått av ukrainere eller i samarbeid mellom ukrainere og tyske styrker, blant annet i Lviv 1. juli 1941. På slutten av verdenskrigen produserte UPA falske dokumenter som skulle vise at det var tyskerne som hadde gjennomført drapene på jødene.¹²

I 1983 ble Iaroslav Stetsko, som under krigen var nestleder av OUN, mottatt i det Hvite Hus av president Reagan. På 1990-tallet ble enken etter Stetsko innvalgt i det ukrainske parlamentet. Det nyfascistiske partiet Svoboda (Frihet), som var aktiv i Majdan-opprøret, betrakter Stetsko og OUN som ideologiske forbilder. Det er en linje fra den ukrainske fascismen under andre verdenskrig, via kampen mot Sovjetunionen under den kalde krigen til dagens konflikter. Det spesielle med Ukraina er at ekstrem-nasjonalistene slett ikke benekter disse sammenhengene, men feirer dem åpenlyst. Dette i motsetning til ekstremhøyre i de aller fleste europeiske land.¹³

Stephan Bandera, som var «fører» (provydnyk) for OUN under 2. verdenskrig, ble erklært «helt av Ukraina» under president Juschtschenko. Under neste president, Yanukowitch, ble heltetittelen tilbakekalt, men på ny innført etter Majdan-opprøret hvor enorme bilder av Bandera og OUNs rød-svarte fane (for blod og jord, Blut und Boden) valet over plassen. Ifølge lovvedtak fra 2015 er det straffbart å benekte OUN/UPAs heltestatus. Det er dannet et institutt med navnet Ukrainas institutt for nasjonal erindring. Dette er gitt en omfattende makt til å styre «avkommuniseringa» og til praktisk realisering av den nye historierpolitikken, slik som demontering av Leninstatuer, navneskifter av byer og gater og generelt til å «oppdra» ukrainerne i en nasjonalistisk historieforståelse. Dette er vel og merke en statspolitikk, og ikke noe som skjer på initiativ fra ukrainske lokalsamfunn.

Folkets holdning har vært negativ, særlig i øst og sør, eller uinteressert til den historierpolitiske omformingsprosessen som er i gang. En ekspert på høyreekstremisme sammenfatter debattklimaet med følgende ord: «Ukrainas offisielle politiske retorikk, mediediskusjonen og kulturpolitikken så vel som debattene omkring erindringspolitiske spørsmål har hvert år i perioden 2014 til 2019 blitt mer militant og patriotisk. Dermed har også den sosiale aksept av og sympatien for ekstreme høyreforestillinger om historie og aktuelle forestillinger om lederfigurer og organisasjoner (på høyresida) i det ukrainske samfunnet økt».¹⁴ Om de ukrainske høyrekreftene nå under krigens betingelser får sitt ønske oppfylt om å dra det ukrainske folket over i en primitiv, ultranasjonalisme er et åpent spørsmål. I så fall har de mye å takke Putin for. Først etter krigen kan vi vite noe om dette. Min spådom er at ønsket ikke blir virkelighet.

Vestlige kommentatorer med historisk innsikt kan vanskelig benekte forholdene som her er nevnt. EU-parlamentet har til og med, i et vedtak i 2010 etter press fra polske EU-parlamentarikere, tatt avstand fra den ukrainske helteerklæringa av OUN/UPA og stilt spørsmål ved om Ukraina på denne bakgrunn er kvalifisert for EU-medlemskap. Men bortsett fra dette har vestlige medier vist liten interesse for den historiske bakgrunnen for fascisme og anti-semittisme i Ukraina og for dagens ekstremhøyre. Ofte får vi høre at faren fra ekstremhøyre er overdrevet. Det vises i den forbindelse til at nyfascistiske partier har gjort det dårlig i valg.

Det siste er riktig nok. Velgerne har avvist ekstremhøyres partier. Det er ikke grunnlag for å omtale Ukraina som fascistisk, like lite som det er grunnlag for å omtale Russland som fascistisk. Holdningene i både det ukrainske og russiske folket er langt mer «normale», dvs. mer som i Europa for øvrig, og med et grunnfestet anti-fascistisk instinkt. Disse holdningene bør det bygges på når man en gang i framtida går i gang med å skape fredelige relasjoner mellom de to land. I Russland er det stor skepsis mot krigen i Ukraina. I Ukraina er folket betydelig mer innstilt på politiske kompromisser med Russland når det gjelder Donbas og språkspørsmålet (man vil anerkjenne russisk som offisielt språk i forvaltning og skole i områder der flertallet er russisk-talende) enn hva eliten er. De politiske elitene i begge land hindrer fornuftige kompromisser. Ukraina og Russland er to land som gjensidig har dyrket fram de dårligste sidene hos hverandre.

Historie- og erindringspolitikken viser at «normal-høyre», som er ny-liberalt og vest-orientert, har glidd over mot ytterliggående posisjoner. Det har foregått en ideologisk ensretting. Den liberale eliten aksepterer at venstre-orienterte standpunkter og partier, særlig dersom de innebærer kompromisser med Russland, ekskluderes fra den politiske offentligheten og i mange tilfeller forbyes. «Pro-russisk» er blitt et skjellsord som omfatter alle standpunkter som høyresida ikke aksepterer. Det for eksempel å gå inn for at Ukraina skal være blokkuavhengig, som var fastsatt i grunnloven fra 1996, ble alt før krigen ansett som knefall for Moskva. Begge de to siste ukrainske presidentene er blitt lammet i sine forsøk på en løsning i Donbas som følge av aktivisme fra ekstremhøyre og motstand i parlamentet, sjøl om presidentene hadde store velgermasser i ryggen for en fredsslutning i Donbas.

Ekstremhøyres gateterror – voldskultur som politikk

Historie- og erindringspolitikken er et av områdene hvor ekstremhøyre har langt større makt enn deres svake oppslutning skulle tilsi. I tillegg har ekstremhøyre betydelig innflytelse i mer håndfaste maktpolitiske sammenhenger. Vi snakker her om to områder, først ekstremhøyres voldsbruk i det sivile samfunn, og dernest de såkalte frivillig-bataljonene og den ideologiske aura de omgir seg med.

Selve Majdan-kuppet, som ble sluttresultatet av Majdan-revolusjonen, skjedde som en reaksjon mot det kompromisset som i februar 2014 var inngått med president Yanukovitch om at han skulle sitte videre på betingelse av at en ny koalisjonsregjering ble dannet og inntil valg ble avholdt. Kompromisset var utarbeidet med fransk, polsk og tysk bistand. Dette ble ikke godtatt av ekstremhøyre som dominerte Majdanplassen med sine væpnede kamptropper. Amerikanerne ga sin støtte til kuppet der parlamentet avsatte presidenten. Victoria Nulands famøse «Fuck the EU»-replikk uttrykte at USA ikke likte EUs forsøk på finne et kompromiss.

Ekstremhøyre oppnådde makt etter kuppet ved at de inntok ministerposter i den nye regjeringa og i tillegg statsadvokat-embedet og ledelsen av nasjonalt sikkerhetsråd. Disse posisjonene gjorde det mulig å beskytte høyreekstreme grupper som organiserte gateterror mot politiske motstandere.

Hvem som var ansvarlig for at rundt 100 mennesker døde på Majdan-plassen er aldri blitt oppklart, og viktige bevis i saken forsvant.¹⁵ Men kan man forvente oppklaring og forsvarlig rettsprosedyre når ultranasjonalister har sentrale posisjoner i statsapparatet? De nynazistiske gruppenes voldsbruk fortsatte i månedene etter Majdankuppet. Den betydelige opposisjonen mot kuppet ble drevet på defensiven, bortsett fra Donbas der de to såkalte folke-republikkene ble opprettet. Et høydepunkt av vold var massakren av 46 såkalte «prorussiske» aktivister i Odessa 2. mai 2014 (de ble brent inne i byens fagforeningshus). Denne hendingen er et av de verste eksemplene på politiske mord i Europa etter 2. verdenskrig. Saken er ennå ikke fullt oppklart, og rapporter fra OSSE og FNs menneskerettskommisjon har beklaget dette. En FN-rapport om menneskerettssituasjonen i Ukraina konstaterte «the lack of cooperation from both governmental bodies» (det siktes til innenriksdepartementet og Ukrainas sikkerhetstjeneste, SBU) som skulle oppklare hva som hadde skjedd i Odessa. FN-kommisjonen etterlyser svar på «hvorfors det (politiet) og brannmannskapene, enten ikke grep inn, eller var seine med å gripe inn». Videre etterlyses svar på hvem som står bak drap og brannpåsettelse, og man ber den ukrainske regjeringa garantere rettssikkerhet for ofrene.¹⁶ Ingen av disse punktene synes å ha blitt oppklart i ettertida. Men en rekke indisier etterlater liten tvil om at de ansvarlige befinner seg i det ukrainske ekstremhøyre. Resultatet av denne gateterroren, i kombinasjon med at ekstremhøyre blir beskyttet eller kjøper seg beskyttelse i rettsapparatet, blir at normal demokratisk aktivitet, og i særdeleshet venstreside-aktivitet, enten opptrer med største forsiktighet eller forsvinner fra den politiske offentlighet. I så måte har situasjonen i Ukraina en viss likhet med den tyske Weimar-republikken. Der ble politiske høyreaktivist, blant annet Hitlers NSDAP, til dels beskyttet av dommerstanden og statsapparatet, i klar motsetning til behandlingen av venstresida. Under den nåværende krigen tyder alt på at det er blitt ytterligere vanskelig å stå fram med avvikende synspunkter. «De fleste har sluttet med all form for venstreaktivitet av sikkerhetsårsaker», hevdet menneskerettsaktivisten Volodymyr Tsjemerys i mai 2022.¹⁷

Donbas-opprøret i 2014 var en reaksjon mot det nye ukrainske styret, mot diskriminering av russisk som likestilt språk og mot at Donbas' økonomiske interesser, som den mest industrialiserte delen av Ukraina, ble neglisjert. Dette opprøret, sammen med russisk annektering av Krim, polariserte situasjonen. Ekstremhøyre imøtegikk ethvert forsøk på kompromiss med Russland. Anklagen som alltid kommer fra dette hold, er at kompromiss med Russland er forræderi. Og det handlet ikke kun om verbale anklager. I 2015 drepte ekstrem-nasjonalistene fire politifolk i forbindelse med en demon-

strasjon utafør det ukrainske parlamentet. Demonstrantene protesterte mot at parlamentet skulle vedta en lov om særstatus for utbryter-republikkene i Donbas. En slik lov var en betingelse for at Minsk-prosessen kunne komme videre. Hendinga medvirket til at prosessen stoppet opp.

Kun en fjerdedel av folket sto på den såkalte anti-kapitulasjons-linja, (= ingen kompromisser med Russland), men trusselen om voldsbruk fra ekstrem-høyre presset først Porochenko og seinere Zelenskij over mot anti-kapitulasjon.¹⁸ President Porochenko la seg seinere på en nasjonalistisk kurs med slagordet «En hær, en religion, ett språk». Dette var en viktig grunn til at han tapte presidentvalget mot Zelenskij i 2019. Kun i den nasjonalistiske Lviv-regionen fikk Porochenko flertall.

Det blir helt feil å hevde at Majdan-revolusjonen samlet Ukraina. Tvert imot førte den til nye splittelser. Den styrket høyrekreftene. En grunn til at det er blitt slik, er at den viktigste internasjonale aktør, USA, ikke har ivret for kompromissløsninger. I beste fall har Minsk-prosessen fått USAs verbale støtte, mens den såkalte Normandie-konstellasjonen (Ukraina, Russland, Frankrike, Tyskland) har strevd med forhandlingene som ekstremhøyre var fast bestemt på å sabotere.

Samlet sett har det etter Majdan skjedd en forskyvning av det politiske tyngdepunktet mot høyre, særlig hva angår forholdet til Russland og historie- og identitetspolitikk. Folkets flertall er ikke for denne høyredreininga, men den politiske eliten ble preget av den. Folket var mer innstilt på kompromisser med Russland og mer skeptisk mot NATO-medlemskap. 40% støttet NATO-medlemskap i 2019 da parlamentet vedtok en grunnlovsendring som sier at Ukrainas mål er NATO- og EU-medlemskap.

En effekt av denne høyredreininga er ytterligere passivisering av folkedypet. Til og med når det gjelder å bekjempe korrupsjon, som «alle» er enig, oppgir 71% at de ikke vil delta i anti-korrupsjonsaktivitet fordi de er redd for «fysiske konsekvenser for meg eller mine familiemedlemmer».¹⁹ Dette indikerer en høy grad av voldsbruk mot anti-korrupsjonsaktivitet. Opplevelsen av at vanlige folk ikke har rettssikkerhet og ikke har partier som ivaretar deres interesser har, i tillegg til økonomiske problemer, bidratt til at mange ukrainere ønsker å bosette seg permanent i et annet land. Ifølge en meningsmåling fra 2021 ønsket 23% av ukrainerne å emigrere for godt. I alderen 14 til 17 år var det 35% som ønsket dette.²⁰ Det er et åpent spørsmål hvor mange av dem som har flyktet til utlandet under krigen, inklusive også over en million til Russland, vil vende tilbake etter krigen.

Frivilligbataljonene

Det tredje området for nynazistisk innflytelse var det militære området. Da den ukrainske hæren var meget svak i 2014, ble såkalte «frivillig-bataljoner» dannet for å kjempe mot «terroristene» i Donbas. Bataljonene oppsto på et

ultranasjonalistisk grunnlag, uavhengig av de ordinære væpnede styrkene. De ble rekruttert fra ekstremhøyre og tilliggende miljøer, og ikke gjennom utskrivning av mannskaper. De ble finansiert av private midler – «noen av landets rikeste forretningsfolk brukte av deres personlige formue til å skape militser».²¹ Fordi bataljonene trengtes i kampen mot opprørene i Øst-Ukraina ble de etter 2014 innlemmet i de væpnede styrkene. De fikk ordinær lønn av staten. Men de opprettholdt uavhengighet i forhold til hærens kommando-linjer og kan derfor motsette seg ordrer, noe de også ved en rekke anledninger har demonstrert ved at de har sabotert gjennomføringa av Minsk-avtalen. De har også, for å sitere en rapport fra Amnesty International fra 8. september 2014 som gjelder Ajar-bataljonen, gjort seg skyldig i menneskerettsbrudd, slik som bortføringer, vilkårlige arrestasjoner, mishandling, tyveri, utpressing og muligens henrettelser. Frivilligbataljonen har egne private inntektskilder, blant annet ved at de fungerer som sikkerhetsstyrker eller som drapsmenn for sine oppdragsgivere, som regel en eller annen oligark eller bedrift.

Mange av disse bataljonene var ledet av nynazister, blant annet Asow-bataljonen. Det er stor usikkerhet omkring både størrelsen på disse styrkene og hvilken betydning de har i dag, herunder også hvilken rolle de spiller under den pågående krigen. I 2017 var det ifølge en analyse 22 frivilligbataljoner, men det kan godt være flere. Mannskapsstyrken er ifølge de tallene jeg kjenner til fra noen hundre til 3-4 tusen mann i en bataljon. Det anslåes at det totale tallet på nåværende og tidligere bataljonsmedlemmer er rundt 30000.²² I tillegg kommer et ubestemt antall utlendinger, som Zelenskij uttrykkelig har invitert.

Bataljonene var før krigen aktive over store deler av Ukraina og ikke kun i Donbas. De opptrer som politistyrker i ukrainske byer og tiltar seg dermed oppgaver som faller inn under politiet. Asowbataljonen har grunnlagt en «nasjonal milit» som patruljerer byer, bekjemper kriminalitet, alkoholkonsum, narkotikahandel, men også minoriteter som romafolk, homofile og menneskerettsaktivister. De gir seg sjøl retten til å forfølge «anti-ukrainske» forbrytelser. De har også organisert nazi-inspirerte «fakkelmarsjer» i Kiev og andre storbyer.²³ Om den vanlige borger føler seg trygg når han eller hun blir «beskyttet» av slike politistyrker, er høyst tvilsomt.

Instruktører fra USA og Storbritannia har ikke bare trent den ordinære hæren, men også Asow-bataljonen. Kravene om «demokratisering» sies å ha skapt misstemning mellom amerikanerne og Ukraina. Kongressen i USA blandet seg i 2015 inn med vedtak om å «begrense» støtten til Asow, men denne «begrensningen» ble opphevet i 2016.²⁴

Før invasjonen i februar 2022 var det åpenbart at frivilligbataljonene utgjorde en trussel mot statens enhet og voldsmonopol. Samtidig har bataljonene vært viktige i forsvaret mot den russiske invasjonen. De har dermed styrket sin status i offentligheten og vil ha en posisjon i framtidens politiske landskap. Asow-bataljonen, som ble anslått å utgjøre rundt 1500

soldater i april 2022, var i stand til å forsvare stålverket i Mariupol i lang tid før de måtte kapitulere. Samtidig synes det som den ukrainske hæren har styrket sin kampkraft, sin motivasjon og sin organisasjon sammenlignet med situasjonen i 2014. Kan det dermed i løpet av krigen oppstå en tendens til at frivilligbataljonene og ekstremhøyre «druknere» i mengden av ordinære troppstyrker? Eller er ekstremhøyre og bataljonene så sterke og vil deres helteglorie etter krigen være så uangripelig at de kan sabotere (ved ordrenekt) og rope forræderi ved ethvert forsøk på en kompromissfred? Spørsmål av denne typen kan knapt besvares i dag.

Ukrainas vei mot NATO

Både Russland og Ukraina samarbeidet siden 90-tallet med NATO gjennom Partnership for Peace. Det var motsetninger mellom de to land den gang også, men langt fra så akutt som seinere. Det kan ikke være tvil om at de økende motsetningene mellom USA og Russland fra midten av 2000-tallet også hadde den effekten at motsetningene innad i Ukraina om den utenrikspolitiske kursen trådte tydeligere fram. Den gang sto ikke Ukraina i sentrum for de internasjonale konfliktene.

USA angrep Irak i 2003 og dette førte til splittelse i NATO om synet på denne krigen. Frankrike og Tyskland agerte sammen med Russland og Kina som kritikere av invasjonen i Sikkerhetsrådet. Dermed fikk ikke USA noen FN-godkjenning av krigen – den var i strid med folkeretten. Særlig etter at det begynte å gå dårlig for amerikanerne og stemninga i Europa ble USA-kritisk (meningsmålinger viste at USA ble ansett som en trussel mot verdensfreden i flere store europeiske land), forsto amerikanerne at det var viktig å hindre ytterligere samarbeid mellom Russland og NATO-land. USA arbeidet mer målbevisst (under Obama) for å styrke forbindelsen med de europeiske allierte. Erfaringene med de nye østeuropeiske NATO-medlemmene var, sett fra US-synspunkt, gode. De hadde støttet USAs Irak-politikk – Polen og Romania hadde til og med stilt fengsler til rådighet for illegal behandling av Afghanistan-fanger. De nye NATO-partnerne i Øst-Europa var anti-russiske, til dels russofobiske, i sine holdninger. Dette passet godt for USA, men dårlig for land som Tyskland (med stor handel med Russland) og Frankrike.

USA gikk i spissen for å invitere Ukraina og Georgia til NATO-medlemskap, i første omgang som deltakere i Membership Action Plan (MAP). Frankrike og Tyskland var avvisende, men likevel uten å gjøre bruk av veto-retten NATO-medlemmene har. Saken ble dempet ned ved at det ikke ble angitt noen tidsplan for når Ukraina og Georgia kunne bli medlemmer. Men i kommunikeet etter NATO-møtet i Bucuresti i 2008 sto det tross alt at «disse land vil bli NATO-medlemmer». Prosessen fortsatte – men nå i høy grad som USAs og Storbritannias alenegang med militær assistanse til Ukraina.

På den ene sida var det et omfattende økonomisk mellomværende mellom Russland og Ukraina. I tillegg kom språklige, kulturelle og familiære forhold som knyttet broderfolkene sammen. På den andre sida signaliserte Ukraina interesse både for EU- og NATO-medlemskap. Ukraina viste også USA-lojalitet ved å delta i Irak-okkupasjonen med en styrke på 1800 mann.

I 2006 oppsto det anti-NATO-demonstrasjoner på Krim som følge av et uanmeldt besøk av 200 amerikanske marinesoldater. Kort etter erklærte Krims lokale parlament halvøya for å være en NATO-fri sone. Under toppmøtet i Bucuresti var det demonstrasjoner i Kiew, Donbas og på Krim mot NATO-medlemskap. Alt i alt ble det for drøyt at Ukraina skulle bli NATO-medlem med 60% imot NATO, i tillegg til negative holdninger både fra Russland og fra Frankrike og Tyskland. Den offisielle ukrainske politikk ble at man ikke var forberedt på NATO-medlemskap og at folket var delt. Mellom 2002 og 2008 økte motstanden mot NATO fra 32% til 63%, mens 19% var for NATO i 2008.²⁵ Men myndigheten satte i gang en pro-NATO kampanje som skulle overbevise ukrainerne om at NATO var det rette valget. Med årene har ukrainerne blitt mer positive til NATO-medlemskap. På slutten av 2019 var 49% for NATO-medlemskap. Hele den politiske eliten var for NATO. Medlemskap ble innskrevet i grunnloven som et strategisk mål. Hva som vil skje etter krigen er uvisst, men det er liten grunn til å tro at pro-NATO-kreftene har gitt opp sitt prosjekt.

Under selve krigen har våpenhjelpen til Ukraina fått virkelig store dimensjoner og en rekke land har avskaffet sine forbud om å sende våpen til en krigssone, deriblant Norge. Ukraina får høyteknologiske våpen som krever omfattende opplæring og derved kontinuerlig samarbeid med NATO-personell. Krigen har fått karakter av en stedfortrederkrig, der de generøse våpengiverne også får innflytelse på krigens gang. Fra krigens begynnelse i februar 2022 til begynnelsen av oktober har USA gitt militærhjelp for over 160 milliarder kroner, men stadig nye hjelpepakker annonseres.²⁶ Når vi tenker over at det norske forsvarsbudsjettet for 2022 er på 69 milliarder kroner, så forstår vi at den amerikanske hjelpen er eksepsjonell. I tillegg har USA kanalisert penger gjennom Det internasjonale pengesondet til løpende ukrainske statsutgifter. USAs innsats for Ukraina er så enorm at det er vanskelig å tenke seg, alene av denne grunn, at USA, og dermed NATO, vil akseptere et snarlig fredskompromiss. Særlig dersom et slikt kompromiss innebærer et nøytralt Ukraina hvor USA og NATO skal ha begrenset adgang. Innad i Ukraina vil ekstremhøyre trekke i samme retning – ingen kompromisser med Russland.

Er en kompromissfred mulig? Og ønskelig?

Krigens fakta viser at Russlands kampstyrke har problemer med Ukraina. Sjøl uten USAs formidable overlegenhet blir det åpenbart at Russland i et

tenkt angrep vestover ikke kan overvinne et par-tre av de militært sterke NATO-land i Europa. Krigen har åpenbart indre splid i Russland, mens Ukraina har blitt mer samlet som følge av krigen, sjøl om det er vanskelig å vite om denne samlinga gjelder alle deler av det ukrainske samfunnet og om den vil vedvare etter krigens slutt. I overskuelig framtid er forholdet mellom broderfolkene ødelagt.

Ukrainas forsvarsinnsats viser at de ukrainske styrkene er betydelig sterkere enn de var i 2014. De har hatt 8 år på å forberede seg på angrep. De har fått betydelig støtte fra NATO, først og fremst fra USA og Storbritannia. Dette gjelder våpenforsyninger, men også instruktører som har bidratt til å modernisere og «demokratisere» både hæren og frivilligbataljonene.

Å dømme ut fra den militære situasjonen vil krigen måtte vare svært lenge før en av partene kan påføre den andre et endelig nederlag. Derfor blir en kompromissfred den eneste muligheten for å avslutte krigen i nær framtid. Lederne i de to land vil ikke inngå en kompromissfred uten press internt i sine land og press fra internasjonale aktører.

Slagordet vi ofte har hørt er at Ukrainas krig er «vår» krig og at Europa, ikke bare Ukraina, er i krig med Russland. Men det er ikke europeere og amerikanere, men kun ukrainere som skal utkjempe «vår» krig. Å kjempe for Europa til den siste ukrainer er lite attraktivt for ukrainere, like lite som det er attraktivt å kjempe for et nytt russisk imperium for den jevne russer. Sett fra folkenes perspektiv er denne krigen ganske meningsløs og de har intet å vinne ved å føre den til «endelig seier». Det som hindrer en kompromissfred, er ikke folkestemningen, men delvis at motsetningene som finnes i den russiske eliten, ennå ikke er så store at Putins posisjon er truet, og delvis at ekstremhøyre og innflytelsen fra USA gjør at Zelenskij har lite rom for kompromisser med fienden.

Den britiske statsministeren, Boris Johnson, skal under besøk i Kiev i april, ha lyktes med å få Zelenskij til å avvise et kompromissforslag om løsning på konflikten, framforhandlet mellom ukrainske og russiske delegasjoner under tyrkisk vertskap i slutten av mars. Kompromisset skal ha gått ut på russisk tilbaketrekking til troppenes posisjon den 23.2.2022. Ukraina måtte gi avkall på NATO-medlemskap, men skulle få sikkerhetsgarantier fra en rekke stater.²⁷

I skrivende stund mangler det et sterkt internasjonalt press på partene for i alle fall å inngå en våpenhvile slik at man kan forhandle med sikte på en fredsavtale. Forutsetninga for det vil være at noen europeiske land, som Tyskland, Frankrike og Italia, bryter ut av NATO-folden og opptre sammen med nøytrale land som India, Tyrkia, Sør-Afrika, kanskje også i forståelse med Kina. Europas problemer med energiforsyninga, prisstigning på nødvendighetsvarer og økonomisk nedgang kan utløse ønsker om at det må gjøres mer for å få slutt på krigen. En slik internasjonal konstellasjon vil kunne være et «fredsparti» som kan legge press på partene og hindre at USA

alene styrer Vestens linje i krigen. Foreløpig er det imidlertid kun land utafor Vesten, i tillegg til FN, som representerer «fredspartiet», der en kompromissfred, og ikke endelig seier, er hovedfokuset.

Kjernen i en kompromissfred er at ingen part vinner en «endelig» seier og ingen får oppfylt alle sine ønsker og krav. En snarlig fred er ønskelig fordi Ukraina som samfunn da unngår total ødeleggelse. Den er også ønskelig fordi Russland og Ukraina hver på sin kant da kan konsentrere seg om sine egne, indre problemer. I forhandlingene kan alle konfliktpunkter stå til diskusjon, inklusive russisk erstatningsansvar. Det som ikke kan diskuteres er at Ukraina skal være en uavhengig stat og at Russland og Ukraina fortsatt skal eksistere side om side. Men foreløpig er det de uforsonlige kreftene i Russland, Ukraina og USA som dominerer det store bildet og bestemmer krigens gang.

Artikkelen er ikke fagfellevurdert.

NOTER

- 1) Ukraine-Analysen Nr 260, 3.2.2022 s 8 og s 6. Ukraine-Analysen og Russland-Analysen utgis gjennom et samarbeid mellom ulike universiteter og forskningsinstitutter i Tyskland. De utkommer to ganger i måneden.
- 2) Se Russland-Analysen nr 289, 30.01.2015 s 9. En rekke spørreundersøkelser dokumenterer at russerne betrakter sosiale og økonomiske problemer som deres hovedproblem. Det samme gjelder for den ukrainske befolkninga. På spørsmål om russernes politisk holdninger så svarte i 2017 kun 10% «russisk nasjonalpatriotisk», som er den holdning som er nærmest ideen om den russiske verden. Høyest score fikk «sosialistisk-sosialdemokratisk» (30%). «Liberal» fikk 8% og «kommunistisk» fikk 11 %. Russland-Analysen Nr 355, 18.05.2018 s 9.
- 3) Heiko Pleines: Für die Ukraine sind Transparenz und Rechtstaatlichkeit wichtiger als De-Oligarchisierung. Ukraine-Analysen Nr 179, 8.02.2017 s 6
- 4) Se Ukraine-Analysen Nr 247, 5.3.2021 s 3 og Nr 252, 7.6.2021 s 8.
- 5) Oksana Huss: Staatliche Parteifinanzierung: Gelingt ein Meilenstein in der Bekämpfung der politischen Korruption? Ukraine-Analysen Nr 164, 24.2.2016 s 2
- 6) Informasjon om prosessen i Ukraine-Analysen Nr 238, 10.9. 2020
- 7) St. Halling: Der wachsende Einfluss von Ihor Kolomojskyj. Ukraine-Analysen Nr 224, 28.10.2019 s 16
- 8) Andrian Prokip: Quartalsbericht zur Ukraine: Juli bis September 2021. Ukraine-Analysen Nr 258, 26.11.2021 s 15
- 9) Se Ukraine-Analysen Nr 238, 10.09.2020 s 23 og Russland-Analysen Nr 362, 16.11.2018 s 15
- 10) Sitatene fra Landinfo gjengitt i ABC-nyheter, 30.4.2018.
- 11) Vest-Ukraina var og er fortsatt i dag hovedstøtten for ekstremhøyre, sjøl om det heller ikke her er noe flertall for dem. Vest-Ukraina med Lviv lå i mellomkrigstida under Polen. OUN var altså både i konflikt med polakkene, med bolsjevikene og jødene. I Vest-Ukraina levde mange jøder. Lviv (Lemberg på tysk) var i 1939 en by med 100000 jøder, 50000 ukrainere og 157000 polakker. På det territoriet som i dag er Ukraina levde før det tyske angrepet den

22.juni 1941 i alt 2,7 millioner jøder. Over 1,5 millioner av disse ble offer for holocaust. Det betyr at rundt en fjerdedel av alle holocaust-ofre var bosatt i Ukraina.

- 12) Grzegorz Rossolinski-Liebe: Erinnerungslücke Holocaust. Vierteljahrschrift für Zeitgeschichte Vol 62, 2014 s. 407. Her framgår at UPA framstilte det slik at de sivile pogromistene som begikk ugjerninger var polakker, ikke ukrainere.
- 13) Opplysningene i de tre siste avsnittene er hentet fra: Berkhoff og Carynnyk: The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude towards Germans and Jews: Iaroslav Stets'ko's 1941 Zhyttiepys. Harvard Ukrainian Studies Vol 23, 1999, s 149-184; G. Rossolinski-Liebe: The «Ukrainian National Revolution» of 1941: Discourse and Practice of a Fascist Movement. Kritika Vol 12, 2011 s 83-114; G. Rossolinski-Liebe: Debating, obfuscating and disciplining the Holocaust: post-Soviet historical discourses on the OUN-UPA and other nationalist movements. East European Jewish Affairs Vol 42, 2012 s 199-241; G. Rossolinski-Liebe: Erinnerungslücke Holocaust. Die ukrainische Diaspora und der Genozid an den Juden. Vierteljahrschrift der Zeitgeschichte Årg 62, 2014 s 397-430; P.A. Rudling: « They Defended Ukraine»: The 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (Galizische Nr 1) Revisited. The Journal of Slavic Military Studies Vol 23, 2012, s 329-368.
- 14) Andreas Umland: Der ambivalente Aufstieg einer ukrainischen «unzivilen Gesellschaft» nach dem Euromaidan. Ukraine-Analysen Nr 227, 19.12.2019 s 5.
- 15) Ifølge Ukraine-Analysen Nr 136, 17.09.2014 s. 33 meldte den parlamentariske undersøkelseskomisjonen som skulle undersøke dødsfallene på Majdanplassen mellom 18. og 20. februar 2014 at avgjørende bevis i innenriksdepartementet var ødelagt.
- 16) «Report on the human rights situation in Ukraine (OHCHR, 15 June 2014) ». Opptrykt i Ukraine-Analysen Nr 135, 24.06.2014 s 21
- 17) Intervju med Klassekampen 28.5.2022 s 36
- 18) Se intervju med den ukrainske sosiologen Ishchenko i New Left Review Nr 133/134 Januar-April 2022, s 30.
- 19) Ukraine-Analysen Nr 224, 28.10.2019 s 12.
- 20) Ukraine-Analysen Nr 252, 7.6.2021 s 16
- 21) David Heszenhorn i New York Times 6.7.2014
- 22) Julia Friedrich mener at det i 2014/15 var 40000 i frivilligbataljonene som kjempet i Donbas. Se Ukraine-Analysen Nr 257, 12.11.2021 s 14
- 23) Kilde for opplysningene i de to siste avsnittene er H. Aliyev: Bewaffnete Freiwilligenbataillone: Informelle Machthaber in der Ukraine. Ukraine-Analysen Nr 205, 25.9.2018 s. 2-4.
- 24) Ivan Gomza: Das Asow-Regiment und die russische Invasion. Ukraine-Analysen Nr 270, 22.06.2022 s 8. Se også Jeremy Kuzmarozs artikkel i Counter-Punch 13.09.2019.
- 25) Ukraine-Analysen Nr 49, 9.12.2008 s 11. se også SIPRI Yearbook 2007. Oxford 2007 s 41-42 og s 51-52.
- 26) Aftenposten 13.10.2022.
- 27) Kompromisset er referert i Responsible Statescraft 2.9.2022.

Jørn Holm-Hansen

EURASIANISME SOM LEGITIMERING AV EN RUSSISK INNFLYTELSESSFÆRE

Allerede to dager etter at regionalforsamlingen på Krim den 11. mars 2014 hadde vedtatt løsrivelse fra Ukraina, holdt forbundskansler Angela Merkel en tale for stats- og regjeringssjefene i EU. Der viste hun til hendelsene i Georgia 2008 og nå på Krim og slo fast at det man så, var en tilbakekomst av noe vi hadde lagt bak oss på 18- og 1900-tallet: Konflikter om innflytelsesfærer og kontroll over territorium.¹ Tilsvarende hadde man hørt fra ulike amerikanske presidenter de første par tiårene etter Den kalde krigens opphør, ifølge Graham Allison fordi det i denne perioden bare var én innflytelsesfære, den US-amerikanske.² Denne tilstanden tok imidlertid slutt, hevder Allison, i løpet av de to første tiårene av det 21. århundre med Kinas framvekst og USAs tilbakegang som økonomisk supermakt. Man kunne også legge til at Russland, inntil den foreløpig mislykkede russiske invasjonen av Ukraina i februar 2022, i økende grad gjorde seg gjeldende som militærmakt. I en annen artikkel i dette nummeret av Vardøger argumenterer Chas W. Freeman for at innflytessfærer slett ikke er et tilbakelagt stadium, og heller ikke noe bare Russland driver med. Tvert om pågår det rivalisering for eksempel i deler av det Europa og Asia som en gang var tsar-Russland og Sovjetunionen. I den europeiske delen står det russiske begrepet *blizjnee zarubézj'e* (det nære utland) opp mot EU's Østlige Partnerskap med Belarus, Ukraina, Moldova og de tre sørkaukasiske republikkene. Rivalisering pågår også i de delene av «det nære utland» som ligger i Sentral-Asia.

I offisiell russisk tankegang er «det nære utland» ikke noen gråsoner, men bør tvert om være tett sammenvevd med Russland. Vladimir Putin blir hyppig sitert på at oppløsningen av Sovjetunionen er vår tids største geopolitiske katastrofe: Det er for lite for Russland å sitte igjen med de grensene den russiske delrepublikken i Sovjetunionen hadde uten at det kompenseres med en innflytessfære som omfatter flere av de tidligere med-republikkene i unionen.

Bakteppet er at Russlands grenser og innflytessfærer gjennom historien har vært under konstant endring. Jevnt og trutt – om enn med midlertidige tilbakeslag – har staten utvidet seg fra Ivan den grusomes dager fram til det kraftige tilbakeslaget i og med Sovjetunionens oppløsning av i 1991. Da falt også store deler av Moskvas innflytessfære bort, og den omfattet på sitt største landmassen fra Tirana til Pyongyang. Det er på bakgrunn av dette Putins eventuelle geopolitiske angst lar seg forklare. En tilsvarende angst i de

løsrevede områdene for igjen å komme under Moskvas kontroll, lar seg også forklare: Russland har svak attraksjonskraft.

Eurasianisme - én mulig legitimering av russisk innflytelsessfære

Det er grunn til å se nærmere på offisielle russiske forståelser av begrepet innflytelsessfære. Tanken om innflytelsessfærer er nemlig svært virksomt i russisk utenrikspolitisk tenkning, og det har djupe røtter i innenrikspolitikken ettersom det har å gjøre med hva Russland skal være også «innvortes». En nøkkel til å sette seg inn i denne tenkningen er begrepet «eurasianisme». Eurasianismen begrunner hvorfor visse deler av det eurasiske kontinentet bør finne sammen i én statsdannelse eller i et tett samarbeid ledet fra Moskva. I tillegg gir eurasianismen dette samkvemmet en politisk retning, og den er illiberal konservativ. Det hele blir dermed litt mer enn en innflytelsessfære, og antar preg av et sivilisatorisk prosjekt.

Likevel er eurasianisme bare én av flere konservative tankeretninger som har fått florere under Putin. Marlène Laruelle viser hvordan det russiske regimet over tid har latt knipper av ideologiske entreprenører fått fritt spillerom til å utvikle konkurrerende begreper om Russlands identitet og misjon, som regimet så kan plukke fra ut fra hva som er opportunt i ulike situasjoner.³ Særlig siden 2012, da Putin gikk inn i sin tredje periode som president, har disse i økende grad vært variasjoner over illiberal konservativ temaer. Dette faller sammen med en gradvis styrkeforskyvning innenfor det sammensatte russiske maktapparatet. Særlig siden den arabiske våren i 2011 har det skjedd en forskyvning i favør av *silovik'ene* (militær- og sikkerhetsapparatets folk) og på bekostning av den finansiell-liberale blokken rundt Sentralbanken og Finansministeriet.⁴ Denne siste gruppa har vært opptatt av et fungerende økonomisk og teknologisk samkvem både med landene i Russlands post-tsaristisk/-sovjetiske innflytelsessfære og Vesten. Ilja Matvejev peker på at de to grupperingene tenker innflytelsessfære ut fra to ulike logikker. Den russiske annekteringen av Krym og opprettelsen av to separatistiske «folkerepublikker» i den ukrainske delen av Donbas i 2014 betydde at den territoriale logikken tok over for den økonomiske. Innflytelse gjennom russisk kapital i ukrainsk økonomi ble erstattet av militær og politisk kontroll over territorium.⁵ De etterfølgende vestlige sanksjonene mot Russland bidro ytterligere til å styrke *siloviki*. Det er i denne delen av maktapparatet eurasianismen og andre anti-vestlige høyreretninger står sterkt. Det har den gjort siden tidlig 1990-tall.

Det vil være å dra det langt å konkludere med at eurasiatiske overbevisninger har vært selve drivkraften bak den russiske aggresjonen mot Ukraina. Gjennom dybdestudier av russiske offisielle dokumenter om sikkerhetspolitikk, viser Wilhelmsen og Hjermanden hvordan man på høyeste hold i Russland er overbevist om Natos fiendtlige hensikter.⁶ Når dette var over-

bevisningen, ble Ukrainas stadig tettere integrasjon med USA og NATO etter 2014 en utfordring. Det er som ideologisk *overbygning* eurAsianismen har sin betydning. I eurAsianismen finner man de ingrediensene som kan begrunne hvorfor Russland bør inngå i – og lede an – på store deler av det territoriet som inngikk i det gamle tsar-Russland og Sovjetunionen. EurAsianismen som geo-ideologisk retning utgjør ikke noen fasttømret ideologi, men den har fire pilarer med klare forbindelseslinjer: Geopolitikk, sivilisasjonstype, mangesnasjonalitet og illiberal konservatisme.

Grunnideen er at Eurasia utgjør en egen sivilisasjon mellom den europeiske og den asiatiske og er oppstått gjennom kontakt mellom østslaviske, turko-tatariske og finsk-ugriske folkeslag. Det er derfor snarere «rom» enn «blod» som holder det hele sammen. Sivilisasjonen er geografisk forankret i det eurasiatiske kjerneområdet, og uten kontroll over dette området vil Russland ikke kunne være noen innflytelsesrik makt. Det vil ha globale konsekvenser, ifølge eurAsianistene, ettersom Russland har en misjon i å forsvare tradisjonelle verdier som er utfordret av et ekspanderende og normoppløsende Vesten. Her er det et islett av messianisme.

Andre konservative strømninger som beskjeftiger seg med geopolitikk i Russland, kan ikke tilby en tilsvarende bredspektret begrunnelse for en russisk innflytessfære ettersom de enten vektlegger det etnisk russiske, ortodoksien eller det slaviske.⁷ Disse retningene er i tillegg potensielt disruptive i det multi-etniske og multi-konfesjonelle Russland selv, og vil støtte ikke-slaviske, ikke-kristne eurasiatiske stater i en mulig russisk innflytessfære vekk fra Russland.

EurAsianismens røtter

EurAsianisme som russisk idéretning har hatt innflytelse gjennom tre bølger. Første gang var fra 1921 og litt utover 30-tallet da omveltningene i og rundt Russland inspirerte ulike emigrantmiljøer til nytenkning. Den andre bølgen kom i årene rundt Sovjetunionens oppløsning, og den tredje kom på 1990-tallet og varer ennå.

1920-tallets eurAsianisme

I 1921 utga etnologen og språkviteren Nikolaj Trubetskoj pamfletten «*Evropa i tsjelovetsjestvo*» (Europa og menneskeheten).⁸ Der gikk han i rette både med etniske nasjonalister og kosmopolitter, men ikke minst med det vi i dag ville kalle eurosentrismen. I den anledning ga Trubetskoj i pamfletten til kjenne en respekt for såkalt «ville folkeslag», som langt på vei ville passert i dag også. Det var snakk om ulike sivilisasjoner. Problemet med den romano-germanske, mente Trubetskoj, var at den framstilte seg som universell, og langt på vei ble sett på som det i den øvrige verden. Pamfletten beskjeftiget seg ikke særlig mye med Russland, men med «menneskeheten» utenfor

Vesten, som forfatteren mente burde avgrense seg, slutte å etterape og ha mindreverdighetsfølelser overfor den europeiske sivilisasjonen.

Pamfletten ga året etter støtet til den høyst flerfaglige antologien «*Iskhod k Vostoke*» (Utgangen mot Østen) skrevet og utgitt i Sofia av en gruppe unge russiske emigranter. Blant forfatterne var Trubetskoj selv. En av medforfatterne, geografen Pjotr Savitskij, hadde tidligere samme år lansert begrepet eurasianisme (evrazijstvo) i en omtale av *Europa og menneskeheten*.⁹ Innledningen til antologien inneholder det som kan kalles eurasianismens programerklæring: «Russiske mennesker og mennesker fra «den russiske verdens» folk er i sitt vesen verken europeere eller asiater. I det vi smelter sammen med våre hjemlige og omkringliggende elementer av kultur og liv, skammer vi oss ikke over å kalle oss eurasiater».¹⁰

Den sveitsiske historikeren Stefan Wiederkehr peker på særlig innovative grep eurasianistene tok.¹¹ Det første av dem bestod i at de gikk mot den rådende oppfatningen av at var genetisk opphav som gjorde at en kultur holdt sammen. I stedet trakk de fram betydningen av historisk ervervet likhet. Geografen Savitskij lanserte ut fra dettebegrepet stedsutvikling/utviklingsområde («*mestorazvitie*»), og hevdet at det var en uatskillelig enhet mellom territorium og «sosial-historisk» miljø. Genetisk ikke-beslektede folkeslag bosatt i det samme området, vil utvikle måter å leve på som ligner hverandre.

Idealet om sjølstyre i små, nasjonale statsdannelser ble avvist. I tråd med dette gikk Trubetskoj eksplisitt i rette med vest-ukrainske nasjonsbyggere og mente de lå under for århundrer med innflytelse fra «katolisisme, polsk trelldom og av atmosfæren som ble skapt av den provinsiell-separatistiske, nasjonale (nærmere bestemt språklige) kjeklingen som alltid var så typisk for det tidligere østerriksk-ungarske imperiet».¹²

Det andre grepet eurasianistene tok, var å innføre begrepet «kulturpersonlighet». Folkeslagene i Eurasia utgjorde én kulturpersonlighet og vil være pre-destinert til etter hvert å opprette én statsdannelse. Første gang Eurasia ble samlet i én stat, var under Dsjengis Khan, og eurasianistene tok et oppgjør med den gjengse russiske oppfatningen av dette utgjorde et «mongolåk». Den eurasiske sivilisasjonen bestod i en «mestorazvitie», der hovedsakelig østslaviske, turko-tatariske og finsk-ugriske folkeslag hadde funnet sammen. Trubetskoj beklaget at man hadde skammet seg over dette hopehavet og heller framhevet det slaviske opphavet.¹³

Det som ikke var fullt så innovativt i eurasiatistenes tankegang, lå i den idémessige avvisningen av den romano-germanske verden, det man i dag kaller Vesten. Den var individualistisk og materialistisk, ikke åndelig. Den dyrket konflikt og tolererte meningsbrytning, ikke harmoni og fellesskap. Denne typen avvisning av Europa og individualismen hadde en forgjenger i begrepet «*sobornost*» (åndelig fellesskap) som hadde blitt brukt av slavofile i siste halvdel av 1800-tallet.

Selv om 1920-tallets ledende eurasianister var kulturvitere og mest beskjeftiget seg med Eurasia som sivilisasjon, var de også innom temaet politisk styreform. Eurasianistene var tilhengere av ideokrati, det at statsdannelsen bør være styrt av én fastlagt idé. Det bør ikke være konkurranse mellom ulike ideer. I en publikasjon fra 1927 beregnet på et utenlandsk publikum, vektla Trubetskoj prinsippene for selektering av «de førende sjikt».¹⁴ Her hevdet han at det aristokratiske prinsipp (genealogi) har avgått ved døden og at det demokratiske (etter hans oppfatning basert på de førende sjikts manipulering av folkemeningen) var på vei ut. Tida var kommet for et system der de førende sjikt var selektert gjennom en felles verdensanskuelse og et felles sinnelag. Han så elementer av et slikt system i den italienske fascismen, men den sviktet ved å vektlegge handling framfor verdensanskuelse og ved å forgude én nasjon. Sovjet-kommunismen, derimot, var de facto ideokratiske, men hadde havnet i den paradoksale situasjonen at den ikke kunne innrømme det ettersom ideene i henhold til dens tankesett ikke kunne ha noen autonom eksistens.

Eurasianismen i sin første tapning døde ut i løpet av 1930-tallet, blant annet som resultat av indre strid. Deler av retningen hadde inntatt pro-sovjetiske standpunkter ettersom de så det kommunistiske sovjet-regimet – trass dets inndeling av territoriet i etnisk definerte republikker og områder – som en ny kraft som kunne holde Eurasia sammen etter at tsarismen hadde vist seg for svak. Trubetskoj brøt med eurasianismen allerede i 1929 ettersom han anså at sosialismen og kommunismen i bunn og grunn var et romano-germansk produkt.

Eurasianismen under perestrojka

Den andre runden med eurasianisme kom i likhet med den første i en oppbruddstid for Russland, i siste halvdel av 1980-tallet. Da kunne den selv lærte tenkeren Lev Gumiljov – han satt i Stalins leire både før og etter den andre verdenskrig – publisere og opptre offentlig. Det var etterspørsel etter hans tanker. Panarin og Shnirelman viser at økonomi var et fag Gumiljov overhodet ikke beskjeftiget seg med selv om han var opptatt av forholdet naturbetingelser/mennesket.¹⁵ Han snakket om det han la ut, som rene naturkrefter. Mens de tidligere eurasianistene så for seg at identitetene utviklet seg gjennom samkvem på et gitt territorium, mente Gumiljov at etnogenese skjedde ved at kosmiske stråler treffer noen spesielt utvalgte og sterke personer eller folkegrupper, som så får «passionarnost», en neologisme som kan oversettes med «pasjonaritet».

Uten å kjenne til det europeiske Nye Høyre utviklet Gumiljov tanker som var temmelig identiske med deres. Dette gjaldt særlig framhevingen av den etniske gruppa som «biologisk realitet» og nødvendigheten av å holde dem atskilt som i et mosaikkmønster («mozajtsjnost»). Etniske grupper kunne inngå i større «sivilisasjoner», hvorav Eurasia var én.¹⁶ Gumiljovs pseudo-

vitenskapelige – og i bunn og grunn rasistiske – skrifter fikk stor utbredelse under den sovjetiske oppbruddstida. Folk var flasket opp på gold og tannløs sovjet-«marxisme» som tvangsemne og eneste «samfunnsfaglige» opplæring, og sto litt vergeløse overfor Gumiljovs «new age»-utlegninger. De fant særlig gjenklang hos de som fryktet et svekket Russland.

Aleksandr Dugin og ny-eurasianismen

Da Gumiljov døde i 1992, hadde den eurasiatiske tråden allerede blitt grepet av Aleksandr Dugin. Han er fremdeles høyst virksom på den mangslunne og innflytelsesrike russiske ytre høyresida. I likhet med Gumiljov hadde han opprinnelig en hang til «new age» og annen obskurantisme. Fra unge år deltok han i et undergrunnsmiljø som mente seg å utfordre sovjetregimet ved å søke etter et annet virkelighetsnivå gjennom sjamanisme, ufologi og tibetansk mytologi kombinert med Arthur Rimbauds poesi, nazistisk okkultisme og allmenn vitalisme, for å nevne noe.¹⁷

I årene 1989-93 reiste Dugin på flere turer til Vest-Europa og ble kjent med det franske og belgiske Nye Høyre, en anti-atlantisk retning som hyllet «naturgitte» kulturelle særtrekk.¹⁸ Tilbake i Russland var Dugin i 1992 med på å arrangere et rundebordseminar, der også sjefen for den russiske generalstabens militærakademi, Nikolaj Klotkov, deltok sammen med nyhøyre-ideologene Alain de Benoist og Robert Steuckers, som Dugin hadde blitt kjent på reisene. Etter seminaret ble det utgitt en publikasjon med tittelen «*Evrasijskoe soprotivlenie*» (Eurasiatisk motstand), der det siden så produktive munnhullet om at Sovjetunionens oppløsning var «en geopolitisk katastrofe» ble satt på trykk.¹⁹

Mens Trubetskoj og Gumiljov primært var opptatt av eurasianisme som kultur og sivilisasjonstype, har Aleksandr Dugin politisert begrepet. Dugin kaller sin versjon ny-eurasianisme. Dugin fikk foretrede hos Putin allerede i 2000, hans første år som president. Men Putin-regimet har hele tida holdt en viss avstand til Dugin. Han har vært for høyreekstrem og kanskje for intellektuell og eksentrisk i sin framtoning. Det betyr ikke nødvendigvis at trekk ved eurasianismen avvises av Putin-regimet som legitimeringsstrategi. For Dugin er Ukraina en helt nødvendig bestanddel i Eurasia. Det var det for den US-amerikanske utenrikspolitiske og geopolitiske rådgiveren Zbigniew Brzezinski, også. Han sa i 1997 at Ukraina er «et viktig område på det eurasiske sjakkbrettet».²⁰ Samme år kom Dugins «*Eurasianismens grunnlag – Russlands geopolitiske framtid*» ut.²¹ Her heter det at Ukraina rett nok har et språk og en kultur som er særegen og unik, men at Ukraina som stat ikke har noen geopolitisk mening. I tråd med eurasianismens imperiale tilnærming slår Dugin fast at det ukrainske området bare kan tjene som *cordon sanitaire*.²²

Etter invasjonen har Dugin vært svært aktiv som forfatter av lett tilgjengelige og propagandistiske tekster om Ukraina. Her gjentar han grunntankene i

eurasianismen. Nasjonalstater er ifølge Dugin en vestlig-liberal konstruksjon, et kunstig fellesskap basert på individuell identitet. Den er karakteristisk for tidlig-moderne tid og etterfølges av det Dugin kaller «*grazjdanskoe obsjtsjestvo*» (sivilsamfunnet). Her spiller den individuelle identiteten like stor rolle som under nasjonen, men uten nasjonale grenser. Det er der vi er nå, i seinmoderne og postmoderne tid. Dugins ideal er «*narod*» (folk). De er etnoser som «trer inn i historien», så å si alltid to eller flere. Samfunnet er tradisjonsbasert, identiteten er kollektiv og standsbasert. Det høyeste utviklingsnivået for et folk/narod er imperiet.²³ Som øst-slavisk folkeslag med ortodoks tradisjon inngår derfor ukrainerne, som Dugin kaller lille-russere, sammen med hviterusserne og storrusserne i én nasjon. De tre har sine særegenheter som resultat av ulike kulturimpulser gjennom århundrene, men ikke mer enn at de hører sammen. Det å gjøre ukrainerne til en nasjonalstat, er ifølge Dugin, et «atlantistisk, geopolitisk prosjekt». Dette ble rådsnart bemøtt av Putin som gjennom «spesialoperasjonen» - og gradvis helt siden den andre Tsjetsjenia-krigen – har gitt «Russland tilbake statusen som et geopolitisk subjekt, og ikke dets objekt». Han «sluttet seg til kontinentenes store krig på vegne av Landmakten (*Susja*)».²⁴

Putin-eurasianisme?

Bakteppe

Innholdet i offisiell russisk politikk og retorikk har i løpet av Putins 22 år som landets leder beveget seg gradvis fra åpenhet overfor Vesten til en mer selvheldende linje. I sin årlige tale til Føderasjonsforsamlingen i 2005 tok Putin opp igjen uttrykket fra eurasianistene i 1992 om «geopolitisk katastrofe». Dette blir ofte trukket fram som et utslag av at Putin allerede da vendte Europa ryggen, men det er verd å merke seg at han først og fremst knyttet katastrofebegrepet til sammenbruddet i økonomien. I den samme talen slo han fast at Russland er og blir den største europeiske nasjonen og at den europeiske kulturens idealer om frihet, menneskerettigheter, rettferdighet og demokrati har vært en definerende verdiorientering for det russiske samfunnet i mange århundrer.²⁵

I dag er ideen om særskilte sivilisasjoner nedfelt i Russlands utenrikspolitiske konsept, sist revidert i 2016. Her heter det: «Det historiske Vestens muligheter til å dominere verdensøkonomien og politikken krymper. Mangfoldet av kulturer og sivilisasjoner i verden, mangfoldet av modeller for utvikling av stater er tydelig manifestert».²⁶ Videre heter det at forsøk på å påtvinge andre sine egne verdier vil føre til konflikt på den internasjonale arenaen. Dialog er nødvendig og de parallelle integrasjonsprosessene i EU og Eurasia bør harmoniseres for å unngå framveksten av skillelinjer, slås det fast.

De nevnte integrasjonsprosessene dreier seg om de mange ordningene for samarbeid rundt økonomi, forsvar og infrastruktur på deler av det post-sovjetiske området som har kommet og gått siden 1991. I dag dreier det seg om Den eurasiatiske økonomiske union (Russland, Hviterussland, Kazakhstan, Kirgisistan og Armenia) og Den kollektive sikkerhetsorganisasjonen, der også Tadsjikistan inngår. Eurasia er altså ikke bare gjenstand for ideologiproduksjon, men har også en materiell og mellom-statlig side. Det er likevel koblinger, slik det kom fram i en tale Putin holdt i 2013 for å utdype behovet for den eurasiatiske økonomiske unionen som ble opprettet året etter. Hos Putin dreide det seg ikke bare om et praktisk økonomisk samarbeid, men også om sivilisasjon: «Vi kan se hvordan mange av de euro-atlantiske maktene har fornektet røttene sine, inkludert de kristne verdiene som er grunnlaget for den vestlige sivilisasjonen. Man forneker moralprinsipper og tradisjonelle identiteter: Kulturelle, religiøse og til og med seksuelle (...) Og denne modellen prøver man aggressivt å pådytte alle, hele verden (...).²⁷

Andrei Tsygankov argumenterer med at kombinasjonen av opplevd ytre press og indre sårbarhet har stimulert framveksten av en koalisjon som vektlegger betydningen av en særegen, russisk sivilisasjon.²⁸ Sanna Turoma og Kåre Johan Mjør peker på hvordan «sivilisasjon» med dens vektlegging av tradisjoner og familieverdier fører til «sivilisatorisk selvtilfredshet» og dermed avleder oppmerksomheten fra sosiale og økonomiske spørsmål, som usikkerhet og ulikhet under i den globale kapitalismen, oligarkvelde og kameraderi i eliten.²⁹

Hvorvidt Tsygankov har rett i at en sivilisasjonsorientert koalisjon faktisk finnes, kan diskuteres. Oppfatningen av hva denne sivilisasjonen bunner i, varierer i de ulike delene av den sydende og breie russiske høyresiden som Putin-regimet baserer seg på. Noen holder den slavofile tradisjonen ved like, og mener samhörigheten bør baseres på det øst-slaviske opphavet. Andre legger vekt på det kristne, ortodokse fellesskapet. Det er rett og slett ulike oppfatninger om hva kjernen i det russiske er, og dermed hvilke områder som inngår i Russlands innflytelsessfære. Den eurasiske tradisjonen er den eneste som vil inkludere de ikke-kristne tradisjonene og ikke-slaviske folkeslagene. For alle tre vil det være viktig å ha med Ukraina, og alle tre holder Russland for å være kjernen, eller magneten, som holder det hele sammen, litt i tråd med sovjet hymnens vers: «Det veldige Russland har grunnvollen lagt».

Faktisk er det Den russiske føderasjonens kommunistiske parti (KPRF) som er den tydeligste, politiske eksponenten for eurasianisme i Russland, i fortsettelsen av Stalin (som de dyrker) og hans kulturkonservativisme og «sosialisme i ett land».³⁰ Stalins russofili følges også for eksempel i en av bøkene til partisjefen siden 1991, Gennadij Ziuganov. Der heter det at «det russiske folks *genotype* (min uth.) alltid har utmerket seg ved sin (sic!) kollektivism og åndelighet og alltid har klart å arbeide vennskapelig og kjempe selvoppofrende».³¹ Denne russofilien gjør at det i KPRF kommer til

syne en viss motvilje mot Trubetskojs og Gumiljovs vektlegging av det mongolske elementet i russisk kultur. I tråd med dette hevder for eksempel en skribent i Pravda – som fortsatt kommer ut: «Uten *det russiske folks ledende rolle* (min uth.), er nasjonal uavhengighet umulig for det felles Fedrelandet». Han tar voldsom avstand fra alle ideer om at det gamle Russland ikke skulle være et reint russisk, men mongolsk-preget produkt. Slike ideer er sammenfallende med nasjonalistisk, ukrainsk historieskrivning, ifølge forfatteren.³² På det punktet har han rett, og kunne ha vist til at det er offisiell ukrainsk historiepolitikk å framstille ukrainerne som de reine slaverne, men russerne er et «nomadefolk» preget av tataro-mongolske og finsk-ugriske nomadetradisjoner. I en «anti-desinformasjonskampanje» igangsatt av det ukrainske kulturdepartementet og Instituttet for det nasjonale minne rett etter invasjonen ble forestillingen om at ukrainere og russere er broderfolk i møtegått. Tvert om «har russere og ukrainere ulikt blod», het det her. Dette ble seinere moderert til en påpekning av at Russland ble preget av mongolåket.³³

Eurasianistiske trekk i regimets framstillinger av invasjonen

To offisielle erklæringer fra Putin under opptakten til invasjonen gir innblikk i hvorfor han mener Ukraina og Russland hører sammen. Den 12. juni 2021 offentliggjorde han en artikkel under tittelen «Om den historiske enheten mellom det russiske og ukrainske folk», og tre dager før invasjonen holdt han en tale om forholdet mellom de to landene. I artikkelen fra 2021, som ble publisert på russisk og ukrainsk samtidig, slår han fast sitt syn på at de to folkene «i bunn og grunn utgjør ett historisk og åndelig rom» og at det skillet som er oppstått mellom de to, er resultat av feil fra begge sider og «en stor felles ulykke, en tragedie».³⁴ Ifølge Putin ble det organiske fellesskapet mellom folkeslagene i det gamle tsar-Russland forrykket gjennom den etnisk baserte territoriell-administrative nyordningen på begynnelsen av 1920-tallet. Det skyldes at Vladimir Lenin vant fram i striden med Iosif Stalin og fikk knesatt at unionsrepublikkene skulle kunne tre ut av Sovjetunionen etter eget ønske, en grunnlovsparagraf som aldri ble endret selv om etterfølgeren, Stalin, hadde gått inn for såkalt «autonomisering». Det gikk ut på at sovjetrepublikkene skulle inngå som formelt autonome enheter, men som deler av den *russiske* sovjetrepublikken. Lenin skapte en «livsfarlig tidsinnstilt bombe som ble utløst så snart den sikkerhetsmekanismen som kommunistpartiets ledende rolle utgjorde, var borte», skrev Putin.³⁵ Her ligger Putin tett opp til eurasianistenes avvisning av etnisk baserte nasjonalstater. Mer enn 60 prosent av teksten i artikkelen er viet historiske forhold, mye av det mange århundrer tilbake i tid, og tar sikte på å underbygge argumentet om at russere og ukrainere objektivt sett tilhører ett og samme geografiske «rom» (*prostranstvo*).

Putin går her i litt ulike retninger. I talen slår han fast at oppløsningen av Sovjetunionen i 1991 var «oppløsningen av det historiske Russland». Dette

kunne vært et argument for at de to landene burde være del av samme statsdannelse, men i samme artikkel framhever han den tette samhandlingen mellom dem fram til 2014 som et ideal. I tillegg gir han signaler om at de grensedragningene som ble gjort da den ukrainske sovjetrepublikken ble opprettet, var feil. I talen Putin holdt tre dager før invasjonen i Ukraina, omtalte han denne grensedragningen som «atskillelse og avvising av deler av Russlands egne historiske territorier».³⁶

Konklusjon

Eurasianismen har røtter i 1800-tallets funderinger om hva Russland er og bør være. I dag framstår den som én av flere illiberal konservativ retninger i Russland, men den som tilbyr den mest inkluderende begrunnelsen for hvorfor store deler av det tidligere tsarriket og Sovjetunionen bør inngå i en russisk innflytelsessfære. Andre høyreretninger vektlegger det slaviske elementet og ortodoksien, og støter derfor i utgangspunktet både deler av Russland og det øvrige Eurasia fra seg.

Ikke alle referanser til Eurasia er ideologiske. I tilfellet med Den eurasiatiske økonomiske union og Den kollektive sikkerhetsorganisasjonen har formålet vært å bygge videre på og utnytte det integrasjonspotensialet som har ligget i at de tidligere sovjetrepublikkene har en fortid i en felles statsdannelse. Infrastruktur, russisk som *lingua franca*, mange felles referanserammer og måter å drive forretninger, «business», på er blant disse fortrinnene. I tilfellet med invasjonen av Ukraina har Russland forlatt denne pragmatiske logikken til fordel for en reint militær. Invasjonen er begrunnet dels i at man kom sivilbefolkningen i ukrainsk Donbas til unnsetning i en «humanitær intervensjon», dels i rene sikkerhetsbekymringer. Disse siste kom til uttrykk blant annet i Putins artikkel i 2021 og tale om Ukraina rett før invasjonen. Både «lånet» av den vestlige retorikken rundt humanitære intervensjoner og det reelle sikkerhetsutfordringene knyttet til ukrainsk samarbeid med NATO, er viktige temaer, men faller utenfor rammen av denne artikkelen. Det bør likevel nevnes at Putin ikke ett sted viser forståelse for at hendelsene forårsaket av Russland i 2014 har påskyndet Ukrainas søkning mot NATO. Det kommer heller ikke fra russisk hold noen forståelse for at det kan ha utviklet seg en medborgerbasert nasjonal identitet, og dermed et folkelig krav om sjølstyre innenfor de statsgrensene som ble arvet fra sovjetrepublikken Ukraina.

Spørsmålet framover blir om de landene som inngår i Russlands innflytelsessfære av pragmatiske hensyn, vil henge med særlig lenge dersom den eurasianistiske ideen om «russernes ledende rolle» i en felles sivilisasjon skal bety rett til intervensjon i nabolandene. For Russland selv kan silovik'enes og eurasianistenes forestilling om at landets styrke primært dreier seg om

kontroll over territorium og sekundært om økonomisk, teknologisk og velferdsmessig styrke, vise seg å koste dyrt.

Artikkelen er fagfellevurdert.

NOTER

- 1) Regierungserklärung von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zum Treffen der Staats- und Regierungschefs der Europäischen Union zur Lage in der Ukraine am 6. März 2014 vor dem Deutschen Bundestag am 13. März 2014 in Berlin: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/regierungserklaerung-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-798612>
- 2) Graham Allison, «The New Spheres of Influence Sharing the Globe With Other Great Powers», *Foreign Affairs*, March-April ,2020
- 3) Marlene Laruelle, «Putin's Regime and the Ideological Market: A Difficult Balancing Game», Carnegie Endowment, 16 March 2017, <https://carnegieendowment.org/2017/03/16/putin-s-regime-and-ideological-market-difficult-balancing-game-pub-68250>
- 4) Andrei Yakovlev, «Composition of the ruling elite, incentives for productive usage of rents, and prospects for Russia's limited access order», *Post-Soviet Affairs*, 37:5, 2021, ss. 417-434.
- 5) Ilja Matveev, « Between Political and Economic Imperialism: Russia's Shifting Global Strategy», *Journal of Labor and Society*, 25(2), 2021, ss. 198–219.
- 6) Julie Wilhelmsen & Anni Roth Hjermann, «Russian Certainty of NATO Hostility: Repercussions in the Arctic», *Arctic Review on Law and Politics*, 13, 2022, ss. 114–142.
- 7) Marlene Laruelle, *Russian Nationalism - Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*, Routledge, London 2019.
- 8) Tysk oversettelse: «Europa und die Menschheit», i: Fedor B. Poljakov (red.), *Russland, Europa, Eurasien - Ausgewählte Schriften zur Kulturwissenschaft*, Wien: OAW 2005, ss. 31-90.
- 9) «Evropa i Evrazija», *Russkaja Mysl'* (Sofia), no.1-2, 1921, sitert etter: Igor' Kefeli og Dmitrij Kuznetsov, *EvrAzijskij vektor global'noj geopolitiki*, Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, Moskva 2018, s. 147.
- 10) Hele *Iskhod k vostoku* er tilgjengelig her: <http://nevmenandr.net/eurasia/1921-isxod.php#1921-isxod-pred>
- 11) Stefan Wiederkehr, «Eurasien», i: *Enzyklopädie des europäischen Ostens*, 22.11.2005, <<http://eeo.uniklu.ac.at/index.php/Eurasien>>.
- 12) Nikolaj Trubetskoj, «K ukrainskoj probleme», *EvrAzijskij Sovremennik*, Paris, 1927, ss. 165-184. Sitert fra: <http://gumilevica.kulichki.net/TNS/tns02.htm>
- 13) Nikolai Trubetskoi, «On the Turanian Element in Russian Culture», *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 37:1, 8-29, 1998.
- 14) Nikolaj Trubetskoj, «Die Ideokratie als Gesellschaftsordnung der nächsten Zukunft nach der Lehre der Eurasier», i: Fedor B. Poljakov (red.), *Russland, Europa*, op. cit. ss. 275-284.
- 15) Viktor Shnirelman & Sergei Panarin, «Lev Gumilev: His Pretensions as Founder of Ethnology and his Eurasian Theories», *Inner Asia*, 3, 2001, ss. 1–18.

- 16) Mark Bassin, «Lev Gumilev and the European New Right», *Nationalities Papers*, Vol. 43, No.6, 2015, ss. 840-865.
- 17) Marlene Laruelle, «The Iuzhinskii Circle: Far-Right Metaphysics in the Soviet Underground and Its Legacy Today», *The Russian Review*, 74, 2015, ss. 563-580.
- 18) Pierre-André Taguieff, «Origines et métamorphoses de la Nouvelle Droite», *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, No. 40. 1993, ss. 3-22. Roger Griffin, « Plus ça change! The fascist pedigree of the Nouvelle Droite», i Edward Arnold (red.), *The Development of the Radical Right in France, 1890–1995* London: Routledge, 2000.
- 19) Stefan Wiederkehr, «'Kontinent Evrasija' – Klassischer Eurasismus und Geopolitik in der Lesart Alexander Dugins», i: Markus Kaiser (red.) *Auf der Suche nach Eurasien - Politik, Religion und Alltagskultur zwischen Russland und Europa*, Bielefeld: Transcript Verlag, 2004, ss. 125-138.
- 20) Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books, New York 1997, p. 48.
- 21) Aleksandr Dugin, *Osnovy geopolitiki - Geopolititsjeskoe budusjtsjee Rossii*, Moskva: Arktogeja, 1997.
- 22) Ibid. ss. 377 og 378.
- 23) Nettstedet Tsargrad 12. mars 2022. «Gvozd v krysju groba ukronatsizma. Aleksandr Dugin raskryl, kto takie ukrainsy», https://tsargrad.tv/articles/gvozd-v-kryshku-groba-ukronacizma-aleksandr-dugin-raskryl-kto-takie-ukraincy-2_509841
- 24) Nettstedet Tsargrad 10. mars 2022. «Bol'sjaja igra» na Ukraine: Geopolititsjeskij analiz Aleksandra Dugina». https://tsargrad.tv/articles/-bolshaja-igra-na-ukraine-geopoliticheskij-analiz-aleksandra-dugina_508534
- 25) Poslanie Prezidenta Rossijskoj Federatsii ot 25.04.2005 goda. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/36354>
- 26) Kontseptija vnesnej politiki Rossijskoj Federatsii (utverdzena Prezidentom Rossijskoj Federatsii V. V. Putimym 30 nojabrja 2016 g.). https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1538901/
- 27) Sitert etter: Bengt Jangfeldt, *Vi och dom – om Ryssland som idé*, Wahlström & Widstrand, Stockholm, 2017, ss. 186-7.
- 28) Andrei Tsygankov, «Crafting the State-Civilization Vladimir Putin's Turn to Distinct Values», *Problems of Post-Communism*, 63:3, 2016, 146-158.
- 29) Sanna Turoma & Kåre Johan Mjør, «Introduction - Russian civilizationism in a global perspective», i: Kåre Johan Mjør & Sanna Turoma (red.), *Russia as Civilization: Ideological Discourses in Politics, Media, and Academia*, Routledge, London 2020, ss. 1–26.
- 30) Dmitry Shlapentokh, *Ideological Seduction and Intellectuals in Putin's Russia*, Palgrave Macmillan: Cham, 2021, s. 236.
- 31) Gennadij Ziuganov, *Pered rassvetom*, Molodaja Gvardija, Moskva 2011, s. 134.
- 32) «Nasjestvie na russkuju istoriju», Pravda Nr. 3 14.-17. januar 2022. https://gazeta-pravda.ru/issue/3-31206-1417-yanvary-2022-goda/nashestvie-na-russkuyu-istoriyu/?sphrase_id=128677.
- 33) Why Ukrainians And Russians Are Not Fraternal Nations (infographics). <http://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna->

istorychnyy-kontekst/why-ukrainians-and-russians-are-not-fraternal-nations-
infographics

- 34) Stat'ja Vladimira Putina «Ob istoritsjeskom edinstve russkikh i ukrainsev». <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (engelskspråklig versjon: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>)
- 35) Stat'ja Vladimira Putina, Ibid.
- 36) Obrasjtsjenie Prezidenta Rossijskoj Federatsii (21 fevral'ja 2022 goda). <http://kremlin.ru/events/president/news/67828> (engelskspråklig versjon: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>)

Bodil Christine Erichsen

FOLKELIG FREDS- OG ANTIKRIGSARBEID I NORGE

Krigen i Ukraina aktualiserer fredsarbeidet, og krever grundig debatt og kunnskapsoppbygging omkring forsvars- og utenrikspolitikk på vår tids nye premisser. I Norge har fredsarbeidet i hovedsak vært drevet fram av folk og partier på venstresiden. Kritikken av NATO har i etterkrigstida vært et betydelig innslag i fredsarbeidet. Når NATO nå har en aktiv rolle i Ukraina-krigen, er det særlig bekymrende at fredsbevegelsen er så stille og at «fredspartiet» SV etter åtte måneder, ikke har fremmet alternative analyser av konflikten. Heller ikke Rødt ser ut til å utfordre rådende forestillinger.¹

Den internasjonale fredsaktivismen har røtter fra 1800-tallet, de første foreningene ble stiftet i USA og London i kjølvannet av Napoleonskrigene. De første i Norge kom på slutten av 1800-tallet, som også var hundreåret for de religiøse vekkelsene og arbeiderbevegelsens framvekst. I løpet av 1900-tallet med sine to verdenskriger, vokste fredsbevegelsen både i styrke, betydning og antall organisasjoner. Det skjedde på bakgrunn av teknologisk utvikling, både på våpen- og informasjonssiden. Etter andre verdenskrig bidro blokkdannelsen mellom to supermakter – NATO og Warszawapakten – til økt og vedvarende krigsfare. Frykten for atomvåpnene preget fredsaktivismen, som nådde et høydepunkt på 1960-, -70 og -80-tallet.

Vår verden endret seg rundt 1990. Murens fall, Sovjetunionens oppløsning og avviklingen av Warszawapakten ga håp om fred og nedrustning. Risikoen for krig i våre nærområder syntes avverget – for en tid. Andre politiske felt syntes mer prekære. Internt på venstresiden stod strid og diskusjoner om nyliberalismen og spørsmålet om EU-medlemskap på nytt. Dessuten begynte klimaproblematikken for alvor å gjøre seg gjeldende. Resultatet var at utenriks- og stormaktspolitikk ble neglisjert, både i partiene og organisasjonene. Det var som om luften gikk ut av fredsbevegelsen, organisasjonene krymper, analysene uteble. SV, som en rekke andre sosialistpartier i Europa, kom dermed til å støtte krigsoperasjoner i det tidligere Jugoslavia i 1999. Ingen fredsorganisasjoner var sterke nok til å påvirke et parti som plutselig hadde fått NATO-tilhengere i ledelsen.²

I forbindelse med Russlands invasjon i Ukraina etterlyses fredsbevegelsen nå og det tas initiativer for å blåse liv i bevegelsen igjen.³ Hva er det å blåse liv i? Hva har vært, hva var vellykket og hva gjør vi nå? Og ikke minst, hva slags bevegelse snakker vi om?

La oss først definere begrepet «fredsbevegelsen». Fredsforsker og fredsaktivist Johan Galtung formulerte det slik i 1985: «... alle disse mennesker,

millioner på millioner, i øst og vest som *vet* at en kjernefysisk krig rett og slett ikke må finne sted, som *vet* at rustningskappløpet ikke kan fortsette i det uendelige uten å lede til krig, som *vet* at nedrustningskonferanser ikke stopper rustningskappløpet, som sier dette klart og tydelig og handler deretter ...»⁴

I denne artikkelen rettes oppmerksomheten mot det organiserte fredsarbeidet. Begrepet «fredsbevegelsen» er da å forstå som en samlebetegnelse for til dels svært ulike organisasjoner som ofte har samlet seg om konkrete aksjoner og brede folkebevegelser. Vi skal se på de viktigste hendelsene i freds- og antikrigsarbeidet i Norge, hovedsakelig manifestert i sivilsamfunnets organisasjoner og aktiviteter.

Ildsjeler og organisasjoner før andre verdenskrig

Det folkelige engasjement for fred, nedrustning og diplomati vokste fram i opposisjon til myndigheters opprustning og nasjoners ønsker om økonomisk og territoriell dominans. Den første fredsforeningen i Norge var en ren kvinneforening. Dikka Møller (Katti Anker Møllers tante og svigermor) stiftet Kvindernes Fredsforening i 1894.⁵ Året etter ble Norges Fredsforening, forløperen til Norges Fredslag, grunnlagt av stortingspolitiker Wollert Konow (SB),⁶ med flere kjente politikere og kulturpersonligheter som medlemmer, en forening Dikka Møller for øvrig kom til å lede fra 1898-1900.⁷

Den direkte bakgrunnen for denne organiseringa var Norges selvstendighetsambisjoner, den såkalte konsulatsaken og faren for krig med Sverige, men krigsmotstand var ikke noe særnorsk fenomen. Dannelsen av Røde Kors i 1863 kan ses som en forløper for den organiserte fredsbevegelsen. Stifteren, sveitseren Henri Dunant, så krigens følger for soldatene på nært hold og mente at alle burde få medisinsk hjelp, uansett hvilken side de kjempet på. Denne tanken, sammen med formidlingen av krigens grusomheter, inspirerte til fredsarbeid i mange land.

Fredslaget eksisterer fortsatt som medlemsorganisasjon, én blant flere organisasjoner som jobber mot krig, for fred og nedrustning på ulike nivåer – nå i økende grad på frivillig basis etter en viss profesjonalisering fra 1960-70-tallet og utover.⁸

En annen tidlig fredsorganisasjon som fortsatt eksisterer, er Internasjonal Kvinneliga for Fred og Frihet (IKFF)/Womens International League for Peace and Freedom (WILPF). Den ble stiftet i Haag i 1915 som en protest mot verdenskrigen. Fra Norge møtte ni kvinner⁹ som for så vidt stod i en annen situasjon enn de fleste av medsøstrene. Norske kvinner hadde stemmerett og Norge forble nøytralt gjennom hele 1. verdenskrig. Ikke desto mindre ble den norske avdelingen stiftet samme år. WILPF har i dag nasjonale avdelinger i 32 land spredd over hele verden. Dertil kommer 13 mer uformelle grupper. IKFF Norge er en liten, men fortsatt aktiv organisasjon.

WILPF International har et mer feministisk preg enn den norske avdelingen.¹⁰

Disse organisasjonene, som sprang ut av borgerlige miljøer, var viktige, men fikk liten innflytelse i borgerlige partier. I den norske arbeiderbevegelsen derimot dominerte antikrigsargumentasjon og holdninger til fredsarbeid og nedrustning fram til andre verdenskrig.¹¹ I mellomkrigsårene forringet de politiske spenningene mulighetene for tverrpolitisk samarbeid, men erfaringene og de voldsomme dødstallene fra 1.verdenskrig ga næring til fredsarbeidet.

Ildsjeler og organisasjoner i etterkrigstida

Krigens redsler aktualiserte og revitaliserte fredsarbeidet også i Norge, selv om vi jo tross alt hadde sluppet *relativt* nådig fra 2. verdenskrig. Norges Fredsråd, en paraplyorganisasjon for fredsforeninger, ble stiftet i oktober 1945. I debatter rundt sikkerhetspolitikk har det i etterkrigstida gjerne vært vist til hvor sårbare vi var i 1940 på grunn av arbeiderbevegelsens og Nygårdsvoldsregjeringens nedprioritering av forsvaret. Inntrykket av at en hel etterkrigsgenerasjon krevde opprustning, er i beste fall mangelfullt. Sju organisasjoner inngikk i Fredsrådet fra starten.¹²

Med ny teknologi og atomvåpen, var det åpenbart at neste krig kunne bli mye verre. Likevel gikk det nesten 15 år før arbeidet mot atomvåpen skjøt fart. Da var landet gjenoppbygd, og framtiden så ganske lys ut hadde det ikke vært for stormaktenes rivalisering og frykten for atomkrig. Det var foretatt en rekke prøvesprengninger flere steder på kloden. For oss i Norge var prøvesprengningene på Novaja Semlja det mest skremmende. Ble vi utsatt for radioaktivt nedfall og hvor helsefarlig var det? Vi var langt inne i den kalde krigen. Sovjetunionen var ikke lenger en alliert i en kamp mot Hitler, men en truende stormakt. At vår nærmeste allierte, USA, og vår nærmeste nabo, Sovjet, konkurrerte om å fremskaffe den største og mest ødeleggende bomben, var mildt sagt ikke betryggende.

Kampen mot atomvåpen

Sosialistisk studentlag, et AUF-lag ved universitetet i Oslo, tok våren 1958 initiativ til en resolusjon med krav til regjeringen om å forhindre utplassering av atomvåpen i Vest-Tyskland. Dette «påskeopprøret» fikk stor tilslutning i fagbevegelsen, og flertallet av DNAs stortingsrepresentanter skrev under. Regjeringen «slapp» å følge opp, da saken ikke kom opp i NATOs råd.¹³

18.mai 1960 ble det arrangert protestmarsj i Stavanger, under parolen «Ingen atomvåpen på norsk jord». Initiativtakere var skuespillerparet Sonja Lid og Lars Andreas Larssen, men bak stod også Kvekerne, IKFF og Norsk Kvinneforbund.¹⁴ Frykt for effekten av prøvesprengninger så vel som faktisk atomkrig førte til protester over alt i verden. Initiativtakerne i Norge kunne

for eksempel se til massedemonstrasjoner mot atomvåpen på Trafalgar Square i London året før.¹⁵ Impulsene fra «det store utland» manifesterte seg først i en liten norsk by. Demonstrasjonen var vellykket. Et halvt år senere, den 27. november 1960, ble Kampanjen mot atomvåpen stiftet av Anne Grieg, Kari Enholm og Carl Martin Borgen.¹⁶ Et stort folkemøte ble holdt i Klingenberg kino i Oslo der parolene var: «Ingen atomvåpen eller atombaser på norsk jord», «Ingen spredning av atomvåpen til andre land» og «Fullstendig atomnedrustning». Initiativtakerne, en rekke framtrede borgere, som både da og siden er omtalt som «De 13»,¹⁷ skrev at «Norge må ta initiativet til at bruk av kjernefysiske våpen stemples som folkerettsstridig og moralsk forkastelig.»¹⁸ 3 000 mennesker støttet kampanjen med sin underskrift.¹⁹ Året etter arrangerte kampanjen fredsmarsjer fra fire steder i Oslo, med avslutning på Fritjof Nansen plass (Borggården). Mellom 10 000 og 15 000 fylte plassen 19. mars 1961. En folkebevegelse var skapt.

Kampanjen mot atomvåpen er forløperen til dagens Nei til atomvåpen (NtA). Selv om frykten for atomvåpen etter hvert ble mindre, ettersom vi erfarte at de ikke er blitt brukt, er kampen mot atomvåpen den delen av fredsbevegelsen som har vært lettest å holde liv i. Det avspeiles i at flere organisasjoner eksisterer side om side, som Leger mot atomvåpen og International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN). Vi kan også regne inn arvtakeren til Bestemødre mot Atomvåpen (stiftet 1983), Bestemødre for fred (stiftet 2003), som har fulgt opp tradisjonen med løpeseddelutdeling foran Stortinget en gang i uka. Inspirasjon til denne aksjonsformen kom fra mødrene i Argentina, som under militærdiktaturet i samlet flokk utenfor presidentpalasset etterlyste sine sønner som var forsvunnet..

I motsetning til annet fredsarbeid kan kampen mot atomvåpen føres på humanistisk grunnlag, nærmest apolitisk, og samler derfor bredt, så lenge kravet ikke knyttes opp mot øvrig utenriks- og forsvarspolitik.

Fredskontoret

For skuespillerekteparet Lid & Larssen i Stavanger på 60-tallet stoppet det ikke med demonstrasjoner mot atomvåpen. Med Cubakrisen som bakteppe opprettet de Fredskontoret i byen i 1962. I løpet av ganske få år ble Fredskontoret etablert i 17 norske byer. Alle drevet på mer eller mindre frivillig basis, med små midler fra medlemskap og donasjoner. Bare enkelte konkrete seminar/konferanser fikk økonomisk støtte fra UD. Lid & Larssen levde en periode på 70 kr uka!

Miljøet var tverrpolitisk, men preget av NATO-motstand, pasifisme og solidaritetsarbeid. Kontoret engasjerte seg sterkt i Vietnamkrigen som i løpet av 60-tallet genererte protestbevegelser i store deler av verden og ble et samlingsmerke for venstresiden og 68-generasjonen i Vesten. For mange ble

Fredskontoret et slags fristed, «et politisk-kulturelt åndehull ...», som stifterne av Amnesty i Stavanger har kalt det.²⁰

I ti år holdt de det gående. Var det gått ut på dato allerede i 1972? Kampen mot USAs krigføring fortsatte med full styrke, stadig flere nektet militærtjeneste og NATO-motstanden var ikke svekket. EEC-spørsmålet ble avklart, men det var åpenbart for nei-siden at verken medlemskap eller utenforskap ville sikre oss fred. En medvirkende årsak til nedleggelsen var ifølge Sverre Røed-Larsen dilemmaet mellom ikkevold og støtte til vold i frigjøringskamp, med særlig adresse til ml-erne. De var ikke pasifister, men flere ledende skikkelser som Sigurd Allern og Erling Folkvord hadde vært sentrale i Fredskontorets arbeid.²¹ Ml-erne oppfordret etter hvert til aktiv militærtjeneste. Det ble vanskelig å holde «troppene» samlet.

Pax

Forlaget Pax er i dag et «normalt» kommersielt forlag, men har en helt spesiell historie. Det startet som et månedlig, pasifistisk tidsskrift i 1962, utgitt av Folkereising mot Krig (FMK). Fredssaken var fortsatt viktig da redaktøren av tidsskriftet, Tor Bjerkmann, etablerte forlaget i 1964, men først og fremst var det et alternativt forlag, som utga debattbøker og venstre-radikale titler i billig paperbackformat. Tidsskriftet Pax eksisterte fortsatt i 1969.²² Bjerkmann trakk seg fra Pax i 1972,²³ samme år som Fredskontoret ga opp.

Fredsmarsjene på 1980-tallet

Kvinner har til alle tider vært aktive i fredsarbeidet og utgjort en stor del av fredsbevegelsen, både i og utenfor rene kvinneorganisasjoner. Mens det meste av syttitallsfeministenes opprør hadde lagt seg og den såkalte statsfeminismen tok form, levde «fredskvinnene» videre som protestbevegelse. Av en rekke kvinneinitierte fredsdemonstrasjoner og aksjoner på 1980-tallet, fikk fredsmarsjene mest publisitet. Det såkalte *dobbeltvedtaket* i 1979 satte sinnene i kok. Saken var at USAs planer og NATOS vedtak om utplassering av mellomdistanseraketter med atomstridshoder i Europa ble fulgt opp med et vedtak om nedrustningsforhandlinger. Det siste skjedde etter påtrykk fra fredsbevegelsen. Dobbeltvedtaket ble oppfattet som selvmotsigende og nedrustningsdelen som lite troverdig. Nordiske kvinner reagerte spontant og mobiliserte kvinneorganisasjoner og nettverk til protest. Det ble arrangert tre internasjonale og én nasjonal fredsmarsj i løpet av tiåret. Sentralt i arbeidet stod IKFF og det mer uformelle nettverket Kvinner for fred. Motstand mot atomvåpen var det sentrale parolegrunnlaget.

Den første store fredsmarsjen gikk fra København til Paris sommeren 1981. 4 000 mennesker forlot København i juni. Folk ble invitert til å delta så langt eller kort de ønsket. Ti kvinner fra hvert av de nordiske landene

forpliktet seg til å gå hele marsjen. 1 200 km ble tilbakelagt. Da toget nærmet seg Paris på Hiroshima-dagen 6. august, deltok 22 000 mennesker. Kritikken uteble ikke og kom fra blant andre høyrepolitikeren og leder i Norske kvinners nasjonalråd, Grethe Værnø, som hadde tette forbindelser til Forsvaret.²⁴

Som så ofte ble fredskvinnene beskyldt for å løpe Sovjetunionens ærend. Den kritikken tok de seriøst og fikk etter store anstrengelser arrangert en fredsmarsj fra Stockholm til Moskva og Minsk året etter. Sovjetmarsjen var en imponerende prestasjon som antakelig var med på å bane veien for politiske endringer «bak jernteppet». Med paroler om nedrustning og nei til atomvåpen i øst og vest ble de nordiske og sovjetiske demonstrantene tatt vel imot. Tusenvis møtte opp og deltok på lokale arrangementer. 50 000 hørte IKFFs leder Elise Hübert tale. Norsk presse bagatelliserte hendelsen og fokuserte på små uenigheter underveis. Men NRKs Moskva-korrespondent, Hans Wilhelm Steinfeld, måtte gi seg ende over og spurte Eva Nordland «Eva, hva sier du nå? Dere har jo vunnet over byråkratiet i landet?»²⁵

Den tredje internasjonale marsjen i 1983, Oslo – New York – Washington, fikk liten oppmerksomhet tross støtte fra flere fagforbund, politikere og kulturpersonligheter. Johan Jørgen Holst, Karin Stoltenberg og Ruth Tellefsen var blant dem. Birgitte Grimstad var en av tre marsjledere. «I USA ble marsjen neglisjert og usynliggjort og de eneste offentlige representantene som stilte opp, var amerikansk politi med køller», ifølge Else Skjøsberg.²⁶

Den såkalte Norgesmarsjen fra Eidsvoll til Trondheim ble en suksess. Aksjonen i 1983 samlet så godt som alle fredsorganisasjonene i Norge. Medregnet et antatt antall uregistrerte deltakere hadde 25 000 sluttet opp om protesten mot atomvåpen ifølge *Aftenposten*. Blant de synlige og aktive deltakerne var organisasjonen Nei til atomvåpen med Ole Kopreitan i spissen, som på denne tiden var blitt selve symbolet på kampen mot atomopprustning i Norge.²⁷

Samme år hadde 125 kommuner og 11 fylker erklært seg som atomvåpenfrie soner, slik FN anbefalte i 1978. Det var også en støtte til kravet om å traktatfeste Norden som atomvåpenfri sone, noe som fikk tilslutning fra millioner i hele Norden. Bare i Norge ble det samlet inn over en halv million underskrifter. Ingen av regjeringene realitetsbehandlet forslaget.²⁸

Pasifisme og antimilitarisme – og situasjonsbestemt krigsmotstand

Store deler av fredsbevegelsen er tuftet på mer eller mindre pasifistiske ideer. Hva pasifisme egentlig er, derom strides de lærde. I Norge har Johan Galtung framfor noen vært pasifismens frontfigur.

Galtung skiller mellom pasifisme og antimilitarisme.²⁹ Selv om kombinasjonen er vanlig, er det ikke slik at alle som er mot krig, eller for eksempel mener militæret koster samfunnet for mye, er pasifister. Galtung understreker

på den andre siden at pasifisme ikke er ensbetydende med total avvisning av voldsbruk i alle situasjoner. I praksis blir det dermed ikke så enkelt å skille mellom pasifisme og antimilitarisme og det betyr ofte lite.

Noe annet er det som kan kalles situasjonsbestemt krigsmotstand. På samme måte som for eksempel Fredslaget og Fredsrådet i dag fordømmer Russlands invasjon i Ukraina, og i denne saken blir alliert med krigshissere som NATO, USA og militarister i Norge, har ulike mennesker og organisasjoner, som hverken har vært pasifister eller antimilitarister, kunnet støtte opp om konkrete fredsinitiativ og -aksjoner.

Miltærnektning og siviltjeneste i Norge

En relativt betydelig del av fredsbevegelsen i Norge har militærnektene stått for. De fleste nektet på et ikke-voldelig grunnlag, men noen hadde også politiske grunner for å nekte. Det kunne for eksempel være på grunn av Norges medlemskap i NATO.

Grunnloven av 1814 hjemlet verneplikten, men lov om allmenn verneplikt for menn ble først innført i 1854. Med mindre helsa var til hinder for militære aktiviteter, var alternativet fengselsstraff. De første militærnektene i Norge var kvekere og i mange år etter 1814 var det kun kvekere som nektet militærtjeneste. Siden har flere nektet på religiøst grunnlag.³⁰

I 1922 ble militærnektning avkriminalisert, og det ble åpnet for siviltjeneste etter press fra arbeiderbevegelsen og fredsbevegelsen. Det var et framskritt, men det var rom for forbedringer. Søknadsprodyren var besværlig og politiavhørene, som var obligatoriske, var ofte ubehagelige, tjenestetiden var lenger enn militærtjenesten og arbeidet var sjeldent meningsfullt, ofte fysisk tungt. Fengselsstraff ventet den som også nektet å utføre siviltjeneste, såkalte «totalnektene».

Etter frigjøringen i 1945 ble fredsarbeidet intensivert og mange ønsket ikke å delta i opprustning og krigsforberedelser. I 1965 ble adgang til siviltjeneste åpnet for ikke-religiøse overbevisninger. Det forbedret neppe militærnektenes omdømme, de var i det store og hele ille ansett.

Det endret seg etter hvert. Om det skyldes antallet som valgte siviltjeneste, eller samfunnsutviklingen generelt, skal være usagt, sannsynligvis spilte ulike forhold sammen. Barbara Gentikow refererer til statistikk som viser at antall militærnektene økte betraktelig i forbindelse med Koreakrigen (1951-52) og Vietnamkrigen (1970-74). Senere førte den kalde krigen til ny økning. Da fikk vi også en ny type militærnektene som argumenterte politisk. Det var altså situasjonsbestemt militærnekt, menn som ville forsvare Norge, men ikke delta i NATOs imperialistiske krigføring. Andre kunne nekte på grunn av de grusomme våpnene som var utviklet, såkalte ABC-våpen (atomvåpen, biologiske og kjemiske våpen).

Så kunne man vel tenke seg at antallet militærnektere ville øke igjen på 2000-tallet? Våpnene er ikke blitt mindre grusomme og flere er tatt i bruk. Krigene, der vi gjennom FN og NATO er involvert, er ikke blitt færre. Utenlandsoperasjonene er snarere blitt mer kontroversielle.

Erfaringene fra UNIFIL-innsatsen i Libanon (1978-98) førte nok til at flere soldater i utenlandstjeneste fikk et annet syn på slik deltakelse enn de så for seg da de meldte seg til fredsbevarende FN-styrker. Myndighetene skjønnet oppdraget.³¹ At politikere som sender soldater i krig, fører mer eller mindre regulær desinformasjon, er ikke nytt med Russlands mobilisering til Ukrainakrigen. Libanonveteraners anbefaling om ikke å delta i utenlandsoperasjoner³² slo ikke ut på militærnektestatistikken. Slik tjeneste er basert på frivillighet.

Heller ikke NATOs bombing i Serbia 1999 resulterte i flere militærnektere. Tvert om sank antallet drastisk etter 2000. Årsaken er å finne i omleggingen av det norske forsvaret fra «mobiliseringsbasert invasjonforsvar», hvor verneplikten var det bærende element, til et innsatsbasert mobilt militærsystem, gjennom NATO tilpasset utenlandsoperasjoner og USAs behov.

Omleggingen av våre militære styrker til et mer profesjonelt og spesialtrent «forsvar» innebar at Forsvaret ikke lenger hadde bruk for så mange i vernepliktig alder. Omleggingen gikk raskt. Kvantitet ble erstattet av kvalitet slik at behovet for mange soldater ble irrelevant i forhold til behovet for bedre soldater. De store kullene med vernepliktige var blitt en unødvendig utgiftspost i et forsvar som slukte alt flere milliarder til høyteknologiske løsninger og utstyr. Nå gjaldt det for forsvaret å plukke ut de best kvalifiserte og mest motiverte rekruttene. Verken pasifister eller NATO-motstandere var blant dem. Men kvinner kunne brukes i en mer høyteknologisk militærorganisasjon ...

I den omleggingsprosessen forsvant behovet for alternativ verneplikt. Siviltjenesteordningen ble avviklet i 2012.³³ Dermed forsvant også en mulighet til å synliggjøre krigsmotstanden. I siste del av det 20. århundre var sivilarbeiderne godt synlige i samfunnet. De jobbet i omsorgs- og samfunnsnyttige institusjoner og i sivilsamfunnets organisasjoner, som for eksempel Naturvernforbundet. Ikke minst tjenestegjorde mange militærnektere i barnehagene, hvor mangelen på mannlig personale var stor. De færreste kunne unngå å møte en militærnektet. Han var ikke lenger uglesett, men blitt en naturlig del av vårt samfunn – selv om det naturligvis var uenighet både om militæret og siviltjenesten.

Rundt siviltjenesten oppstod et omfattende organisasjonsarbeid. Sivilarbeiderne var fagorganiserte og tillitsvalgte kunne uttale seg offentlig. Det ble utgitt en håndbok³⁴ og to blad – *Sivilarbeideren* og *Balder*.

Den pasifistiske organisasjonen FMK var naturligvis aktiv i forbindelse med militærnektning og hadde sin storhetstid på 80-tallet da antall sivil-

arbeidere var høyt og aktivitetene rundt dem var mange. FMK utga tidskriftet *Ikkevold* 1968-2005.³⁵ FMK utga også bøker, for eksempel artikkelsamlingen *Ikkevold – teori og praksis* og Johan Galtungs *Det finnes alternativer!* FMK eksisterer fortsatt, men med lite eller ingen aktivitet. Organisasjonen mistet mye av sin funksjon da siviltjenesten ble avviklet.

Kampen for åpenhet om forsvar og sikkerhetspolitikk

En side av fredsarbeidet er å opplyse om hva som foregår innenfor forsvaret. Av forsvarsmessige hensyn er det stort sett hemmelig. Det er et demokratisk problem. Gjennom valg gjøres vi ansvarlige for ting vi ikke vet noe om.

Vi har hatt våre varslere i Norge i en tid da teknologien ikke gjorde verden like ugjennomsiktig som nå. I dag kreves avansert datakompetanse, hva enten man hacker seg inn i andres datasystemer, som Julian Assanges kilder gjorde, eller har tilgang til hemmelige databaser, som Edward Snowden hadde. Chelsea Manning, Assange og Snowden har måttet betale en høy pris for å ha avslørt ulovligheter.

Den såkalte Blindheimsaken handlet om at den tidligere etterretnings-offiseren i 1976/77 opplyste at han hadde deltatt i spionasje mot Sovjet i Finland på 50-tallet. SV-eren Ivar Johansen skrev om det i *Ny Tid*. I den forbindelse avslørte han også at han hadde lister over ansatte i de hemmelige tjenestene. Flere var involvert i den såkalte listesaken, blant annet ved å (forsøksvis) gjemme dokumentene. Noen år senere, 1983, var det redaksjonen i FMKs avis, *Ikkevold*, som kom i hardt vær, ved å «avsløre» en amerikansk avlyttingsstasjon på Andøya. Politiet foretok razzia i redaksjonslokalet – slikt hadde ikke skjedd siden krigens dager. Ivar Johansen var involvert også i denne saken. Blindheim opplyste om forhold andre hadde omtalt, de andre aktørene hadde utelukkende brukt åpne kilder. Likevel havnet alle sakene i Høyesterett. Ivar Johansen sonet 60 dager i fengsel, alle de andre kom unna med betingede dommer eller frifinnelse. *Ikkevold*-saken gikk to runder i rettssystemet, med frikjennelse i Høyesterett begge ganger. Siste gang med tre mot to stemmer.³⁶

I ettertid kan man undre seg over myndighetenes pågåenhet i disse sakene. Selv om utfallet av sakene gikk i de anklagedes favør, kan prosessene likevel ha tjent hemmeligholdet rundt forsvaret godt. Ivar Johansen har ved flere anledninger pekt på skremseffekten. Det er i hvert fall lenge siden at noe som kan være forsvarshemmeligheter, har vært publisert i Norge. Kanskje skyldes det at både Forsvaret og Etterretningstjenestene selv blitt langt mer åpne om sine installasjoner og personell. Men hemmelige tjenester har vi fortsatt. På bakgrunn av terrortruslene har de har fått mye videre fullmakter enn før.³⁷ Edward Snowdens avsløringer av verdensomspennende amerikansk overvåking, og Chelsea Manning og Julian Assanges avsløringer

fra USAs krigføring, viser mulighetene dagens teknologi gir både myndigheter og varslere.

Fredspedagogikk – hva er det?

I dag er det få som arbeider med fredskultur og fredspedagogikk, men på 70- og 80-tallet var det stor aktivitet rundt slike spørsmål. Grunnleggende handler det om å løse konflikter uten å ty til vold. Det må læres. FNs konsept «fredskultur» er nedfelt i UNESCOs arbeid.³⁸

Arbeidet for å fremme fredskultur var ikke nytt på 70-tallet. Både IKFF og Fredslaget var opptatt av dette gjennom hele mellomkrigstida, og etter krigen arbeidet FMK, stiftet i 1937, med ikkevoldelig samfunnsbygging. Tidlig på 70-tallet ble det utviklet som utdanningsprosjekt, i kjølvannet av den internasjonale fredsforskningen som oppstod på 50- og 60-tallet.

Allerede i 1966 ble det tatt initiativ for å opprette en folkehøgskole for fred i Norge. Fredsaktivist og folkehøgskolelærer Harald Bjørke og Fredskontorets leder Lars Andreas Larssen jobbet med saken i mange år. En tid så det ganske lovende ut. Direktoratet for utviklingshjelp viste interesse og Oslo kommune budsjetterte med henblikk på delfinansiering og skaffet egnet tomt. Da initiativtakerne ikke klarte å stille nødvendig kapital, overtok Oslo kommune hele prosjektet, som falt i grus da de borgerlige overtok bystyret i 1976.³⁹

Et tiår senere kom boka *Skole for fred. Handbok i fredspedagogikk*⁴⁰, med praktiske råd og konkrete undervisningsopplegg for alle alderstrinn. Harald Hansejordet hevdet innledningsvis at freds- og nedrustningsspørsmål burde vært obligatoriske emner i skolen. Knappt 20 år deretter kunne det se ut som ønsket langt på vei ble oppfylt. 2000 - 2010 var FNs tiår for fredskultur og ikke-vold for verdens barn. Norge var en offisiell del av det, og forpliktet seg til å fremme fredskultur gjennom utdanningen.⁴¹ Det fikk begrenset oppmerksomhet. Fredsrådet publiserte i 2006 en artikkel i *Utdanningsnytt*, som dels viste at utdanningsinstitusjonene ikke fulgte opp fredspedagogikken, dels viste at fredskultur er mer enn ikke-voldelig konfliktløsning.⁴² Fredskultur er ingen fasttømret ideologi, men en dynamisk prosess, der man søker måter å løse verdens problemer på med fredelige midler.

Nedrustningsavtalene

Nedrustningsavtaler høres vel bra ut? En naturlig tanke for fredsaktivister, som har vært pådrivere for slike prosesser.⁴³ Men tross mange forsøk, har ikke strategien ført fram.

Etter at verden var på randen av atomkrig i forbindelse med Cuba-krisen i 1962, lot det til at anti-atomvåpen-aktivistene ble hørt. I 1963 ble den første avtalen for å redusere atomarsenalet inngått. Det var en prøvestansavtale mellom USA og Sovjetunionen og Storbritannia. Siden fulgte en rekke

avtaler, de fleste med tidsbegrensinger og smutthull. Prøvestansavtalen gjaldt for eksempel ikke underjordiske prøvesprengninger. Ny, forbedret avtale ble vedtatt av FNs generalforsamling i 1996, men trådte aldri i kraft fordi særlig USA ikke har ratifisert. Ikke-spredningsavtalen 1970, skulle bare gjelde i 25 år, men ble reforhandlet til å gjelde på ubestemt tid i 1995. Disse avtalene som i prinsippet skulle gi USA, Sovjet, Frankrike, Storbritannia og Kina enerett på atomvåpen, har som vi vet ikke blitt respektert. I dag har også India, Israel, Pakistan og Nord Korea atomvåpen.⁴⁴

Tross den nærmest endeløse rekken av forhandlinger, konferanser og avtaler, er kloden i dag mer opprustet enn noensinne. Johan Galtung forklarte i 1985 hvorfor nedrustningsforhandlingene er dømt til å mislykkes. Han utredet tre grunnprinsipper i forhandlingene, maktbalanse, gjensidighet og kontroll, som virker kontraproduktive dersom målet er nedrustning.⁴⁵ Kort oppsummert: Makt er vanskelig målbart, gjensidighet krever enighet om hva det skal forhandles om, og kontrollregimer er vanskelige, særlig fordi våpenutvikling i dag for det meste foregår under jordens overflate og er vanskelig å oppdage fra luften. Det ligger i strukturene at maktene vil gjøre hva de kan for ikke å bli militært underlegne.

Nedrustningsforhandlingene bidrar ifølge Galtung negativt ved å demobilisere fredsbevegelsene, som føler avtalene som seire og forhandlinger som at regjeringene tar grep blant annet gjennom FN-systemet. Dessuten peker Galtung på at forhandlingene styrker et nedrustningsbyråkrati med egne interesser. Vi kunne tilføyd at våpenindustrien er en selvstendig maktfaktor i dette spillet, med sterke bindinger til både regjeringer og byråkrati.

Har det likevel lyktes? Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (INF-avtalen) av 1987, innebar at en gruppe mellomdistanseraketter med kjernefysiske våpen skulle fjernes. Slik sett den første (og eneste?) faktiske nedrustningsavtalen. Det skjedde som en gjenopptakelse av forhandlingene etter NATOs såkalte dobbeltvedtak i 1979, om utplassering av kjernefysiske mellomdistanseraketter i Europa. Massive protester og europeiske regjeringers bekymring for å bli slagmark i en krig mellom supermaktene initierte forhandlinger. Da USA begynte utplasseringen i 1983, ble forhandlingene brutt, men gjenopptatt i 1985. Med Gorbatsjov som sovjetleder, blåste milde vinder mellom øst og vest. Avtale ble inngått, og den ble overholdt. INF-avtalen ble ansett oppfylt i 1991. 1. Februar 2019 kunngjorde USA at de ville trekke seg fra avtalen. Dagen etter gjorde Russland det samme. Men en del av den, som forbød nyanskaffelser, står fortsatt ved lag.⁴⁶ Medvirket det til å demobilisere fredsbevegelsene?

Det var ingen grunn til å hvile på laurbærene. Russisk atomarsenal i tidligere sovjetstater og NATOs utvidelser undergravde hele systemet. Man kom fort tilbake til endeløse forhandlinger, og USA viste seg lite villig til å inngå forpliktende avtaler.

Hva nå?

Vi står nå i en situasjon hvor krigen i Ukraina skaper nærmest total oppslutning om NATO, uten syn for at nettopp NATO med sin utvidelsesstrategi har bidratt til å framprovosere krigen. Verdenskrig og atomkrig truer igjen. Vi kunne ønske den kalde krigen tilbake. Frykten for motpartens gjengjeldelse, terrorbalansen, holdt i det meste krigen unna Europa - så lenge det varte. Da må vi huske at kontinuerlig opprustning av frykt for å bli underlegen, var en uunngåelig følge av situasjonen. Det er ingen god fredsstrategi.

Den umiddelbare oppgaven er å få avsluttet krigen uten seierherre, altså en forhandlingsløsning som begge parter kan leve med, og som ingen av partene motarbeider seinere. For å nå fram med et slikt budskap, er det viktig at vi er tydelige i kritikken av Russland og Putin, samtidig som vi «feier for egen dør». NATO må gi avkall på ytterligere utvidelse.

Uansett utfall er det lite sannsynlig at maktbalansen fra den kalde krigen snarlig gjenopprettes. Den er forskjøvet i USAs favør. Fredsarbeidet vil derfor få et mer ensidig fokus på Vestens rolle og USA som aggressiv krigsmaskin. NATO-motstanden må revitaliseres, vi trenger god informasjon om verdenssituasjonen og vi trenger organisasjoner som jobber aktivt for fred og folkeopplysning om mulige veier til å skape fred.

Det er også på høy tid å drøfte alternative forsvarsformer. Det har vært gjort før. Galtung kalte det *omrustning*. Tilsynelatende i tråd med Galtungs forsvarstanker, lanserte Stein Ørnhøi i sin tid et forslag om et anti-okkupasjonsforsvar som kombinerte lokalt forankret kampkraft med materiell tilpasset norsk terreng.⁴⁷ Det ville ikke kunne hindre invasjon, men gjøre okkupasjon desto vanskeligere. Sivilforsvar og allmenn verneplikt vil antakelig i kombinasjon med innøvd sivil og administrativ ulydighet også gjøre landet til mindre attraktivt for invasjon.

Vi har alle et ansvar, men hva med mulighetene? «Fredspolitik er komplisert», konkluderte Galtung i 1985, både intellektuelt og på det praktiske plan.⁴⁸ Seriøst fredsarbeid i dag krever ansatte, men bevilgningene til fredsorganisasjonene er så godt som eliminert. AP/SP-regjeringen foreslår i statsbudsjett 2023 kutt i bevilgninger til organisasjoner mot atomvåpen, og i tilskuddsordninger for frivillig arbeid. I sitt høringsinnspill skriver Fredsrådet: «Statlig tilskuddsordninger for opplysningsarbeid rundt fredspolitiske spørsmål utover atomvåpen og kjernefysisk nedrustning har ikke eksistert på flere år. Det har resultert i fravær av viktig informasjon fra sivilsamfunnet i Norge på sentrale samfunnsområder – en forutsetning for demokratiet.»⁴⁹

Kampen blir usymmetrisk. Medienes rolle øker. Hvem har overskudd til å skrive og kvalitetssikre avisinnlegg og tidsskriftartikler når hverdagens forpliktelser er unnagjort? Opinionsdannelse skjer i stor grad gjennom TV-debatter, der fredsaktivister, som er amatører, skal hamle opp med ressurssterke politikere og andre profesjonelle. De fleste vil betakke seg. Derfor

trenger vi ansatte som kan jobbe med fredsarbeid på heltid. Kunnskapsproduksjon koster, formidling likeså.

Men økonomisk støtte også har en bakside; med penger følger krav, forpliktelser og føringer. Den største utfordringa er å blåse liv i det frivillige engasjementet.

Artikkelen er ikke fagfellevurdert.

NOTER

- 1) Se <https://roedt.no/ukraina> Lest 24/10. Se Ebbing «Krigen, NATO og venstresida» i dette nr.
- 2) Forklart i Ebbings artikkel «Krigen, ...» i dette nr.
- 3) Se f.eks. Linn Stalsberg i agendamagasinet.no 20/1 og 1/3 2022
- 4) Johan Galtung, *Det finnes alternativer!* FMK, Oslo 1985, s. 5
- 5) Elisabeth Lønnå, «Kvinner i fredsbevegelsen – fra unionsstriden til andre verdenskrig.»
Upublisert manus foredrag, Oslo 29.09 2005
- 6) Martin Nag, *I strid for fred.*, Kvekerforlaget, Ås 1985, s. 6. SB står for Søndre Bergenhus, for å skille ham fra sin navnebror og fetter.
- 7) Lønnå, «Kvinner i fredsbevegelsen», op.cit.
- 8) Styreleder i Fredslaget, Inga Steen, skriver i en e-post til undertegnede «Før fikk fredsorganisasjoner støtte fra staten under en post som heter 'Opplysningsarbeid for fred'. Da Solberg-regjeringen kuttet denne støtten for mange år siden, måtte Norges Fredslag dessverre gi fra seg sitt kontor og si opp sine faste ansatte.»
- 9) De fleste er i dag relativt ukjente, kanskje med unntak av Fredrikke Mørk som møtte som privatperson. To av de fremste kvinnene i arbeiderbevegelsen, Martha Tynes og Gunnhild Zeiner, var til stede, men ble ikke valgt inn i delegasjonen, og ser ikke ut til å ha deltatt i det videre arbeidet i IKFF.
- 10) Randi Aas, *Bestemødre på Stortingsplass*, Emilia, Oslo 2006, s. 19
- 11) Geir Atle Ersland m fl, *Forsvaret. Fra leidang til totalforsvar*, Gyldendal, 1999, s. 80f. Ifølge Niels Henning Hontvedt, *Arbeiderpartiet og våpnene. Fra det brukne gevær til USAs atomparaply*, Svein Sandnes Bokforlag, Rånåsfoss 2020, s. 87ff, begynte snuoperasjonen med regjeringsposisjonen i 1935.
- 12) I dag har Fredsrådet 18 medlemsorganisasjoner, som spenner fra Norges Kristelige Studentforbund, via Nansen Fredssenter, Leger mot Atomvåpen og Stopp NATO til Bestemødre for fred. Noen organisasjoner er av ulike grunner ikke er medlem i Fredsrådet, og flere har oppstått og forsvunnet i årenes løp.
- 13) SNL: «Påskeopprøret», Fr. Hoffman, *Påskeopprøret*, Pax forlag, Oslo 1966
- 14) Sonja Lid, «Første demonstrasjon mot atomvåpen og 'De 13'» i Sverre Røed-Larsen og Anne Hjort-Larsen (red), *I strid for fred. Fredskontoret 1962-1972*, Kolofon forlag, Oslo 2012, s. 42
- 15) Nevnt i Sonja Lids brev til Lars Andreas, *ibid.* s. 42. Også beskrevet her <https://cnduk.org/peoples-history-of-cnd-demonstrators-in-traffic-square-1959/>
- 16) Ustvedt, Yngvar *Det skjedde i Norge, bd 4, 1952-61 Fra bygdene til byene*, Den norske Bokklubben, 1990, (Utgitt første gang på Gyldendal 1979) s. 276ff

- 17) De 13 er navngitt, *ibid.*, s. 277
- 18) Sonja Lid, «Første demonstrasjon», i Røed-Larsen og Hjort-Larsen (red), *Fredskontoret*, op.cit., s. 45
- 19) Avsnittet bygger på *ibid.* s. 42-46, og Ustvedt, *Det skjedde*, op.cit., s. 276ff
- 20) Anne-Sofie Nag og Håkon C. Pedersen, «I skyggen av den kalde krigen», i Røed-Larsen og Hjort-Larsen (red), *Fredskontoret*, op.cit., s. 65
- 21) Sverre Røed-Larsen, «Fredskontoret i historisk lys. Nasjonal og internasjonal sammenheng» i Røed-Larsen og Hjort-Larsen (red), *Fredskontoret*, op.cit., s. 28
- 22) Siste nummer i Nasjonalbibliotekets samling 1969, samlingen er merket *ukomplett*. Tidsskriftet kom ut med 10 nr. i året og fikk stor utbredelse ifølge Theo Koritzinsky. Navnet var brukt tidligere: Norges Fredsforening ga ut tidsskriftet Pax i 1920-årene.
- 23) SNL: «Pax Forlag»
- 24) Else Skjønberg, *Kvinnenes fredsbevegelse på åttitallet*, ProSus, Oslo 1998, s. 36. Værnø ledet Nasjonalrådet fra 1979 til hun ble valgt inn på Stortinget 1981
- 25) *Ibid.*, s. 180
- 26) *Ibid.*, s. 70
- 27) Randi Aas, *Bestemødrene på Stortings plass*, Emilia, 2006, s. 17
- 28) Dagsavisen 03/01 2011
- 29) Johan Galtung, «Hva pasifisme ikke er» i Tormod Bakke og Tom Nilsen (red), *Ikkevold – teori og praksis*, FMKs fredspolitiske skrifter, Folkereisning mot krig 1987, s. 40
- 30) Barbara Gentikow (red), *La oss snakke om krig*, Kolofon forlag, 2013, s. 233f. De neste avsnittene bygger på samme s. 233-238
- 31) *Ibid.* s. 17, s. 29ff
- 32) F.eks. Viggo Pedersens beretning «Stadig ikke kommet ut av krigen – etter 20 år» i Gentikow, *La oss snakke*, op.cit., s. 37ff
- 33) Aftenposten 7.febr 2012: «I 1998 søkte 3.008 personer fritak av overbevisningsgrunner. I 2010 var tallet nede i 345 personer. Det foreligger derfor ikke tungtveiende grunner til å videreføre dette apparatet, sier Faremo.» Grete Faremo var justisminister på dette tidspunktet.
- 34) Det har ikke lyktes å få tak i håndboka, men Håndbok for Sivilarbeidere, 1982, er bl.a. omtalt i *Tuntreet*: organ for Studentsamfunnet i Ås. 1982 Vol. 37 Nr. 3. Artikkelen stiller spørsmålstegn ved bruk av sivilarbeidere ved Landbruks-høgskolen, tre artikler, det meste av en dobbeltside er viet siviltjenesten. Neste side refererer et fredsmøte i samfunnet, med innledere fra Kvinner for fred, Mellomkirkelig råd, tidsskriftet *Kontrast* og AKP(ml)
- 35) SNL: «Folkereisning mot krig» Nasjonalbibliotekets samling er ikke komplett, men spenner over samme tidsrom.
- 36) Hele saken er utførlig beskrevet i Lars Aarønæs, *...truer rikets sikkerhet ... Ikkevold-saken og yringsfriheten*, Tiden norsk forlag, Oslo 1989. Domsavsigelsen i Høyesterett 1986 s. 345-347
- 37) Intervju med I. Johansen i Dagsavisen 18. okt 2015
- 38) https://www.arkivportalen.no/entity/no-NTNU_arkiv000000037626?ins=UBIT
- 39) Harald Bjørke og Sverre Røed-Larsen, «Folkehøgskoleforsøket. Oppdragelse til fred» i Røed-Larsen og Hjort-Larsen (red), *Fredskontoret* op.cit., s. 135

- 40) Redigert av Harald Hansejordet, Samlaget 1982
- 41) <https://www.utdanningsnytt.no/lite-fredspedagogikk-i-norske-skoler/159573>
- 42) Ibid.
- 43) <https://www.ikff.no/hva-gjoer-vi/nedrustning/>
- 44) Avsnittet bygger på SNL: «Atomnedrustning»
- 45) Galtung, *Det finnes*, op.cit., s. 187ff
- 46) SNL: «Atomnedrustning»
- 47) Galtung, *Det finnes alternativer*, op.cit., s. 229ff
- 48) Ibid s. 53
- 49) Høringssvaret kan leses på Fredsrådets hjemmeside www.norgesfredsrad.no (4/11-22)

EN SAMTALE MED INGRID FISKAA

Ingrid Fiskaa er utenrikspolitisk talsperson for Sosialistisk Venstreparti. Hun er innvalgt på Stortinget fra Rogaland siden 2021, var statssekretær i Stoltenberg-regjeringa fra 2009 til 2012 og var medlem av SVs sentralstyre fra 2005 til 2017. Fra 2002 til 2004 var hun leder av Sosialistisk Ungdom (SU). I forkant av USAs angrep mot Irak i 2003 var hun leder og talsperson for «Fredsiniativet – ingen krig mot Irak». Den følgende samtalen fant sted den 19. september 2022.

Vardøger:

I SVs prinsippprogram står det: «SVs internasjonale arbeid er forankret i fredsbevegelsen.» Hvordan harmonerer dette med å støtte våpenforsendelser til Ukraina?

Ingrid Fiskaa:

For et fredsparti er dette ikke en enkel sak. Ukraina har rett til å forsvare seg mot en folkerettsstridig invasjon, og skal de ha en sjanse til å stå imot Russland trenger de våpen. Samtidig har vi en rekke kriger der motstand mot en angriper eller undertrykker har vært berettiget, uten at Norge eller Vesten har sendt våpen, og knapt nok drøftet muligheten for det. I SV har det ikke vært snakk om å sende våpen til palestinere, kurdere eller til irakerne da de ble angrepet i 2003.

Vardøger:

Du var sjøl en ledende aktivist som organiserte de store demonstrasjonene mot USAs krigsplaner før Irak-krigen i 2003. Kan du si litt generelt om fredsbevegelsens betydning for SV og i tillegg noe om hvordan man skal forstå fredsbevegelsens relativt reduserte styrke i dagens situasjon?

Ingrid Fiskaa:

For min del har jeg tenkt mye på forskjellen mellom 2003 og i dag. Jeg er enig i at fredsbevegelsen i dag har en svakere posisjon og dette kom særlig til syne i det øyeblikk Russland begynte krigen mot Ukraina. Det var ingen store fredsdemonstrasjoner i gatene som krevde at Russland stoppet krigen. Flere må dele ansvaret for det, og ikke bare venstresida. Generelt vil jeg likevel si at SV i dag bruker for lite krefter på å bygge fredsbevegelsen – og det samme gjelder andre folkelige bevegelser. Dette reiser spørsmålet om hva slags parti SV er og om vi bør være noe annet enn hva vi er.

Vardøger:

Er det ikke en vesentlig forskjell mellom 2003 og 2022 at vår viktigste allierte, USA, var angriper i 2003, mens Russland, som er definert som en trussel og pålagt vestlige sanksjoner siden 2014, er angriper i 2022?

Ingrid Fiskaa:

En vesentlig forskjell er at i 2003 risikerte vi at Norge deltok i angrepskrigen. Det var aldri aktuelt i 2022. Denne gangen er det tverrpolitisk enighet om å fordømme angriperen, og dermed har fredsbevegelsen ikke en så avgjørende rolle for norsk politikk.

Vardøger:

Det er stor enighet på norsk venstreside om å ta avstand fra Russlands aggresjon, men likevel en god del uenighet om krigens karakter og hvordan den bør avsluttes. Støtter du dem som sier at krigen snarest bør stoppes og reelle forhandlinger igangsettes eventuelt med internasjonal deltakelse? Eller støtter du dem som mener at Russland må beseires først før fred kan bli mulig?

Ingrid Fiskaa:

Mitt syn er at krigen må stoppes snarest mulig, og Russland har hovedansvaret for at det kan skje. I denne sammenheng etterlyser jeg engasjement fra FN og andre internasjonale aktører. Det kommer ikke noe godt ut av at partene forsøker å nedkjempe hverandre i håp om en såkalt endelig seier. Det vil kunne dra ut i en ubestemt tid og det er Ukraina og dets sivilbefolkning som vil måtte betale den høyeste prisen. Det gjør også at faren for atomkrig øker. Jeg har en viss forståelse for de statsledere som i dag søker en åpning for en forhandlingsfred. NATOs offisielle linje er på den andre sida at Russland må bekjempes og svekkes militært. Hva som måtte foregå av diplomati bak kulissene vet vi ikke.

Vardøger:

Under avsnittet om Norsk sikkerhetspolitikk står følgende i SVs prinsipprogram: «Norge må motsette seg at NATO involverer seg i internasjonale konflikter utenfor alliansens interessesfærer.» Hva omfatter her NATOs interessesfærer? Du opplevde Libyakrigen i 2011 som statssekretær i Stoltenberg-regjeringa. Er, eller var Libya en del av NATOs interessesfære?

Ingrid Fiskaa:

Ingen land eller allianse av land har «rett» på en interessesfære. Men man kan si at begrepet interessesfære betegner en realitet som altså er kritikkverdig. Jeg tror ærlig talt at bruken av «interessesfære» i denne sammenhengen er en glipp, for det er ikke i tråd med SVs politikk ellers. Når det gjelder Libya så

er det altså kritikkverdig dersom NATO, eller noen land i det hele tatt, har oppfattet Libya som «sin» interessesfære. Vedtaket i FNs sikkerhetsråd i 2011 innebar ikke støtte til bombing av Libya, men støtte til en flyforbudssone. NATO tok på seg å sikre denne flyforbudssonen.

Vardøger:

Men ble ikke dette vedtaket misbrukt til å gjennomføre en regimeendring?

Ingrid Fiskaa:

Jo, og dette viser at et FN-vedtak kan være tvetydig og at det må tolkes. Ethvert land, og også Norge, må sjølstendig vurdere ethvert sikkerhetsrådsvedtak som åpner for bruk av militærmakt. Bruk av militærmakt, også i FN-godkjente operasjoner, er alltid det enkelte lands ansvar.

Vardøger:

NATO-land, og i særdeleshet USA, har gitt en enestående og massiv militær og finansiell støtte til Ukraina. Vil Ukraina i framtida bli en klientstat under NATO og dermed en del av NATOs interessesfære?

Ingrid Fiskaa:

Det er for tidlig å gi et svar på dette. Men det er rimelig klart at USA ønsker at det blir slik. Jeg er i tvil om dette er i Ukrainas interesse. Det var også indre motsetninger i Ukraina om NATO-spørsmålet, men Russlands krig har ført Ukraina mye mer entydig over på vestlig side

Vardøger:

Har land som Kina og Russland legitime sikkerhetsbehov? Kan de ha interessesfærer?

Ingrid Fiskaa:

Alle land har legitime sikkerhetsbehov, dvs forsvarsbehov. Men det er ikke det samme som at de har krav på interessesfærer. SV mener at sikkerhet må baseres på likeverd mellom stater. Sikkerhet er udelelig i den forstand at vår sikkerhet gagnes av at det blir tatt rimelig hensyn til den andres, altså våre motstanderes sikkerhet. Og omvendt er ikke opprustning noen garanti for økt sikkerhet, men øker risikoen for at våre motstandere også rustet opp. I verste fall ender vi med økt usikkerhet for begge parter.

Vardøger:

Ifølge SVs gjeldende arbeidsprogram er NATO ikke først og fremst en forsvarsorganisasjon, ikke basert i et reelt verdifelleskap og knytter Norge farlig tett til USA. Er det full enighet om denne analysen i dagens SV?

Ingrid Fiskaa:

Dette er en god analyse, men det har aldri vært hundre prosent enighet om dette i SV. Men oppslutninga om den har vært stor og jeg tror den fortsatt vil være stor på det kommende landsmøtet.

Vardøger:

Ut fra arbeidsprogrammet synes det som SV mener at NATO ikke utgjør et reelt verdifelleskap. Kan du si litt om begrepet verdifelleskap og hvem Norge, om noen, har felles verdier med?

Ingrid Fiskaa:

Som land deler Norge et verdifelleskap med nordiske land. Men det er først og fremst slik at verdifelleskap er noe vi deler med mennesker uavhengig av landegrenser. Sosialister i Norge kan ha et verdifelleskap med sosialister i andre land, helt forskjellig fra Norge. For eksempel med venstresidebevegelser i dagens Tyrkia. En nasjon kan være et verdifelleskap, men er det ikke alltid. Et eksempel på en verdi som venstresida setter svært høyt, er verdien av økonomisk og sosial likhet. Her går det et verdimessig skille mellom høyre og venstre i politikken ut fra ulike klasseinteresser.

Vardøger:

Har du en kommentar til at Stoltenberg, som NATOs generalsekretær, snakker om NATO eller Vesten som et verdifelleskap?

Ingrid Fiskaa:

Jeg er uenig i at NATO er et verdifelleskap som vi kan akseptere.

Vardøger:

Den tidligere franske forsvarsminister, Chevenement, skriver i en nylig publisert artikkel: «Med et omfattende ideologisk korstog forsøker USA både å isolere Russland og styrke sin kontroll over resten av Europa». Har du noen kommentar til dette? Vil du si at vi lever i en ny kald krig og hvilken betydning har ideologi i denne krigen?

Ingrid Fiskaa:

Stormaktrivalisering er ikke noe nytt. Heller ikke at stormakter bruker alle slags påskudd til å få et moralsk overtak i konflikten med motstanderen. Russlands krig gir altså USA et moralsk overtak. USA er for øvrig mest opptatt av trusselen fra Kina og ikke den russiske trusselen. Apropos dette med å isolere Russland, så må det jo sies at Russland har gjort en stor innsats for å isolere seg sjøl. Putins krig er en gavepakke til USA. Når det gjelder norsk utenrikspolitikk i forhold til dette med ideologisk korstog, så kan vi

fastslå at debatten i det siste halvåret ikke har vært preget av mer klokskap og mer refleksjon. Det har vært en tid for slagord, ikke for analyser.

For Europa er det neppe noen fordel at Russland «forvises» fra Europa og glir inn i en tettere allianse med Kina. På sikt må vi kunne leve i fred og stabilitet med naboen i øst. Det er for øvrig noe merkelig å snakke om kald krig, samtidig som vi faktisk har en varm krig gående i Europa. Det er både likhet og ulikhet mellom dagens situasjon og den «gamle» kalde krigen mellom de to blokkene.

Vardøger:

Mener du at Europa er i krig med Russland i dag, slik enkelte hevder?

Ingrid Fiskaa:

Nei, Europa er ikke part i en pågående krig. Det er bare to land som er i direkte væpnet konflikt med hverandre. Dersom vi sier at Europa er i krig, utvider vi begrepet krig langt ut over folkerettens definisjon.

Vardøger:

Bakover i SVs og SFs historie har det vært mye snakk om det såkalte tredje standpunkt i den kalde krigen mellom øst og vest. Ser du for deg at SV i dag representerer et tredje standpunkt? Bør Norge bli en brobygger-nasjon i den pågående striden mellom Vesten og Russland og mellom Vesten og det stadig mektigere Kina?

Ingrid Fiskaa:

For det første så vil jeg si at ideen om det tredje standpunkt står seg fortsatt i dag. Kjernen i denne ideen er uavhengighet i forholdet til stormaktene. Brobygger-rollen er derimot vanskeligere i dag. Det er for tiden ikke aktuelt for Norge å innta en meklerrolle i pågående konflikter i dagens Europa. Derimot vil jeg si at brobygging er mulig mellom nord og sør, altså i forhold til fattige land. Norge står utenfor EU og kan ha en mer selvstendig utenrikspolitikk enn andre europeiske land.

Vardøger:

SV har vedtatt å ha en åpen og demokratisk debatt om SVs forhold til NATO. Nestleder Kirsti Bergstø har til og med sagt (til Aftenposten) at spørsmålet om NATO ikke er det viktigste nå. Hva tror du, som utenrikspolitisk talsperson, blir sluttresultatet av denne debatten?

Ingrid Fiskaa:

For det første er dette primært en debatt som spenner over hele feltet av sikkerhets- og utenrikspolitikk, og ikke bare en debatt om NATO. Jeg antar at det var dette Kirsti mente å si, dersom hun overhodet er riktig gjengitt. SVs

linje vil bli nedfelt i to dokumenter som skal vedtas på landsmøtet til våren, nemlig i det nye prinsippprogrammet og i en egen uttalelse om sikkerhetspolitikk. At noen SVere i etterkant av Russlands krig har gått ut med et pro-NATO-standpunkt bør ikke være det viktigste premisset for debatten. Både SV og andre trenger en breiere diskusjon om sikkerhetspolitikk.

Ansvarlig for Vardøgers spørsmål: Arne Overrein

Arne Overrein

NATO-MOTSTAND – DEN GANG OG I DAG

I

NATO-pakten ble inngått den 4. april 1949 i Washington av 12 land, deriblant Norge. Etter Sovjetunionens fall ble en lang rekke østeuropeiske land medlemmer. NATO har i dag 30 medlemmer. NATOs historie viser at alliansen domineres av USA og bare fungerer på USAs premisser.

I åra før undertegnelsen i 1949 pågikk det en debatt i Norge der tre ulike alternativer sto opp mot hverandre. Det ene alternativet var at Norge ble medlem av en vestlig forsvarsallianse. Argumentene var at Norge var svakt etter verdenskrigen, at landet og Europa var truet av et nærstående sovjetisk angrep og at erfaringene fra tysk okkupasjon viste at en nøytralitetslinje, som Norge hadde hevdet i alle år, var en umulighet. Alternativ nummer to var et nordisk forsvarsforbund. Det tredje alternativet var at Norge sto uten faste allierte og baserte seg på et nasjonalt forsvar.

Argumentene for en vestlig allianse er vi godt kjent med – de ligner sterkt på standard argumenter som vi hører i dag, bortsett fra at trusselen fra Sovjet er byttet ut med trusselen fra Russland og Kina. NATO-motstandernes argumenter fra den gang er ikke like godt kjent. Det fantes en betydelig oppslutning i det norske folk, antakelig et flertall, for at Norge skulle fastholde en nøytralitetslinje, som både alternativ to og tre var varianter av. Verken dette eller det faktum at mange, journalister og andre meningsdannere ikke ønsket NATO-medlemskap, er godt kjent.

Først og fremst foregikk debatten innafor Arbeiderpartiet som satt med regjeringsmakta. Det ble raskt klart at partiet ikke var samlet i sikkerhetspolitikken. Den intense fasen av debatten ble utløst da den britiske utenriksminister, Bevin, den 21.1.1948 holdt en tale der han hevdet at Sovjetunionen ville ekspandere videre inn i Vest-Europa og at det derfor trengtes en vestlig forsvarsallianse. Det ble skapt et inntrykk av at alliansen kun skulle omfatte Vest-Europa. Noen tilhengere av det vestlige alternativet hevdet til og med at Vest-Europa under ledelse av de sosialdemokratiske partiene burde bli «et tredje standpunkt» mellom kapitalisme og kommunisme. Realiteten var imidlertid at Bevin opptrådte i forståelse med USA og at USA siktet mot å lede den nye pakten. Sentrale ledere i Arbeiderpartiet/LO responderte med støtte til Bevins plan. Et forslag om dette ble fremlagt på Oslo Arbeiderpartis representantmøte den 3.2.48 og fikk enstemmig oppslutning. Ifølge historikeren Knut Einar Eriksen, var initiativtakerne til dette forslaget Håkon Lie (DNAs sekretær), Konrad Nordahl (LO-formann), Martin Tranmæl

(redaktør av Arbeiderbladet) og Einar Gerhardsen (statsminister og DNA-formann). Denne gruppa omtaler Eriksen «som et lite toppsjikt med basis i den indre kjerne i sentralstyret og LO's sekretariat».¹ Bortsett fra de sentrale organer i Oslo var støtten til en vestlig allianse svært variabel utover i landet. Debatten som fulgte gikk gjennom året 1948 og endte med tilslutninga til NATO i april 1949.

Motstanden mot NATO-medlemskapet var en broket ansamling, både av personer og argumenter. Når det gjelder argumenter, så strakte de seg fra pasifistiske, med sterk tro på FN, til realpolitiske betraktninger om at Norge som småstat ikke var tjent med å binde seg til en stormaktallianse. Hva personer angår, hørte de fleste motstanderne hjemme i Arbeiderpartiet, den gang landets klart største parti. I tillegg kom NKP som i perioden 1945-49 satt med 11 plasser på Stortinget og ved valget i 1945 fikk 12% av stemmene. Også på borgerlig side var viktige personer NATO-motstandere. Mellom disse ulike motstandsgrupperingene var det ikke samarbeid. Det ble aldri tatt initiativ til noen felles front mot NATO-medlemskapet.

Felles for all NATO-motstand, bortsett fra Furubotn-fløyen i NKP som kunne tenke seg en allianse med Sovjet, var sterk skepsis mot en allianse dominert av en stormakt. Norges suverenitet ville stå på spill i en slik allianse. «Like så litt som vi ønsket å være en del av Storgermania, ønsker vi å være vasall under andre stormakter», mente Oppland Arbeiderblad i mars 1948. Trond Hegna, redaktør for avisa 1. Mai, mente det samme og argumenterte positivt for at Norge, Danmark og Sverige, som like og demokratiske samfunn, kunne være et eksempel for verden. Men da måtte ikke disse land bli ødelagt av dominans utenfra. De nordiske land burde bli «brobyggere» og slik bidra til å sikre freden. Nils Hønsvold, som satt i regjeringa fra januar 1948, var både imot Marshallplanen og en vestlig allianse. USAs politikk var uttrykk for økonomisk egoisme og også en fare for freden. Småstatene risikerte å bli brikker i et maktspill. Konflikten mellom stormaktene var primært en maktkamp og ikke en ideologisk strid mellom gode og onde. Dersom Norge skulle delta i en forsvarsallianse, måtte det være mellom likeverdige stater som de nordiske. Det ville være «nasjonal selvoppgivelse» å begi seg inn under en stormakt.²

Hønsvold var ikke alene i regjeringa om disse synspunktene. Kun et mindretall i regjeringa var for en vestlig allianse. I DNAs stortingsgruppe var om lag 2/3 mot NATO inntil kort før partiets landsmøte i mars 1949. Meninger og argumenter varierte, noen ganger også for en og samme person. Til og med Einar Gerhardsen uttrykte på et visst tidspunkt støtte til et nordisk forsvarsforbund. I sin 1.maitale 1948 sa han: «Norsk utenriks- og forsvarspolitik må ta sikte på å holde landet vårt utenfor et eventuelt oppgjør mellom stormaktene. Vi må bygge ut et intimt samarbeid med våre skandinaviske naboer.»³ At Gerhardsen inntok denne posisjonen kan bero på usikkerhet, men også på en frykt for splittelse i Arbeiderpartiet. Først etter at

forhandlingene om en nordisk allianse var strandet som følge av at Norge stilte amerikansk våpenhjelp som betingelse for et Nordisk forsvarsforbund, sto Gerhardsen fram som sterk NATO-tilhenger. Han drev da fram en rask avgjørelse på DNAs landsmøte i februar 1949. Etter et nesten enstemmig vedtak på landsmøtet ble debatten erklært å være avsluttet. Sterk partiloyalitet og en dårlig organisert motstand førte til det Eriksen omtaler som fullstendig nederlag for opposisjonen. NATO-motstanden levde videre i utkanten av Arbeiderpartiet gjennom avisa Orientering som ble grunnlagt i 1953. Dannelsen av SF i 1961 var en videreføring av denne opposisjonen.

II

Den bærende motsetningen hos de fleste NATO-motstanderne var den mellom småstater og stormakter. Sikkerhetspolitikken måtte ta sitt utgangspunkt i at Norge var en småstat. Videre mente man at stormaktene ivaretok sine egne interesser på småstatenes bekostning. Dette uansett om stormakten var kapitalistisk eller kommunistisk. En allianse med en stormakt medførte en sterk risiko for at småstaten ble et redskap for stormaktsinteresser, uten at sikkerheten ble økt. I tillegg mistet småstaten muligheten for sjølstendig «brobygging» og diplomatisk innsats. Underliggende for slike resonnementer var både en realistisk forståelse av maktforholdene på den internasjonale arena, men også en oppfatning av at småstatene hadde en særlig interesse av fred og nedrustning.

Den bærende motsetningen hos NATO-tilhengerne var derimot den mellom demokrati (Vesten) og diktatur (blokken av såkalte kommunistiske land), mellom en «fri» og en «totalitær» verden. Denne siste posisjonen ble koplet sammen med en påstand om at Sovjetunionen planla å angripe Norge og de vestlige land, og med påstander om at det hjemlige kommunistpartiet planla et kupp mot den sittende regjeringa.⁴ En slik tilnærming til sikkerhetspolitikken medførte en ideologisering og moralisering av debatten. Sikkerhetspolitikk handlet ikke kun om å hindre et angrep på eget land, men like mye om deltakelse i et verdensomspennende korstog mot en antatt absolutt fiende. I dette perspektivet var en nøytral linje, en sikkerhetspolitikk som tok sikte på å holde landet utafør en kommende storkrig, nærmest et umoralsk standpunkt. For Tranmæl var nøytralitet det samme som å la være å ta standpunkt i kampen mellom godt og ondt.⁵

En slik nøytral linje ble framført av Sverige, men også av Danmark i åra før NATOs fødsel. Danmark gikk til sist inn i NATO, Sverige ble stående på alliansefri nøytralitet. Tage Erlander sier det slik i sine memoarer: «Vi ville helt enkelt inte dras in i ett krig som vi var för små för att varken kunne hindra eller framkalla och vars utgång våra obetydliga stridskrafter inte kunde påverka.»⁶ En viktig skilnad mellom Sverige og Norge var at hele den

borgerlige blokken i Sverige sluttet opp om nøytralitetslinja, mens den borgerlige blokken i Norge arbeidet for NATO-medlemskap.

III

På borgerlig side var nesten alle for NATO. Men det var ett viktig unntak og det var C. J. Hambro. Det var ikke noen hvem som helst. Som stortingspresident i 1940 gjorde han en stor innsats i organiseringa av den politiske motstanden mot den tyske invasjonen. Han var fra 1928 til 1934 og fra 1945 til 1954 formann i Høyre. I en årrekke var han ledende i Folkeforbundet og utviklet der en klar forståelse for småstatenes interesser.

Hambro var i utgangspunktet skeptisk til blokkdannelser i internasjonal politikk idet han mente at en blokk av vestlige stater også ville føre til en tilsvarende blokk av øst-stater, noe som så ville føre til økt opprustning på begge sider. Han mente at småstatene uavhengig av stormaktene kunne gi et positivt bidrag til internasjonalt samarbeid og en internasjonal rettsorden. I *Høyres Historie* skriver Francis Sejersted følgende:

«NATO representerte på mange måter det Hambro hadde kjempet mot. Det var blokkpolitikk og dermed en konsesjon til maktpolitikken i forhold til den internasjonale rettsorden. NATO hadde også overnasjonale trekk og det ble dominert av en enkelt stormakt. Det var derfor å frykte...at småstatsinteressene ville lide i alliansen. Dessuten betød NATO en konsesjon til ideologiseringen av den internasjonale politikk.»⁷

Hambro forsvarte «et utstrakt nordisk samarbeid». Det synes dermed som det var en viss likhet mellom NATO-skepsis i Høyre og den langt mer omfattende opposisjonen i Arbeiderpartiet. Imidlertid ble Hambro sterkt presset av sine egne. Det ble «fremholdt at gruppen ville bli splittet om Hambro opprettholdt sin motstand mot medlemskap».⁸ Her er det også en interessant parallell – opposisjonen i begge partiene ble satt under press og enden ble at begge kapitulerte. Hambro stemte for NATO i den avgjørende stortingsbehandlingen.

IV

Det er enorm avstand fra disse små glimtene av sikkerhetspolitisk opposisjon ved NATOs dannelselse til dagens situasjon. Opposisjonen mot NATO i 1949 advarte mot at Norge risikerte å tape sin uavhengighet, men de forestilte seg neppe den totale utenrikspolitiske lydigheten under USA som er blitt resultatet.

Hva vet man i dag som man ikke visste den gang? På den ene sida festnet USA grepet om NATO og presset gjennom endringer som en rekke andre NATO-medlemmer var skeptiske til. Særlig at NATOs operasjonsområde ble globalt og at man forbeholder seg retten til angrepskrig mot andre land. NATO er noe langt mer enn en avtale om gjensidig hjelp i tilfelle angrep

østfra. Utviklinga har ført Norge inn i krigsoperasjoner i strid med folkeretten. 20 års krig i Afghanistan med en pinlig avslutning, regimeendring i Libya med en kaotisk borgerkrig som resultat, angrepet mot Jugoslavia i 1999. Prisen for å bli beskyttet av USA er at vi har benyttet våre forsvarsressurser til å bygge et ekspedisjonskorps i USAs interesse, ikke et nasjonalt, territorielt forsvar. Prisen er også at vi har gitt opp vår basepolitikk og at USA i dag har baser på norsk jord med amerikansk jurisdiksjon. Prisen er videre at disse basene gjør oss til atombombemål, at diplomatisk uforstand har skapt et aggressivt Russland som angriper Ukraina og at NATO aldri slutter å tro at veien til fred går gjennom grenseløs opprustning, sjøl om de 10% av verdens befolkning som lever i NATO-land, står for 52% av verdens totale militærforbruk. Prisen er endelig at Norge som lydige NATO-medlem er ut av stand til å fungere som fredsnasjon, som konfliktmekler og som pådriver for nedrustning.

Gjennom NATOs historie har det vært gjort forsøk på å endre organisasjonen i en mer fornuftig retning. Forsøkene på å påvirke innenfra har ikke ført fram. Dersom norsk venstreside legger seg på en slik linje – endring av NATO innenfra – vil neppe NATO bli endret. Det som vil bli endret, er at de siste restene av reell utenrikspolitisk opposisjon vil forsvinne fra offentligheten.

Artikkelen er ikke fagfelleurdert.

NOTER

- 1) Knut Einar Eriksen, *DNA og NATO. Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet 1948-49*. Gyldendal, Oslo 1972 s. 34 og s. 69. Om Vesteuropa som en tredje posisjon, blant annet framført av Arbeiderbladet, se s. 53-54.
- 2) Eriksen op. cit. s. 111-113. Hegnas argumenter s. 119-20
- 3) Eriksen op. cit. s. 116-117
- 4) Seinere forskning har meg bekjent ikke bekreftet at Sovjetunionen planla et angrep mot vesteuropeiske land eller at kommunistpartier planla kupp eller organiserte hemmelige militære avdelinger, slik det ble påstått om NKP i Norge og som blant andre Gerhardsen trodde på. (Finn Olstad: *Einar Gerhardsen. Universitetsforlaget*, Oslo 1999 s. 227) Det er derimot riktig å si at Stalin påvirket kommunistpartiene i modererende retning i land som Frankrike, Italia og Hellas. På den andre sida var Stalin villig til å bruke harde midler for å sikre at de østeuropeiske land, i samsvar med «prosentavtalen» med Churchill, forble en sikkerhetssone mellom Sovjet og Vesteuropa.
- 5) Eriksen op. cit. S. 53
- 6) Tage Erlander: *1940 – 1949*. Tiden, Stockholm 1973 s 370
- 7) Fr. Sejersted: *Høyres historie* Bd. 3, 1945-1981. Cappelen, Oslo 1984 s. 92
- 8) Sejersted op. cit. s. 93

Hans Ebbing

KRIGEN, NATO OG VENSTRESIDA

Krigen splitter venstresida

NATO og atomvåpen

Kritikken av NATO og kampen mot atomvåpen har alltid vært to sider av samme sak og er utgangspunktet for fredsbevegelsen i Norge etter 1949.

Etter Den andre verdenskrig la vestmaktene til grunn at Sovjetunionen var sterkest i konvensjonell krigføring. USA utviklet da en doktrine om at ethvert sovjetisk angrep med konvensjonelle våpen ville bli gjengjeldt med atomvåpen under US-kommando. Den ble dermed gjeldende også for NATO. Problemet var at Sovjetunionen snart fikk tilnærmet likeverdige atomvåpen og evne til gjengjeldelse. NATO supplerte da førsteslagsdoktrinen med en doktrine om andreslagsevne. Dersom USA/NATO skulle bli utsatt for et førsteslag, ville USA kunne slå tilbake med samme mynt. Bare med en andreslagsevne kunne USA/NATO være sikret mot et forkjøpsangrep. Dermed var det skapt en opprustningsspiral med en gjensidig garantert evne til ødeleggelse – «mutually assured destruction», MAD.

Under Sovjetunionens siste leder Mikahil Gorbatsjov ble det satt i gang forhandlinger for å komme ut av denne onde sirkelen av *terrorbalanse* ved å fjerne alle landbaserte mellom- og kortdistanseraketter med a-våpen med kort varslingsstid i tilfelle falsk alarm, Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty, (INF-avtalen). Men etter at Sovjetunionen forsvant og USA fra midten av 1990-tallet la en strategi for å forhindre at det noen gang kunne oppstå en konkurrerende stormakt med base i den tidligere sovjetstatens territorium,¹ har slike forhandlinger, nå med Russland som motpart, fått alvorlige tilbakeslag. I juni 2002 trakk USA seg ensidig fra avtalen fra 1972 om begrensning av anti-rakettsystemer, ABM-avtalen (anti-ballistic missile). 1. februar 2019 kunngjorde USA at de trakk seg også fra INF-avtalen med beskyldninger om at Russland hadde brutt den. Dagen etter svarte Russland med kunngjøring om det samme.

Motstanden mot atomvåpen og NATO-medlemskap i 1949 var grunnlaget for dannelsen av en politisk venstreopposisjon i Norge, først med en internt i Arbeiderpartiet, opprettelsen av ukeavisa Orientering (1952) og stiftelsen av Sosialistisk Folkeparti (SF) i 1961, videreført ved Sosialistisk Venstreparti 1975. Da Sovjetunionen ble oppløst og den kalde krigen offisielt avviklet, ble SVs engasjement i freds- og sikkerhetspolitikk svekket. SVs ledere, Erik Solheim (1987-97) og Kristin Halvorsen (1997-2013), ble stadig mer NATO-vennlige for å tilpasse seg mulig regjeringsmakt med Arbeiderpartiet og

Senterpartiet. I innstillingen fra utenrikskomiteen høsten 1997 var det klart at Solheim var blitt tilhenger av NATO da han samme med resten av komiteen ga sin tilslutning at «NATO-samarbeidet forblir ankeret i norsk sikkerhetspolitikk». I 1999 trumfet partileder Kristin Halvorsen mot sterk opposisjon på landsmøtet, igjennom at SV skulle støtte NATOs folkerettsstridige bombing av Serbia. Som regjeringsparti 2005-2013 støttet SV alle krigsbevilgninger til NATOs innsats i USAs folkerettsstridig krig i Afghanistan og NATOs krig *out of area* mot Libya i 2011.

Medkriger med «defensive våpen.»

SVs arbeidsprogram 2021 går i mot at Norge deltar i NATO-bidrag *out of area* og mot «videre østutviding (av NATO) mot grensa til Russland». Etter Russlands invasjon 24. februar avviste landsstyret 2. mars 2022 i samsvar med programmet et forslag om å støtte våpenforsendelser til Ukraina, som altså ligger *out of area*. Ledelsen var splittet. Leder Audun Lysbakken og nestleder Torgeir Knag Fylkesnes var for å sende våpen, i strid med offisiell norsk våpenpolitikk, mens nestleder Kirsti Bergstø og leder av internasjonalt utvalg, Gjermund Skaar, var i mot. Men 7. april behandlet SVs landsstyre saken på nytt og vedtok våpenstøtte med 23 mot 16 stemmer.

Partiet Rødt, som ikke på samme måte som SV er vokst fram av fredsbevegelsen, inntok samme standpunkt som det SVs landstyre gjorde først – nei til norske våpen i Ukraina. Men partileder Bjørnar Moxnes vedgikk i *Klassekampen* alt 5. mars 2022 at «magekjensla seier at vi bør sende våpen, det gjer ho absolutt». Dermed snakket han med to tunger og svekket troverdigheten av partiets offisielle linje. Seinere har mange tidligere ledende og kjente medlemmer som Torstein Dahle, Lars Borgersrud, Jørn Magdahl m.fl. argumentert i sosiale medier og andre steder for våpenstøtte. I praksis har Rødt, som ellers flagger sin prinsippfasthet når SV har sviktet sine programmer, oppgitt sin offisielle politikk om ikke å sende våpen.

Med norske våpen og instruktører for opplæring av ukrainske soldater plassert i NATO-land vil Norge bli en *medkriger* i konflikten, men ikke en direkte part i den, slik dette er definert av FN.² SVs forutsetning for å støtte regjeringens beslutning om å sende våpen i NATO-regi, var at det dreide seg om «defensive våpen» ifølge Torgeir Knag Fylkesnes i *Aftenposten* 20. april. Våpenstøtten med bl.a. artilleri av typen *M109* og ammunisjon *M109* med sin toppfart på 65 km/t og en vekt på 28 tonn er altså et «defensivt» våpen hvis vi skal tro våpenekspertene i SV.³ Med sin støtte til våpenhjelp har SV gjort sitt til at «fredsnasjonen Norge» har ekskludert seg sjøl som mulig *nøytral* formidler for å få i stand forhandlinger om våpenhvile, fred og en ny sikkerhetsordning.

Krigens sammensatte karakter

Om et våpen er defensivt eller offensivt avgjøres ikke av våpenets teknologi isolert sett, men av den strategi våpenbruken inngår i. I Ukraina blir dette notorisk flertydig ettersom krigen både er en umiddelbar fortsettelse av en borgerkrig mellom øst og vest i landet, og samtidig en forsvarskrig i sin egen rett mot Russlands invasjon. Men den er også offensiv som ledd i USAs strategiske mål om å få Ukraina inn i NATO og slik plassere landet i USAs innflytelsessfære, en stedfortrederkrig, *proxy war*.⁴ Alt i 2008 ga NATO (= USA) Ukraina et tilbud om å bli medlem av NATO. Tilbudet utløste i 2014 krig mellom den politiske mafiaen fra Maidan som ville gjøre felles sak med USA (og EU), og tilhengere av den folkevalgte, men korrupte statsminister Viktor Janukovitsj som ville alliere seg med Kreml, og som følge av dette ble truet på livet og flyktet til Russland.

Etter skuddvekslingen i Maidan-opprøret med etterfølgende statskupp i februar 2014 ble USAs politiske framstøt kombinert med økt amerikansk opplæring av militære styrker gjennom NATO og omfattende våpenstøtte til regjeringen i Kiev i borgerkrigen med områdene Luhansk og Donetsk. Men disse fylkene fikk alt i den første Minskavtalen (2014) status som autonome områder med et visst selvstyre innenfor rammen av Ukraina som suveren stat. Russland støttet de russisk dominerte fylkene i øst tilsvarende, men ikke deres krav om løsrivelse fra Ukraina. Det skjedde først 21.02. 2022.

Krigen mellom øst og vest i Ukraina fra 2014 ble slik alt fra begynnelsen en del av en global konflikt om innflytelsessfærer, men ennå uten at diplomatiet var brutt *helt* sammen. Krigen var ikke formalisert, men ikke desto mindre *reell*. Eller som NATOs generalsekretær, Jens Stoltenberg, sa det i en samtale med journalist Lili Bayer fra *POLITICO* 22. juni 2022: «*Krigen i Ukraina startet ikke i februar. Den startet i 2014. Det vi så i februar, var en eskalering med den andre invasjonen av russiske styrker. Og da det hendte, var vi godt forberedt*».⁵ NATOs militære forberedelser i Ukraina fra 2014 var i seg selv en operasjon i et land utenfor alliansen og slik *out of area*. NATOs *de facto* deltakelse i den interne krigen bevirket at Minskavtalen, stadfestet av FNs sikkerhetsråd i resolusjon 2202 (2015), ble sabotert, klart i strid med folkeretten. Fra amerikansk side er det dessuten slått fast at krigen 1) dreier seg om å få til et regimeskifte i Russland, 2) å svekke Russland så kraftig at det ikke lenger ville ha militær slagkraft igjen.⁶ For disse formål ble en rekke NATO-land mobilisert til å sende våpen til Ukraina. Ifølge den tidligere amerikanske våpeninspektøren for FN og militæreksperten Scott Ritter hadde Ukraina med våpenleveransene og instruktørvirksomhet fra USA de 8 årene fra 2014 til 2022 en sterkere hær enn noe NATO-land i EU.⁷

Siden disse tre nivåene, borgerkrig, forsvarskrig og *proxy war*, flyter sammen i én og samme realitet, er det ikke mulig å reservere våpenstøtte til

forsvarskrigen fra våpenstøtte til de to andre nivåene. Å insistere på at våpenleveransene til krigen i Ukraina bare er rent defensive, er politisk magi.

Faren for bruk av taktiske atomvåpen

Ingen av vedtakene eller debatten i SVs landstyre våren 2022 nevnte at en opptrapping av krigen med konvensjonelle våpen i en strategisk konfrontasjon mellom USA/NATO og Russland kunne øke faren for bruk av *taktiske* atomvåpen.

Utviklingen av taktiske atomvåpen har undergravd atomvåpenes verdi som «bare» *avskrekking* fra krig. Bruk av taktiske atomvåpen vil være uttrykk for en politisk desperasjon som senker nivået for en spiral av gjengjeldelse med a-våpen, til slutt med bruk av *strategiske* a-våpen med global rekkevidde. I så fall står vi overfor den siste *totale krig*. Landsstyrets behandling i april om våpenleveranser overså denne problemstillingen og er talende for hvor langt deler av partiet har fjernet seg fra sitt historiske grunnlag.

Sikkerhetspolitisk føydalisme: USA overtar

Juridisk forberedelse av krigen. Politisk og militær opptrapping.

36 dager før invasjonen, 19. januar 2022, foreslo senator John Cornyn (r-Tex) en gjeninnføring av *lend-lease-loven* fra 2. verdenskrig. Den innebærer at presidenten får radikalt utvidete fullmakter til å sette i verk krigsbevilgninger til «*Forsvar av det ukrainske demokratiet*» i forståelse med Ukraina om låne- og leievilkår for krigshjelpen. Slike fullmakter har ikke presidenten hatt siden 1945, ikke en gang under Vietnam-krigen. 6. april ble forslaget vedtatt enstemmig i Senatet, 28. april mot 10 stemmer i Representantenes Hus.

Storbritannias statsminister Boris Johnson fikk i møtet 9. april i Kyiv president Volodymyr Zelenskij med på å forkaste et forslag til våpenhvile og kompromiss med Russland, og i stedet satse på fortsatt krig med løfte om massiv våpenhjelp fra NATO. Seinere har USA også betalt lønnene til Ukrainas soldater. Denne overenskomsten mellom Johnson, USA og Zelenskij er det nærmeste man kommer en formalisering av en stedfortrederkrig, uten å sette det på papiret.

Scott Ritter tilføyer etter Ukrainas framgang på slagmarken i september med omfattende hjelp fra amerikanske instruktører og etterretning fra 2014 at «*Russland kjemper ikke lenger mot en ukrainsk hær utstyrt av NATO, men mot en NATO-hær bemannet av ukrainere*».⁸ Som en konsekvens av dette kunngjorde USAs forsvarsdepartement 28. september 2022 at det har opprettet en egen kommando fra en US-base i Tyskland for USAs medvirkning i krigen – «*a separate structural unit to coordinate security assistance to Ukraine*», ledet av «en høyere rangert US-general».⁹

NATO og US-baser i Norge

USA har en rekke militære baser i mange NATO-land, avtalt på *tosidig* grunnlag med de enkelte stater uten andre NATO-lands rett til innsyn og innblanding i bruken av basene. Norge har med vedtak i Stortingets 3. juni 2022 gitt sin tilslutning til opprettelsen av fire slike baser i Norge. Bare SV, Rødt og MDG stemte mot.

Det dreier seg om den såkalte *Tilleggsavtalen – Supplementary Defence Cooperation Agreement*. Personellet på basene er underlagt amerikansk lovgivning og rettspraksis ved eventuell straffeforfølgelse. Siden Norge har frasagt seg retten til å overprøve eller kontrollere USAs bruk av basene, framstår de både *de facto* og *de jure* som US-territorium. Stortingets flertall så ingen konstitusjonelle problemer med dette slik at avtalen kunne vedtas med alminnelig flertall, uten omvegen om suverenitetsavståelse etter bestemmelsen i Grunnloven §115. Flertallet la dessuten til grunn at avtalen ikke var i strid med norsk basepolitikk slik denne ble definert i baseerklæringen fra 1. februar 1949: «*Den norske regjering vil ikke tiltre noen overenskomst med andre stater som innebærer forpliktelser for Norge til å åpne baser for fremmede makters stridskrefter på norsk territorium så lenge Norge ikke er angrepet eller utsatt for trusler om angrep.*» Men det er nettopp en slik «tiltredelse» Stortinget nå har velsignet med alminnelig flertall. Forsvars- og utenrikskomiteens innstilling til Stortinget starter med følgende overordnede avsnitt som slår fast følgende:

«USAs initiativ til å oppdatere rammeverket for vårt bilaterale forsvarssamarbeid tar utgangspunkt i deres (USAs) globale tilnærming med ønske om så likeartede rammebetingelser som mulig for sin tilstedeværelse i allierte land i Europa og Asia, for å gjøre det enkelt å flytte personell og materiell mellom ulike land. USA har forhandlet frem lignende avtaler med flere europeiske land, herunder Polen, Litauen, Estland, Ungarn, Bulgaria og Romania.» (Vår parentes).

Felles for de nevnte basene i Europa er at de er strategisk orientert mot Russland. USA har for øvrig vel 800 baser i om lag 85 av alle 194 medlemsland i FN.

Hensynet til USAs militære effektivitet i en *global* strategi er altså overordnet hensynet til norsk suverenitet. Dermed er vi ved kjernen i Grunnlovens § 25 som slår fast at «*Kongen har høyeste befalinga over forsvarsmakta til riket*». Ifølge denne er det norske myndigheter, ikke amerikanske, som skal ha kontroll med militære aktiviteter inn og ut fra basene som er *norsk territorium* og utvilsomt en del av «riket». Men siden norske myndigheter ifølge avtalen har fraskrevet seg retten til innsyn i USAs bruk av basene i forhold til andre land, åpner den for en omgåelse av § 25. Stortingets flertall avviste at dette var et konstitusjonelt problem.

Etterprøving av føydal lojalitet

Selv om USAs bilaterale basepolitikk og kommando i NATO er to institusjonelt adskilte kanaler, virker de innenfor *en og samme globale US-strategi*. NATO-landene har intet mandat til å motsette seg USAs bilaterale base-strategi eller hvordan USA kopler denne til NATOs militære kapasiteter gjennom sin overkommando i NATO. Det dreier seg derfor om en *sikkerhetspolitisk føydalisme*. USAs strategiske mål med sitt engasjement i Ukraina dreier seg om mulighet til å opprette baser også der på et bilateralt grunnlag.

Men USAs mange folkerettsstridige kriger etter oppløsningen av den globale maktbalansen i 1991 som ledd i kampen for en ny, «regelbasert verdensorden» med USA i førersetet, har også skapt en del usikkerhet, i alle fall i Frankrike og Tyskland, om NATOs relevans.¹⁰ Særlig kjent er president Macrons uttalelse i et intervju med *The Economist* 21. oktober 2019 om at NATO-alliansen er «hjernedød». «USA vender ryggen til det europeiske prosjektet. Det er på tide å våkne opp». USA har for sin del vært usikker på hvor lojalt Frankrike og Tyskland har sluttet opp om alliansen. Krigen i Ukraina har vært en anledning til å teste disse landenes lojalitet.

Med krigen er det *føydale samholdet i NATO* styrket – mer på USAs premisser enn noen gang etter oppløsningen av Sovjetunionen, noe som understreker krigens karakter som stedfortrederkrig. Samtidig betaler de europeiske NATO-landene, særlig EUs økonomiske lokomotiv, Tyskland, og befolkningene i disse en høy pris for denne føydalismen i form av vesentlig høyere energipriser, svekket konkurransekraft og høyere levekostnader.

NATO fra en regional til en global misjon. Ukraina som innflytelsessfære

Nye NATO

I diskusjonen om NATO hevdes det at NATO under den kalde krigen var en defensiv militærallianse. Alliansens offensive karakter kom først til uttrykk med luftkrigen mot Jugoslavia i 1999, vel 7 år etter oppløsningen av Sovjetunionen. Men NATOs folkerettsstridige krig med støtte fra alle NATO-land ble gjennomført uten grunnlag i noe nytt *politisk* eller nytt *militært* strategidokument. Siden intet NATO-land var angrepet først, kunne ikke alliansens solidariske forsvarsartikkel 5, «en for alle, alle for en», påberopes. Den var en såkalt «*ikke-artikkel-5-operasjon*».

Denne mangelen på traktatfestet hjemmel for krigen skapte en form for legitimeringspanikk. NATO-landenes regjeringssjefer ble derfor haste-innkalt til møte 23.-24. april, mens bombingene pågikk som verst, for å legitimere angrepet og uten at de nasjonale parlamentene i NATO-landene hadde fått saken til behandling. Dermed var *out of area* knesatt som ledd i NATOs strategiske konsept med tilbakevirkende kraft på den militære spesialoperasjonen fra lufta mot Serbia 24. mars – 10. juni, utlagt nå som en *humanitær intervensjon*. Denne kreative strategien går i NATO nå offisielt

under overskriften *krisehåndtering*: «Operasjoner som ikke er definert som kollektivt forvar etter angrep eller aggresjon mot ett eller flere av alliansens medlemmer». ¹¹ Også NATOs angrep på Libya i 2011 var av dette «krisehåndterende» slaget, en militær spesialoperasjon, støttet av SVs ledelse til stor frustrasjon i partiet ellers.

Strategisk konsepter og militære strategier i NATO

Oberst i Luftforsvaret og dosent ved Forsvarshøgskolan i Stockholm Gjert Lage Dyndal har skrevet en opplysende artikkel «NATOs nye militærstrategi». NATOs strategiske konsepter uttrykker NATOs politiske mål og ambisjoner og er offentlige. De militære konseptene, *militærstrategier*, er derimot hemmelige «og således kan ikke innholdet diskuteres». ¹²

Men hvordan koples den politiske og den militære strategien sammen i én stor strategi, der «*krigen er en videreføring av politikken med andre midler*» som Carl von Clausewitz sa det? NATOs siste militærstrategi ble formulert i 2019, altså mens krigen i Ukraina alt var i gang, hvis vi skal tro Jens Stoltenberg. Sammenkoplingen mellom de politiske og militære nivåene er likevel ikke mer hemmelige enn at får vite at *militærstrategien* av 2019 offisielt er mer «proaktiv» (i forkant, offensiv), mindre «reaktiv» (på etter-skudd, defensiv) enn tidligere, nå organisert etter «amerikansk, instrumentell strategisk tenkning, fokusert mot Russland.» ¹³

På en slik bakgrunn kan vi si at NATOs/USAs *de facto* undergraving av Minsk II-avtalen, (som USA hadde stemt for i FN), og avvising av Russlands henstilling fra desember 2021 om forhandlinger om et forslag til en sikkerhetsavtale, ¹⁴ (og som førte til et sammenbrudd av diplomatiet vinteren 2021-22), var i samsvar med den nye NATO-strategien. USAs taktikk med *ikke-diplomati*, fulgt aktivt opp av de fleste NATO-land, kan slik sett forstås som en *proaktiv* handling med sikte på å framkalle russisk aggresjon. – Det er selvfølgelig riktig at Russland, *i teorien*, hadde alternativ til angrepet 24.02., for eksempel med å forsøke en ny runde i FN med en appell om å følge opp Minskavtalen. Men var det realistisk når USA i Sikkerhetsrådet enkelt kunne blokkere et slikt initiativ? ¹⁵ USAs taktikk hadde dessuten sterk støtte fra en blokk høyrekrefter i Ukraina, inkludert nyfascister, i sikkerhetsapparatet (jf. Arne Overreins artikkel i dette nr. av *Vardøger*).

NATOs nye politisk-strategiske konsept, *360-graders-konseptet*, spenner over hele kloden med dens naturlige miljø, klimakrise og det nære verdensrom. ¹⁶ I prinsippet fins det ikke noen slags krise som kan hindre «nye» NATO i å gripe inn med sine *krisehåndteringsoperasjoner*. Det er Kinas framvekst som økonomisk og politisk stormakt med atomvåpen i bakhånd, som er den reelle motivasjonen for denne utvidelsen av konseptet (når Russland er nedkjempet), slik også NATOs nye politiske strategi, tilpasset USAs, er inne på. Den har til hensikt å få med seg NATO-landene

på USAs Asia-politikk slik den alt var formulert med Barack Obamas «*Pivot to Asia*» for å demme opp mot Kina. Når Nord-Øst-passasjen på grunn av varmere klima blir åpnet for skipstrafikk store deler av året til og fra Kina som verdens største industrinasjon, åpner det samtidig opp for nye globale perspektiver. Ikke bare Russland, men også Norge blir mer interessant i NATOs globale misjon.

En retorisk forskjell fra tidligere strategi-konsepter i NATO er at den gamle formuleringen «the rule of law» i internasjonale forhold nå er erstattet av at NATO skal være «*a bulwark of the rule-based international order*» – slik denne til enhver tid er definert av USA. Dette er en nyskaping for å kunne omgå internasjonal lov slik denne er definert i FN-pakten, som forbyr intervensjon i andre staters indre anliggende (kap. I, artikkel 2.4.. Se også Chas W. Freemans artikkel). Men siden NATOs krig mot Jugoslavia i 1999 med konflikten om Kosovos status på ingen måte ble den siste NATO-aksjon av denne type (jf. Afghanistan 2001, Irak 2003, Libya og Syria 2011), er justeringen 2022 bare en ajourføring i samsvar med etablert praksis.

Det er ingen hemmelighet at USAs mål med sitt langvarige engasjement i Ukraina er å få kontroll med Krim, hvor Russland (og Sovjetunionen) alltid har hatt sin viktigste marinebase. I boka *Dårlig nytt fra Østfronten* minner Cecilie Hellestveit oss om at Svartehavet (som er isfritt året rundt) er forbundet med Azov-havet gjennom Kertsj-stredet. Med sin funksjon som innseilingspunkt til de store vannveiene i Russland fra sør, er Kertsj-stredet en «geopolitisk juvel for Moskva»,¹⁷ med den nye broen mer enn noen gang før. Uten makt over dette området som utgangspunkt for strategisk kontroll med vannveiene og landmassene videre mot øst, «hjertelandet», kan ikke et russisk imperium eksistere. Av samme grunn er dette en *mulig* juvel også i USAs globale strategi for å kontrollere det eurasiske kontinentet, klodens sentrale landområde.¹⁸ Så hvis USA lykkes i å kontrollere Krim, vil Svartehavet bli et rent NATO-hav. At Russland «måtte» annektere Krim etter det US-kontrollerte i kuppet i Kiev 2014, kan umulig være vanskelig å «forstå».

Ukraina-krigen er i det hele et lærestykke i hvordan USAs bygger opp og praktiserer sin globale strategi med en kombinasjon av alliert NATO-politikk og en egen basepolitikk. Vi kan konstatere at verken SV eller Rødt har vært i stand til føre en diskusjon om hvordan disse realitetene gjør seg gjeldende i krigen i Ukraina, eller hvordan det påvirker vår sikkerhet.

SV for norsk medlemskap i NATO?

Sikkerhetspolitisk føydalisme, eller et mer demokratisk, selvstendig NATO?

SVs syn har vært at NATO med sin konfrontasjon mot Sovjetunionen og førsteslagsdoktrine ikke er en sikkerhets-, men en *usikkerhetsordning*. *Out of area*-strategien fra 1999 fristiller seg fra NATO-landens *egne* forsvarsbehov, og *fristiller seg dermed også fra angrepsforbudet i folkeretten*. Da blir det

nødvendig med en ny retorikk: Det dreier seg om å etablere en «regelbasert internasjonal orden» uten de begrensninger som ligger i FN-systemet og folkeretten.

Russlands ulovlige invasjon 24.02. utløste en diskusjon om SV burde «sjå på spørsmålet om både NATO og EU med nye auge»¹⁹ for eventuelt å bli tilhenger av norsk medlemskap begge steder. Inntil videre ser tankene omtrent slik ut: Angrepet mot Ukraina har vist at Norge må ha sikkerhetsgarantier, og annen sikkerhetsgaranti enn NATO fins ikke.

NATOs stadige utvidelser mot øst og USAs økte nærvær på nord-flanken (Norge) skaper selvsagt russiske reaksjoner som i sin tur fyrer opp om russerfrykt på norsk side. I den sikkerhetspolitiske debatt ser vi at dette standpunktet ofte er kombinert med en mer eller mindre uttalt frykt for Russland som evig trussel mot Vesten, uavhengig av Vestens politikk overfor Russland. Standpunktet framstår da som et *ideologisk moment - russofobi*. – «Helt siden 1820-tallet har russofobi, vært en sentral begrunnelse for oppbyggingen av det norske forsvaret», påpekte professor i historie Roald Berg ved presentasjonen av bind 2 i fembindsverket om Forsvarets historie.²⁰ Med NATO-medlemskapet i 1949 ble russofobien forsterket også utenfor militæret og er hos Arbeiderpartiet og de borgerlig blitt en ideologisk bærebjelke i det politiske verdensbildet. Men det er nettopp Norge som NATO-base, med sin strategisk viktige beliggenhet for USAs militære installasjoner rettet mot Russland, som er den viktigste forutsetningen for et mulig russisk anslag mot Norge. Det nye, mer NATO-vennlige standpunktet i deler av SV ser helt bort fra denne sammenhengen.

SVs (u)mulige NATO-standpunkt

Programkomitéens forslag i oktober 2022 til nytt prinsippprogram for SV viser uenighet i partiet:

«**Alternativ 1:** Innenfor og utenfor rammene av NATO vil vi bygge en nordisk forsvarsallianse til gjensidig beskyttelse. Norge bør bruke sin posisjon til å gjøre NATO til en ren forsvarsallianse, hvor utgangspunktet er hvert lands eller regions evne til å hevde egen suverenitet, hvor det ikke etableres militære baser i andre land, og hvor atomvåpen utgår av strategien. (5 stemmer).

Alternativ 2: Vårt mål er en nordisk forsvarsallianse istedenfor norsk NATO-medlemskap. Så lenge et slikt alternativ ikke eksisterer, må Norge bruke sin posisjon til å styrke et nordisk forsvarssamarbeid i og utenfor NATO, samt arbeide for å gjøre NATO til en ren forsvarsallianse, hvor utgangspunktet er hvert lands eller regions evne til å hevde egen suverenitet, der det ikke etableres militære baser i andre land, og hvor atomvåpen utgår av strategien. (4 stemmer).

Alternativ 3: Gjennom forsvarsallianser som NATO dras Norge inn i stormaktsoppgjør og kriger som verken er i Norges interesse eller bidrar

til fred og trygghet. Vi vil melde Norge ut av NATO og i stedet bruke vår rolle i verden til avmilitarisering og fredsarbeid. (1 stemme)».

Alternativ 1 går inn for at SV skal bygge sin sikkerhet innenfor rammen av NATO. Dette er et ja til NATO uten at det sies rett ut, men med fromme ønsker om forbedringer. Alternativ 2 vil ha en nordisk forsvarsallianse i stedet for NATO – ingen ny tanke i SVs forsvarspolitik. Det er i utgangspunktet et «nei» til NATO, men som i mellomtiden optimistisk vil forbedre NATO til å bli en «ren forsvarsallianse» uten baser i andre land og uten atomvåpen. Ut fra en erkjennelse av at en direkte utmelding av NATO ikke er realpolitikk, må vi holde ut med NATO med sikte på en endelig oppløsning (som følge av at indre motsetninger i alliansen blir for store), en gang i en ukjent framtid. Dette forslaget bør, med anstrengelser i retning en mer realpolitisk forståelse uten NATO-optimisme, kunne forenes med mindretallet som fremmer kortversjonen av det tradisjonelle SV-standpunktet.

Felles for alternativ 1 og 2 er en illusorisk forutsetning om at NATO, dersom Sverige og Finland blir medlemmer, lar seg reformere til å bli en sikkerhetsorganisasjon som ikke lenger er dominert av USAs interesser. Men for å realisere denne sympatiske tanken, må de interne styrkeforholdene i NATO endres radikalt. Hvordan dette skal skje, blir ikke nevnt, men synes å forutsette at med Sverige, Finland sammen med Danmark, Island og Norge kan det dannes en *demokratisk nordisk blokk* innenfor NATO som er sterk nok til å utfordre USAs hegemoni og rådende kommandostrukturer i NATO.

Men nettopp Sveriges og Finlands inntreden i NATO tar *definitivt* livet av forslaget om *et eget*, nordisk forsvarssamarbeid. Da EU med sine 30 medlemsland i 2021 og 510 millioner borgere ytret ønske om «å opprette sin egen militære styrke med 5000 soldater innen 2025», svarte generalsekretæren i NATO, vår alles Jens Stoltenberg, kontant avvisende: «*Vi kan ikke ha en allianse i alliansen*». ²¹ En slik allianse, *uten egne militære kapasiteter*, vil være et rent fantasiprodukt. Og skulle noen likevel prøve å etablere den, slik Frankrike med president Emmanuel Macron og Tysklands kansler Angela Merkel med deres felles «europiske prosjektet» har argumentert for, vil det være en opprørshandling mot USA. Med andre ord: Komitéflertallets forutsetning om reformering av NATO i strid med USAs interesser *out of area* og førsteslagsdoktrine, er *utopisk* slik styrkeforholdet internt i NATO vil være i overskuelig framtid. Komiteens absolutte mindretall bygger derimot på det høyst realistiske forhold i samsvar med all erfaring, at med medlemskap i NATO «dras Norge inn i stormaktsoppgjør og kriger» grunnleggende i strid med folkeretten og alt fredsarbeid.

Ingen kan i dag ha noe konkret begrep om hvilke realpolitiske forutsetninger som må ligge til grunn for at en utmelding/oppløsning av NATO kan bli realistisk politikk. Men til forskjell fra flertallet tar alternativ 3 konsekvensen av den smertelige erfaring at flertallet i SVs stortings- og regjeringsgruppe helt siden 1999 har støttet *alle* NATOs *out of area-*

operasjoner unntatt Irak-krigen 2003. Det betyr at dersom landsmøtet gir sin støtte til mindretallets forslag, eller et forslag der denne erfaringen er innarbeidet i et flertallsforslag sammen med alternativ 2, må det også sørge for å velge en partiledelse som ved sin praksis i Storting og regjering ikke *på nytt* motarbeider partiets program på dette punktet.

Sikkerhet – et gjensidig forhold

Som nettopp krigen i Ukraina viser, er ikke medlemskap i NATO noe hvert enkelt land kan bestemme selv i kraft av sin suverenitet alene. Sikkerheten er uløselig *gjensidig* og *felles*. Liksom dannelsen av NATO sprang ut av en ny, strategisk situasjon i Europa med globale konsekvenser etter Den andre verdenskrig, vil oppløsning eller utmeldinger av NATO ikke skje som frie beslutninger av suverene stater enkeltvis, men som virkninger av dype, interne motsetninger i NATO sjøl og i forhold til flertallet av verdens befolkning som finnes i Asia, Afrika og Latin-Amerika. Vi snakker da om en *oppløsning av USAs sikkerhetspolitiske føydalisme*. Først da oppstår en realpolitisk mulighet for «utmelding». Det vil med andre ord først kunne skje gjennom en omgruppering og oppløsning av innflytelsessfærer, i kombinasjon med frigjøring fra imperialismen og overgang til mer sosialistiske forhold i samsvar med FN og folkeretten – dersom disse institusjonene ikke er helt avskaffet i mellomtiden og erstattet av *the rule-based international order*. Men ettersom begrepet om imperialismen nærmest er forsvunnet fra den politiske diskusjonen på venstresida, er det lenge siden slike problemstillinger gjorde seg gjeldende med politiske konsekvenser.

Når SV nå skal vurdere sitt NATO-standpunkt, er det i alle fall en god anledning til å avklare partiets berettigelse i en større sammenheng – ut over kampen for hverdagens mulige kompromiss- og alliansepolitikk i og utenfor regjeringer med Arbeiderpartiet og Senterpartiet. Spørsmålet er: Hvordan skal det politiske strevet for saker i hverdagen kombineres med strevet for en fredelig verden i samsvar med FN og folkeretten, *uten* NATO og dermed *uten* atomvåpen?

Forfatteren takker SV-veteranen Heming Olaussen for viktige innspill til denne artikkelen.

Artikkelen er ikke fagfellevurdert.

NOTER

- 1) Jf. «Wolfowitz-doktrinen» først formulert 1992. Se innledningen og artiklene av Oddbjørn M. Melle og Chas W. Freeman i dette nr. av *Vardøger*
- 2) Folkerettsforsker Cecilie Hellestveit: «Så lenge FNs sikkerhetsråd ikke har truffet vedtak under kapittel 7 med bindende virkning for alle FNs medlemsland om at dette (Russlands invasjon) er aggresjon, står verdens suverene stater fritt

- til å ta parti med Russland eller Ukraina eller la være». (*Aftenposten* 10. mars 2022, vår parentes). Men om våpenhjelp er klokt med sikte på å fremme fred i samsvar med forpliktelsen i FN-pakten, er en annen sak.
- 3) *Teknisk ukeblad*, 8. juni 2022. M109 er «en amerikanskprodusert selvdreven haubits (tank) i 155 mm kaliber» med toppfart 65 km/ og veier 28 tonn». (Wikipedia)
 - 4) For definisjonen av *proxy war*, se https://theconversation.com/the-us-isnt-at-war-with-russia-technically-but-its-support-for-ukraine-offers-a-classic-case-of-a-proxy-war-192064?utm_source=facebook&utm_medium=bylinefacebookbutton&fbclid=IwAR3sLWjL_IxSqbiZ1qI26y8Zc7JrOEBrPD-wTXiZg7tQCZdolaHr1o54s70. Og: Leon Panetta, «It's a proxy war with Russia, whether we say so or not», (Bloomberg tv, 17 March 2022). Panetta var CIA-direktør og forsvarsminister under president Obama.
 - 5) https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_196972.htm. I intervju 12.06. i Kultaranta, Finland sa han: *We have to remember that we have been there, NATO Allies and NATO have been there since 2014, training tens of thousands of Ukrainian soldiers, which are now on the frontline in the fight, and that has proven extremely effective. Se: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_196300.htm?selectedLocale=en*.
 - 6) 26. mars erklærte president Biden at «denne mannen (Putin) kan for Guds skyld ikke lenger ha makt» og seinere at det var nødvendig med «regimeendring». Da slik åpenhjertighet selvsagt ikke kan bli stående, ble de seinere noe modifisert, men uten at det har hatt politiske konsekvenser for krigføringen. Se: <https://www.npr.org/2022/03/26/1089014039/biden-says-of-putin-for-gods-sake-this-man-cannot-remain-in-power>. Forsvarsminister Lloyd Austin fulgte opp med målsettingen om «å svekke den russiske regjeringen og isolere den i verdenssamfunnet...» Se: <https://edition.cnn.com/2022/04/25/politics/blinden-austin-kyiv-ukraine-zelensky-meeting/index.html>. Dette *proxy war*-perspektivet er det brei enighet om i USAs politisk-intellektuelle elite, jf. note 4, og i hovedstrømsaviser som *Washington Post* 10. mai 2022: «Russia Is Right: The US Is Waging as Proxy War in Ukraine».
 - 7) <https://srbin.info/en/svet/riter-rusija-se-20-godina-sprema-za-sukob-sa-nato-i-unistenje-nato-u-tom-ratu/> (Lest 11.10.2022)
 - 8) <https://consortiumnews.com/2022/09/12/scott-ritter-why-russia-will-still-win-despite-ukraines-gains/>
 - 9) *New York Times* 28.09.2022. <https://www.ukrinform.net/rubric-defense/3582603-pentagon-to-set-up-new-command-to-support-ukraine.html>
 - 10) Formularet med «en regelbasert verdensorden» er USAs erstatning for en verdensorden basert på folkeretten og FN-systemet, «the rule of law», se Chas W. Freemans artikkel.
 - 11) <https://www.regjeringen.no, tema Samarbeidet i Nato>.
 - 12) Gjert Lage Dyndal «NATOs nye militærstrategi», *Strategem*, 1. februar 2021, se [Strategem.no](https://www.strategem.no).
 - 13) Samme sted
 - 14) Se <https://www.wsws.org/no/articles/2022/01/27/russ-j27.html>
 - 15) Klassekampens redaktør, Mari Skurdal, skreiv en leder 25. februar der hun konkluderer med at «Putin stod ikke uten handlingsalternativer» Dessverre ble alternativene aldri konkretisert eller drøftet av redaktøren. Hun burde kanskje

heller spurt hvorfor USA ikke tok i mot tilbudet fra Russland i desember om forhandlinger om en sikkerhetsavtale.

- 16) <https://www.nato.int/strategic-concept/>
- 17) Cecilie Hellestveit, *Dårlig nytt fra Østfronten*, Spartacus Forlag AS, Oslo 2022, s. 43. Dette området utgjør det som i Halford Mackinders (1861 – 1847) global-strategiske tenkning ble kalt «hertelandet» og som Hellestveit her viser til.
- 18) Denne strategien, som harmonerer perfekt med Wolfowitz- doktrinen, ble utviklet videre av Zbigniew Brzezinski, tidligere sikkerhetsrådgiver under president Billy Carter, i *The Grand Chessboard* (1997) og ble lagt til grunn for USAs globale politikk alt under president Bill Clinton (1993-2001) med Madeleine Albright som utenriksminister og gjelder fram til i dag.
- 19) Gruppeleder for SV i Bergen bystyre, Mikkel Grüner til Klassekampen 4. mars 2022.
- 20) *Stavanger Aftenblad*, 6. desember 2007 Se også Oddbjørn Magne Melles artikkel i dette nr. av *Vardøger*.
- 21) *VG* 30. november 2021. Uttalelsen falt på NATOs halvårige utenriksminister-møte i Riga, høst 2021.

Chas W. Freeman, Jr.

OM INNFLYTELSESSFÆRER

Sikkerhet er en forutsetning for ethvert samfunns trivsel, dets velferd og økonomi. Gjennom historien har nasjoner søkt å oppnå sikkerhet ved å grunnlegge imperier, sikkerhetssoner (*cordons sanitaires*), bufferstater så vel som militære, økonomiske politiske eller kulturelle sfærer, som de påberoper seg å ha strategisk interesse av å dominere. Det er mange måter å sikre seg dette på, mellom annet med ordninger basert på de skiftende koalisjoner for maktbalanse. En stat vil naturligvis heller ha venner enn fiender ved sine grenser, og når stormakters sikkerhet blir utfordret, er det naturlig at de forventer lydighet av mindre stater framfor motstand. Et nærliggende eksempel er den forsiktige politikken som Canada og Mexico fører overfor USA, begge tidligere utsatt for US-aggresjon.

Nasjoner og imperier vokser og minker. Det skjer ved at de samhandler politisk, økonomisk og militært i regionene nærmest dem eller gjør seg avhengige av dem. Noen stater søker beskyttelse hos mektigere stater, mens andre motsetter seg og forkaster hegemoni. Hegemoni avler underkastelse. Innflytelsessfærer er resultater av staters politiske manøvrering (*statecraft*) for å demme opp mot potensielle konkurrenter.

Hvorfor innflytelsessfærer blir dannet

USAs utenriksdepartement erklærte 6. mai 2021 at «USA ikke anerkjenner innflytelsessfærer».¹ Sett i lys av Amerikas stadige insistering på at Monroe-doktrinen fortsatt gjelder, er ikke dette bare ironi.² USA nekter å anerkjenne og respektere at andre nasjoner har innflytelsessfærer eller at de har rett til å etablere slike. Samtidig insisterer USA på å opprette sin egen innflytelsessfære som ikke lenger er avgrenset til Vesten, men gjelder hele verden uten at det er offisielt uttalt. For eksempel fortsetter USA med å holde Cuba og andre land i Latin-Amerika, som Venezuela, under hælen. De hevder fortsatt at Russlands forsøk å innlemme Georgia eller Ukraina i sin innflytelsessfære er illegitim mens de insisterer på retten til å inkludere disse landene i sin egen sfære ved å åpne for deres medlemskap i NATO. USA tyr stadig til trusseldiplomati og økonomisk krigføring mot land i Afrika, Asia, Australia, Europa, Nord- og Sør-Amerika for å nekte kinesiske selskaper å investere i telekommunikasjoner og infrastruktur. USAs politikk i områdene ved India og Stillehavet går ut på å opprettholde USAs militære overlegenhet og videreføre det system av nav- og håndtakallianser («hub-and-spoke alliances») som er satt i verk for å videreføre omringingspolitikken («contain-

ment») fra den kalde krigen. I Midt-Østen, hvor amerikansk innflytelse er tydelig minkende, konsentrerer de seg nå om slå tilbake Irans økende innflytelse som er en følge det rotet som de amerikanske intervensjonene i Afghanistan, Irak, Libanon, Syria og Yemen har greid å skape.

Innflytelsessfærer bekrefter en eksklusiv rett til å overvåke og delta i andre lands interne saker eller i andre lands utenrikspolitikk, eller på andre områder som økonomisk politikk, teknologisk utvikling, politisk-militære forhold etc.. Innflytelsessfærer er i seg selv manifestasjoner av internasjonal konkurranse mellom parter som er *prinsipielt* likeverdige. Selve begrepet om innflytelsessfærer ble i likhet med mange andre momenter i utøvelse av moderne politisk manøvrering dannet ved den maktbruk mellom de innbyrdes konkurrerende stater som lå til grunn for dannelsen av det europeiske statssystemet.³ Slike manifestasjoner kan være formelle, eller uformelle, defensive eller dominerende. – Monroe-doktrinen fra 1823 var som kjent den første formelle erklæring om innflytelsessfære med sikte på å holde stater i andre verdensdeler utenfor USAs maktradius av hensyn til USAs egen sikkerhet.⁴ Men ordet «innflytelsessfære» ble ikke brukt i internasjonal diplomati før 1885.⁵

Elitene i samfunn innenfor innflytelsessfærene er tilbøyelige til å lære seg språket i sfærens dominerende nasjon, og til å tilpasse seg dens industrielle og militære standarder, kulturelle og kommersielle praksiser. De lar sine barn studere ved den dominerende nasjonens utdanningsinstitusjoner og tiltrekkes av de fordeler og tjenester den tilbyr framfor rivalenes.

Termen «innflytelsessfære» dukket først opp ved oppdelingen av Afrika på Berlin-konferansen 1884-85, som slo fast hvilke deler som skulle domineres av Storbritannia, Belgia, Tyskland, Italia, Portugal, og Spania. I 1885 inngikk Storbritannia og Tyskland en tosidig avtale om hvordan Guinea-bukten skulle kontrolleres. Begge godtok å ikke utfordre den andre partens interesser i området. I 1890 gjorde de en tilsvarende avtale om innflytelse i Øst-Afrika.

Begrepet om innflytelsessfærer la føringer for organiseringen av FNs sikkerhetsråd, der hvert av rådets faste medlemmer tok med seg «sin» gruppe av andre land for dominans. I klar motsetning til dette legger FNs Hovedforsamling prinsippet om alle staters likeverdighet til grunn. Men alt i 1942 så president Franklin D. Roosevelt for seg en ny inndeling av verden etter Den andre verdenskrig. Den gikk ut på at de «fire sheriffer» som han kalte dem, skulle holde orden i hver sin innflytelsessfære. I hans noe naive tenkning skulle Storbritannia holde styr på sitt imperium og Vest-Europa, Sovjetunionen skulle ha ansvar for Øst-Europa og de sentrale, europeisk-asiatiske landmasser, Kina for det østasiatiske området som grenser mot Stillehavet. USA skulle ha ansvaret for den vestlige hemisfære. Etter at den britiske statsministeren Winston Churchill hadde insistert på det, fikk også Frankrike politiansvar for sitt eget imperium.

Siden vi mangler et internasjonalt system basert på skiftende koalisjoner for å balansere hegemoniske ambisjoner, kan ikke innflytelsessfærer skilles fra rivaliseringen mellom stormakter som Kina, India, Iran, Russland og USA.⁶ For eksempel har Iran skapt sin egen politisk-militære innflytelsessfære i Midt-Østen, Irak, Libanon, i det okkuperte Palestina og i Yemen på bekostning av Saudi Arabia og USA. Slike endringer har gjort det aktuelt og viktig å vurdere dem på nytt, deres opphav, hensikten med dem og deres intensitet som varierer i de ulike tilfeller. Når en er opptatt av å forstå rivaliseringen mellom stormakter, er det viktig å ta i betraktning både de interesser som innflytelsessfærene tjener, så vel som gradene av ettergivenhet, underordning eller privilegier.⁷

Historien viser at stormakter etablerer sine maktsfærer for å avgrense andre, mindre staters autonomi ved å:

- holde konkurrenter borte fra markeder som de selv ønsker å dominere med merkantilistisk politikk, altså beskytte hjemmemarkedet mot import og samtidig øke eksporten,
- nekte stater innflytelse i en region hvor de fremmer sin egen,
- avskjære potensielle fiender fra strategisk bruk av et territorium eller ressurser,
- komme andre stater i forkjøpet for å sikre seg buffer-stater som ellers kunne havne i andres innflytelsessfærer,
- sikre seg ideologisk fellesskap eller lydighet hos klientstatene og deres eliter,
- vinne eller beholde adgang til landområder og ressurser som er viktige for utøvelse av makt,
- legge mindre stater under seg og utøve en slags imperiekontroll over dem.

Innflytelsessfærer er altså instrumenter for politisk manøvrering og diplomati, for å avskrekke eller kontre mulige motstandere, primært *uten* bruk av krig. De sikrer en tilstand av relativt stabil fordeling av makt i det internasjonale statssystemet for å unngå tilstander der forholdene er flytende og usikre.

Innflytelsessfærer krever lydighet og begrensning av geo-økonomisk frihet for de land eller regioner som faller inn i sfærene. Innflytelsessfærer er altså ikke det samme som imperier med kolonier, for eksempel de britiske eller franske imperiene, eller et fellesskap av *begynnende settlerstater* slik som ved dannelsen av USA. En innflytelsessfære bevarer, men avgrenser samtidig et lands *suverenitet*, et *kolonistyre* derimot fjerner det underordnede landets suverenitet fullstendig.

Innflytelsessfærer er i sitt vesen hegemoniske og forekommer i to hovedkategorier: (1) passive, defensive for å redusere innflytelse fra andre mulige konkurrenter, og (2) aktivt, pågående for å dominere de strategiske valg som nasjoner innenfor dem gjør, vanligvis ved å hindre eller motsette seg påvirk-

ning fra motstandere enkeltvis framfor gruppevis. Allianser har hver for seg ulike konsekvenser for konkurrerende stater og krever ulike svar.

Avverging mot innflytelsessfærer

Når stormakter prøver å hindre eller svekke makten hos en mulig utfordrer, finner de det sjelden vanskelig å sikre seg samtykke fra stater som selv opplever at deres autonomi blir forsøkt begrenset av samme utfordrer. Like fullt har det vært mulig for noen få mindre sterke stater eller grupper av slike, å forsvare og å opprettholde sine identiteter og selvstendighet ved væpnet nøytralitet eller konsekvent ikke-offensiv politikk, en posisjon som potensielt truende stormakter erkjenner og aksepterer. Slike strategier både avskrekker og demper trusler fra stormakter om å la seg underordne dem og bli holdt nede av dem. For eksempel har det nøytrale *Sveits* beholdt sin uavhengighet ved den strategiske fordel som nøytralitet også gir stormaktene som omgir det. For Sveits er nøytraliteten basert i en sterk, defensiv folkebevæpning tilpasset et vanskelig terreng og ved å holde konsekvent fast på denne nøytraliteten i så vel krig som i fred. Dets nøytralitet ble internasjonalt anerkjent av Wiener-kongressen 1815. *Østerrike* fikk med sin Statstraktat av 15. mai 1955 opphevet de alliertes okkupasjon etter krigen og slapp dermed unna deres innflytelsessfærer. I 1917 ble *Finland* frigjort fra unionen med Russland. Etter Vinterkrigen 1949-40, Fortsettelseskrigen 1941-44 og krigen i Lappland 1944-45 mistet de ti prosent av sitt område. Finland har seinere avslått å kompromisere på sin uavhengighet og sin klart demokratiske samfunnsorden, samtidig som det konsekvent har opprettholdt sine gode forbindelser til Moskva og unnlatt å utfordre Russiske kjerneinteresser. Finlands strategi viser at det ikke er noe ideologisk utfordrende ved å praktisere god selvkontroll som erkjenner potensielle trusler fra mektige naboer.⁸

De første innflytelsessfærer

De tre puniske krigene mellom *Roma* og *Kartago* ble utkjempet mellom år 204 og 146 f.v.t for å kontrollere fjerntliggende områder i den vestlige delen av Middelhavet, og kuliminerte med ødeleggelsen av Kartago. På liknende vis kjempet *Storbritannia*, *Frankrike* og andre europeiske og imperialistiske stater i det 18. og 19. århundre om å dele mellom seg landområder langt hjemmefra som India, Kina, Sørøst Asia og Afrika. Prosessen med den omfattende inndeling av Afrika kuliminerte med Berlinerkonferansen 1884-85, også kalt «Kongo-konferansen». Krigene i det 18. århundre mellom Det britisk-østindiske kompani og Det fransk-indiske kompani om direkte kontroll over India fortsatte helt til britene seiret i slaget ved Plassey i det vestlige India under Sjuårskrigen 1756-63. Frankrike, som ikke fikk noen koloni i India, utviklet nå en innflytelsessfære med indiske stater som lå i krig

med hverandre, ved å forsyne dem med instruktører og rådgivere og vende dem mot britene. Slik skapte de problemer for det britiske nærværet i India mens Frankrike og Storbritannia kjempet om kontroll i Europa. Til gjengjeld kultiverte britene sitt forhold til de indiske statene og erobret dem og vant til slutt imperiemakt over hele subkontinentet. Fremmede nasjoner konkurrerte først om handel med Kina ved å etablere eksklusiv tilgang til havner («treaty ports») som de styrte etter egne lover, ikke kinesiske. De prøvde å dele opp innlandet i handelssfærer hvor de utøvde spesielle rettigheter til handel, investeringer og misjonering. Ved slutten av den nasjonale, kinesiske revolusjonen i 1911 gjorde Russland krav på den største sfæren for slik virksomhet, deretter fulgt av Storbritannia, Frankrike, Japan, Tyskland og Italia. Med sin «åpen dørs politikk» etter at de hadde erobret Filippinene, frasa USA seg *sin egen* rett til en innflytelsessfære i Kina, men krevde til gjengjeld den samme tilgang og samme kommersielle rettigheter som for andre lands innflytelsessfærer. I 1895 annekterte Japan Taiwan fra Kina, og tok Korea ut av de andre statenes innflytelsessfærer i Kina. I 1905 annekterte de Korea. Så ved begynnelsen av det 20. århundre var hele Sørøst-Asia unntatt Thailand, som var delt mellom en britisk og en fransk innflytelsessfære, underlagt britisk, fransk, nederlandsk, portugisisk, amerikansk og japansk kolonistyre.

Den første impulsen til disse inndelingene (i kolonier) var merkantilistisk motivert. Statene brukte hele arsenalet av politisk og militær makt til å forsvare hjemmemarkedet og sine privilegier i markeder i andre land mot konkurranse fra andre. Men innflytelsessfærene utviklet seg etter hvert til militær strid for å oppnå også *geopolitisk dominans*. De ble stående som politiske demarkasjonslinjer helt til de ble omkastet av Den andre verdenskrig og den etterfølgende periode med dannelsen av FN og oppløsningen av kolonisystemet.

Det var et typisk trekk ved den koloniale verdensorden i det 19. århundre å formelt erklære forrang for innflytelse i et nærmere definert område. Monroe-doktrinen hevdet USAs enestående rett til å holde den vestlige hemisfære utenfor økende innflytelse fra makter i andre verdensdeler. Også den proaktive inndelingen av Kina, Midt-Østen og Afrika mellom europeiske stormakter var et utslag av dette. Mot slutten av 18-hundretallet utgjorde innflytelsessfærene de første typiske imperialistiske maktposisjoner for eksklusiv politisk-militær og ideologisk kontroll over de samfunn som lå innenfor disse sfærene.

I samsvar med denne praksisen gikk Roosevelt-presiseringen av Monroe-doktrinen ut på å hevde USAs rett til å intervensere militært for å korrigere «åpenbare og vedvarende ugjerninger begått av en latin-amerikansk nasjon». Denne nye politikken ble satt i verk med stor kraft. I 1904 hadde USA allerede tatt Cuba og Puerto Rico fra Spania og truet med å gå til krig mot Storbritannia for å sikre seg kontroll med Venezuela. De intervenserte for å ta

Panama fra Colombia, deretter Nicaragua, Honduras, Mexico, Haiti, Den dominikanske republikk og Grenada og engasjerte seg i fordekte regimeendringer i mange av disse landene og dessuten i Chile, Venezuela og Bolivia. Den første versjonen av Monroe-doktrinen hadde vært passiv og defensiv, den andre aktivt søkende dominans. På 1930-tallet, da Tyskland og Japan prøvde å undergrave amerikansk førsterett i land som Brasil og Peru, dempet USA sin hemningsløse intervensjonisme ved i stedet å gå inn for en «Good Neighbor Policy». Under Den andre verdenskrig tok Washington seg likevel den frihet å kidnappe og internere tusenvis av latinamerikanere med japansk, tysk og italiensk avstamning.⁹

Den andre verdenskrig, den kalde krigen og avkolonialiseringen

Tysklands nederlag i Den andre verdenskrig og kommunistenes etterfølgende seier i den kinesiske borgerkrigen på fastlandet gjorde det mulig for Sovjetunionen å kontrollere Øst-Europa og Korea nord for den 38. breddegrad. I møtet i oktober 1944 med Josef Stalin kom den britiske statsministeren Winston Churchill, som den hengivne imperialist han var, opp med et privat forslag om å utøve en prosentvis innflytelse mellom de to statene over landene i Øst-Europa og på Balkan. Stalin sa seg enig. Den etterfølgende gjennomføring av det Churchill seinere kalte «Jernteppet», sikret at Sovjets innflytelse hindret Storbritannia og andre vestlige makter i å få noen vesentlig rolle i disse landene, unntatt i Hellas og Jugoslavia. Det første tiåret etter proklameringen av Den kinesiske folkerepublikken i 1949 syntes Moskva å ha vunnet varig innflytelse i Kina og den nordlige delen av Vietnam. Delingen av Korea og Vietnam la grunnlaget for de etterfølgende krigene med sikte på å forene dem på nytt. I Korea mislyktes den nordkoreanske invasjonen av den sørlige delen. I Vietnam lyktes det den nordlige delen å forene seg med den sørlige.

USA med Monroe-doktrinen hadde først begrenset sitt overherredømme til den vestlige hemisfære. Men nå, involvert i en global konfrontasjon med Sovjetunionen om strategisk og ideologisk hegemoni, begynte USA å bygge opp nye innflytelsessfærer utenfor «sin» hemisfære, basert på avtaler om å tilby beskyttelse mot Sovjetunionen til stadig flere stater i Europa og Asia. Amerika krevde ulike grader av lojalitet fra de som var tilbudt beskyttelse innenfor disse sfærene. Under den kalde krigens verdensorden mellom to supermakter fungerte disse sfærene som en viktig stabiliserende faktor.

I Europa bidrog USA til dannelsen av NATO i 1949 for både å demme opp mot Sovjetunionen og dets ideologi og å dempe de tradisjonelle motsetningene mellom Vest-Europas stormakter – Frankrike, Storbritannia, Tyskland, Italia – innenfor en amerikansk ledet struktur. Det påskyndet samtidig den politiske og økonomiske gjenreisningen av Europa. Som en rent

defensiv allianse mellom demokratiske stater ledet av USA tjente NATO alle disse målsettingene gjennom den kalde krigen.¹⁰

Etter å ha slått Japan i 1945, arvet Washington Tokyos politiske maktsfære i de asiatiske farvann og Stillehavet. For å sikre denne sfæren og slik forsvare sine nye, asiatiske klientstater, begynte USA å bygge bilaterale allianser for å demme opp mot Kina, Sovjetunionen, Nord-Korea og Nord-Vietnam. Disse alliansene omfattet Australia og Filippinene (1951), Sør-Korea (1953). Forsvarsalliansen SEATO inkluderte først (1954) Australia, New Zealand, Filippinene, Thailand, Storbritannia og fra 1960 Japan.

Amerika omtalte de landene det dominerte, som «Den frie verden» som egentlig ikke betydde noe annet enn «ikke underordnet Sovjetunionen eller Kina». Det hadde en viss appell, men var en heller overflatisk betegnelse på en blanding av demokratier, diktaturer, militærregimer, monarkier og kleptokratier som bare hadde én ting felles – deres assosiering med USA i stedet for med USAs fiender. Under «den kalde krigen» (1948-91 som begynte med luftbroen til Berlin 1948-49), forsøkte de ideologiske og geopolitiske blokkene ledet av Sovjetunionen og USA å vinne ideologisk og politisk innflytelse overalt og å hindre den andre hegemonen i å gjøre det samme. Opplysningen i etterkrigstiden av de europeisk-atlantiske nasjonenes imperier skjedde samtidig i Asia, Midt-Østen og Afrika, og skapte både nye stater og nye maktvakuum. De nye, uavhengige statene i den såkalte tredje verden ble jordsmonn for både åpne og skjulte stedfortrederkriger («proxy wars») mellom USA og Sovjetunionen, særlig i Indokina, Vest-Asia, Nord-Afrika, Kongo, portugisisk Afrika, Afrikas Horn og Afghanistan.

Etter regimeendringen på Cuba 1959 benyttet Sovjetunionen anledningen til å etablere en strategisk utpost på Cuba 145 km fra USA. Dette var et lite overveid mottrekk til USAs tidligere utplassering av raketter i Tyrkia med avåpen rettet mot Sovjetunionen. Cubas overgang til den sovjetiske blokken utløste en kraftig reaksjon i USA. Dette var en provokasjon mot Washingtons Monroe-doktrine og USAs hegemoni over Latin-Amerika. Sovjeterne søkte sammen med Cuba å finne åpninger for sin ideologiske, men ikke-militære, innflytelse i Nicaragua, Chile og Granada. I hvert av disse tilfellene intervenerte USA kraftig for å opprettholde sitt strategiske overtak i den vestlige hemisfære. Reaksjonene gikk ut på å invadere i Grisebukta i 1961 og andre forsøk på å få til først regimeendring på Cuba, konfrontasjonen om utplassering av atomvåpen på Cuba i 1962, militærkuppet mot Chile i 1973 og Contras-krigen 1981-88 i Nicaragua. I 1983 invaderte USA Granada. I de seinere år har Washington heller ført økonomisk krig i kombinasjon med fordekt vold for å utfordre ideologisk avvikende regimer i Latin-Amerika som Bolivia og Venezuela.

På 1960-tallet, etter at Storbritannia så seg nødt til å oppgi sitt engasjement «øst for Suez», førte det til at dets innflytelsessfære i Persiabukta ble overdradd til USA. Britene hadde dominert dette området siden

tidlig på 1800-tallet da det britiske styret i India grep inn for å fjerne piratvirksomhet og sikre sjøveien mellom India og De britiske øyer. Liknende strategisk bekymringer for kommunikasjonslinjene mellom Asia og Europa har framkalt et uformelt amerikansk sikkerhetsengasjement overfor Saudi-Arabia og andre stater i Persiabukta. Sjahens fall i Iran og det etterfølgende sjia-islamske regimet, som er fiendtlig både mot USA og de sunni-arabiske monarkiene i området, motiverte disse til å underordne seg amerikansk innflytelse og beskyttelse. I 1967 var landene i denne regionen ennå uavhengige, men orienterte seg mot USA av behov for beskyttelse dels mot hverandre innbyrdes, dels mot Iran. Tidlig på 1970-tallet støttet USA Kinas bevegelse bort fra Sovjet-blokken ved å tilby politisk-militær beskyttelse mot Sovjetunionen. Seinere i tiåret utnyttet Washington Egypts ønske om fred med Israel til å bevege landet bort fra Sovjetunionens innflytelsessfære i Midt-Østen. «Camp David-avtalen» fra 1978 ble etterfulgt av at Egypt beveget seg bort fra Moskva for å tilpasse seg Washington. Seinere har Egypt mottatt stor økonomisk hjelp fra USA hvert år.

Innflytelsessfærer vil ikke nødvendigvis forsvinne når koloniale imperier skrumper inn eller blir avvist av de tidligere koloniene selv om lojaliteten noen ganger endres. Selv om Frankrike garanterte sine afrikanske kolonier uavhengighet på 1960-tallet, har landet beholdt sin internasjonalt aksepterte politisk-militære og økonomiske innflytelsessfære i dem, også kalt *Françafrique*, som de kontinuerlig kontrollerer og opprettholder med sin monetære union. CFA-francen, som brukes i Benin, Burkina Faso, Elfenbenkysten, Guinea-Bissau, Mali, Niger, Senegal og Togo er koplet til kursen på euro. Frankrike krever dessuten at disse landene beholder 65% av sin harde valuta i den franske sentralbanken. I 1968 rettferdiggjorde Sovjetunionen på etterskudd sine invasjoner i Ungarn (1956) og Tsjekkoslovakia (1968) ved formelt å erklære sin rett til å slå tilbake ethvert forsøk i Mellom- og Øst-Europa på å løsrive seg fra den sovjetiske versjon av «sosialisme» med det som seinere er blitt kjent som *Bresjnev-doktrinen*. Leonid Bresjnev, generalsekretæren i Det sovjetiske kommunistpartiet, erklærte at intet medlemsland kunne gå ut av den sovjetisk dominerte Warszawa-pakten eller utfordre maktmonopolet til de kommunistiske partiene i disse landene. Denne sovjetiske parallellen til Monroe-doktrinen innenfor den «kommunistiske blokken» framkalte et avgjørende brudd i forholdet mellom Kina og Sovjetunionen og skapte en åpning for at USA kunne bruke Kina som en partner i innringingspolitikken mot Sovjetunionen.

Innflytelsessfærer i samtiden

Bortsett fra Monroe-doktrinen, som et klart og vedvarende unntak, er i dag ingen innflytelsessfære lenger *formelt* erklært, slik som Bresjnev-doktrinen, eller framforhandlet mellom stormakter. Indias innflytelsessfære i sør-

asiatiske land grensende mot Himalaya, Irans sfære i Irak, Libanon, Syria og Yemen, og Australias i den sørlige Stillehavs-regionen er alle *uformelle*.¹¹ Det samme gjelder for Sør-Afrikas innflytelse i den sørlige delen av Afrika, der Sør-Afrika er det politisk-økonomiske tyngdepunktet i en sfære definert som Southern African Development Community (SADC). Den ble først etablert av Sør-Afrikas naboer for å samordne opphevelsen av *apartheid* og Sør-Afrikas kolonimakt over Namibia. SADC består nå av Angola, Botswana, Komorene, Den demokratiske republikken Kongo, Eswatini, Leshoto, Madagaskar, Malawi, Mauritania, Mosambik, Namibia, Seychellene, Tanzania, Zambia, Zimbabwe i tillegg til Sør-Afrika selv.

Å skulle formalisere disse innflytelsessfærene ville være et åpenlyst brudd på de westfalske prinsipper om statenes uavhengighet, på deres prinsipielle likeverdighet, som FNs etter-koloniale system er grunnlagt på. Det bryter også med kravet om beskyttelse mot militær intervensjon. Men det faktum at innflytelsessfærer ikke er formelt erklært, må ikke tilsløre deres vedvarende realitet.¹² De er uttrykk for militær, økonomisk, teknologisk og politisk dominans som særlig i perioder med store endringer i makt- og prestisje-forhold like gjerne kan utløse provokasjoner fra andre stater som avdemping. De både demper og stimulerer stormakters handlinger overfor hverandre og er faktorer som politisk manøvrering og diplomati ikke kan se bort i fra.

Europa etter Sovjetunionen

I 1989 begynte det sovjetiske imperium og deretter selve Sovjetunionen å forsvinne som en sikkerhetstrussel mot resten av Europa, Kina, Midt-Østen og verden for øvrig. NATOs «Partnerskap for fred», foreslått av USA i oktober 1993 og formelt lansert av NATO i januar 1994, ga løfte om en felleseuropeisk, samvirkende sikkerhetsordning der både den gjenreiste Russiske Føderasjonen så vel som USA ville delta og spille en stabiliserende rolle. Men allerede ved mellomvalget i 1994 kurtiserte både Det republikanske partiet og Clinton-administrasjonen velgere med bakgrunn i slaviske og baltiske land med løfter om at deres tidligere hjemland snart skulle få bli medlemmer av NATO. Russland, som hadde bekreftet sitt partnerskap med USA, erklærte nå bittert i desember 1994 at det følte seg truet og bedradd.¹³ I stedet for å bygge ned og løse opp de sikkerhetsordninger som var installert under den kalde krigens trusler, begynte Washington i løpet av 1990-tallet å fyre opp under de sentral- og østeuropeiske landenes russofobi og forsikre deres etniske velgere i USA om at NATO var et forsvar mot mulige trusler fra et gjenoppstått Russland. USA påtok seg å utvide NATO ikke bare fram mot grensene til den tidligere Sovjetunionen, men til og med *inn i* denne. Først fikk Tsjekkia, Ungarn og Polen NATO-medlemskap i 1999. Estland, Latvia og Litauen, alle tidligere deler av Sovjetunionen, Bulgaria, Romania, Slovakia og Slovenia kom med i 2004, Albania og Kroatia i 2009,

Montenegro i 2017 og Nord-Makedonia i 2020. I 2008, da NATO erklærte at de ville forberede medlemskap for Georgia og Ukraina, advarte Russland om at det ville betrakte dette som en «direkte trussel» mot sin sikkerhet. I mellomtiden hadde USA nylig forsøkt å etablere sin innflytelsessone i Sentral-Asia før de ga opp å utfordre Russlands dominerende politisk-militære og Kinas økonomiske innflytelse der.

Denne formen for ekspansiv politikk var en impuls sprunget ut av USAs såkalte «unipolar moment» som går ut på å kreve universell lydighet under USAs verdier og interesser og begynte å sette i gang massive intervensjoner overfor regimer som ikke ville adlyde. På dette viset skjøv USA FN-pakten og grunnleggende deler av internasjonal lov til side.

NATO forvrenget sitt opprinnelige, rent defensive formål – *raison d'être* – da det i 1999 dissekerte Serbia (ved å skjære ut Kosovo), og ble en redskap i det amerikanske forsøket på å pasifisere og omforme Afghanistan. I 2011 hjalp NATO til med å velte Libyas regjering. Russland og andre stormakter erkjente nå at NATO var et truende, offensivt virkemiddel i amerikansk utenrikspolitikk. Alliansen, som var sammenfallende med Amerikas politisk-militære innflytelsessfære i Europa og landene ved Middelhavet, rettferdiggjorde nå sin eksistensberettigelse ved å vise til truslene fra Russland som det hadde hjulpet til med å gjenreise. I 2020, da USA og andre NATO-land ved å vise til valgfusk nektet å anerkjenne Lukashenkos regjering, søkte Hvite-russland beskyttelse hos Russland og bekreftet dermed at det var en del av den russiske innflytelsessfæren. Russland hadde i perioden 2021-22 bygget opp tilstrekkelig militær styrke til å mobilisere et diplomatisk mottrekk til den stadige utvidelsen av NATO.

Som en følge av USAs offensiv grep Russland til bruk av makt da det 24. februar 2022 intervenerte militært i Ukraina for slik å blokkere enhver ny utvidelse av Amerikas militære innflytelsessfære i Europa. Russland demonstrerte sin evne til å overkjøre Ukraina med makt og signalisere at å gi Ukraina medlemskap i NATO, kunne utløse en direkte konfrontasjon med USA med bruk av kjernevåpen. De krevde at USA og NATO skulle slutte med denne ekspansjonismen og slik true landets vilje til fred. Men da Russland ikke fikk noen signaler fra USA og NATO om å komme dets krav i møte, gikk det til angrep for å ta Ukraina direkte inn i sin innflytelsessfære igjen og hindre at landet i stedet ble den del av USAs innflytelsessfære.¹⁴

I sin lange historie har Europa bare hatt fred så lenge som alle dets stormakter har vært inkludert i et felles samvirkende sikkerhetssystem. «Den europeiske konserten» sikret en europeisk fred i hundre år – fra 1815 til 1914.¹⁵ Utstengingen av Tyskland og Sovjetunionen på 1920- og 1930-tallet var en katalysator til Den andre verdenskrig og den kalde krigen seinere. Forsøket på å stenge Russland ute fra å kunne ha en rolle i arbeidet med å sikre fred og sikkerhet i Europa i det 21. århundre, har samtidig fratatt landet

muligheten til å føre et aktivt diplomati som et alternativ til bruk av krigsmakt.

Midt-Østen

I Midt-Østen førte sammenbruddet av Sovjetunionen til at Irak og Syria, som begge hadde vært en del av den sovjetiske, men stadig svakere innflytelses-sfære som fulgte etter at Egypt gikk over til USA, ble hjemløse. Da Irak ikke lenger ble holdt i tømme av Moskva, gamblet landet med at det kunne løse sine finansielle problemer etter den utmattende, lange krigen med Iran 1980 - 1988, med å ta beslag i Kuwaits oljerikdom. En FN-autorisert koalisjon av stater ledet av USA og Saudi-Arabia slo tilbake og frigjorde Kuwait. Etter at Irak hadde invadert Kuwait 4. august 1990, godtok det våpenhvile med amerikanske og saudi-arabiske styrker ved Safwan 3. mars 1991. Syria slo lag med denne koalisjonen og signaliserte dermed vilje til å utprøve bedre relasjoner med USA som en delvis erstatning for den støtte det hadde fått fra en Sovjetunion som var gått i oppløsning, men dette ble avvist som følge av fiendskapen med Israel.

I 2003 invaderte USA Irak, fjernet dets regjering og prøvde å innlemme det i sin politisk-militære innflytesssfære. USA oppnådde militær dominans i Irak, men bare for å se at Iran vant en sterk innflytelse over landets politikk. Det pågående forsøket å få til regimeendring i Syria mislyktes og åpnet for større Iransk innflytelse der og sørget samtidig for at Russland fikk en uventet anledning til å øke sin innflytelse i Assads styre.¹⁶

Destabiliseringen av Irak og Syria utløste en backlash fra islamistiske ekstremister som raskt visket ut grensene mellom de to landene og etablerte en «islamsk stat». Tyrkia innlemmet deler av det nordlige Irak og Syria i sine økonomiske og militære sfærer. USA opprettet et åpenbart ulovlig, militært nærvær i Syria. Etter at USA trakk seg ut av Irak og bare holdt igjen et mindre oppdrag for militær trening, ble Kina den dominerende deltaker i Iraks økonomi. I mellomtiden gjorde «fracking» av olje USA i stand til å gjenvinne sin status som en større energiexportør, noe som endret det globale energimarkedet. Dette reduserte den sentrale rollen som Persiabukta hadde hatt i USAs globale politikk. Det amerikanske engasjementet i Persiabukta minket tilsvarende. Etter hvert som det 21. århundre skred fram, smuldret USAs dominans i Midt-Østens affærer opp. Til tross for at den russiske innflytelsen økte og Frankrike forsøkt på å gjenvinne en ledende rolle i Libanon, var det snarere regionale makter framfor stater utenfor regionen som drev fram en politisk-militær rivalisering og dynamikk der. Kina har erstattet andre stormakter som regionens største økonomiske partner. Men Midt-Østen er ikke lenger innenfor innflytesssfæren av noen stormakt eller delt mellom flere, slik som tidligere.

USAs spissing – «Pivot» – mot Øst-Asia

Da Sovjetunionen forsvant som en felles fiende for USA og Kina, forsvant også det meste av grunnlaget for et strategisk samarbeid mellom USA og Kina i Asia. Den amerikansk-kinesiske diplomatiske finessen, som bestod i at spørsmålet om Taiwans status ble skjøvet til side for å kunne samarbeide om å begrense Sovjetunionens ambisjoner, smuldret nå opp. Ideologiske kontroverser begynte igjen å fjerne USA fra Kina.¹⁷ Kinas tilbakekomst til velstand og makt etter sin to hundre år lange tilværelse i skyggen av Vesten og Japan, begynte nå å undergrave den dominerende stilling USA hadde hatt i Asia mot Stillehavet etter Japans nederlag i 1945. Amerikanske strateger og militære planleggere ble alarmert og begynte å se på Kina som en mulig «nesten likeverdig konkurrent» til USA. En slik «likeverdig konkurrent» ble nå den største, utfordrende fienden i de *krigsspill* som ble utviklet i Pentagon og den perfekte drivkraften bak våpenopprustning nå som den krigsteknologiske trusselen fra Sovjetunionen var borte. Planleggerne så nå på Kina som den fremste konkurrent – «peer competitor» – også i den virkelige verden. Amerika bekreftet på nytt sin målsetting fra etterkrigstiden om hindre framveksten av noen makt som kunne rivalisere USA noe sted i verden.¹⁸ Den økende militære overvåkingen og ressurser som USA hadde brukt mot Russland, ble nå vendt mot mål i Kina. Det ble satt i gang aggressiv militær aktivitet langs Kinas grenser og gjort forsøk på å rekruttere NATO-land som støttespillere i konfrontasjonen mot Kinas økende makt. Men USA greide ikke å utvikle eller sette i verk en strategi for å gjenvinne sitt tidligere økonomiske lederskap i regionen, som ble stadig mer sentrert om Kina.

Kinesisk-russisk tilnærming

Utvidelsen av NATO og det USA kaller «pivot to Asia» framkalte et gryende, etter hvert åpenbart fiendtlig nærvær med amerikanske, stridende offiserer i spissen opp mot både Russlands og Kinas grenser for å omringe dem militært. Begge slo tilbake, noe som ikke kan overraske. Moskva protesterte stadig sterkere mot den utvidelsen av USAs innflytelsessfære som skjedde med utvidelsene av NATO og advarte at de kunne bli nødt til å reagere militært hvis dette ikke stanset. Beijing begynte igjen å sette på dagsordenen den delingen av Kina som USA selv hadde forårsaket med sine militære intervensjoner i Taiwan-stredet under Korea-krigen og seinere for å isolere partene i den kinesiske borgerkrigen fra hverandre.¹⁹ Fiendskapen mellom Kina og USA økte raskt på.

Ved begynnelsen av det 21. århundre hadde Russland ingen anerkjent innflytelsessfære i Europa, og dets europeiske naboer – bortsett fra den nyetablerte staten Ukraina – var forsiktige med å provosere den fram. – For eksempel har Norge, som det eneste NATO-land som ved grunnleggelsen av alliansen hadde felles grense med Russland, motsatt seg å stasjonere tropper

og offensive våpen fra andre NATO-land på sitt territorium.²⁰ Men med den nye, globaliserte amerikanske innflytelsessfæren – i Europa representert med NATO opp mot Russlands grenser – er Moskva blitt besatt av en strategi om å nekte at naboland domineres av amerikansk innflytelse. I mellomtiden har Kina lenge økt sine protester mot USAs vedvarende støtte til Taiwan, en kinesisk øy-provins og tapende part i den kinesiske borgerkrigen som USA støttet den da denne under ledelse av Chiang Kai-shek trakk seg tilbake på øya. Kina prøvde å fjerne Taiwan fra den amerikanske innflytelsessfæren i Asia og benektet øyas status som en egen stat.

Washingtons stempling av både Russland og Kina som ideologiske og geopolitiske fiender og behandlingen av dem som sådanne, ga samarbeidet mellom dem et felles fokus og bidrog til å konsolidere det. Økende press fra USA mot disse to tidligere innbyrdes fiendtlige stormakter påskyndet et åpent og mer omfattende anti-amerikansk samarbeid for å koordinere politikken og handlinger med sikte på å redusere det truende militære nærværet og fiendtlig politisk innflytelse fra USA i deres grenseland.

NATO, EU, Tyrkia og Russland

Etter fem runder med utvidelser av NATO etter den kalde krigens slutt omfattet NATO i 2020 alle europeiske land unntatt de offisielt nøytrale landene og talte nå 30 medlemmer. Østerrike og Sveits er offisielt og internasjonalt anerkjent som nøytrale. Finland, Sverige og Irland står fortsatt (6. mars 2022.) utenfor alliansen selv om alle tre inngår i USAs innflytelsessfære i Europa. Bosnia og Herzegovina ønsker å bli medlemmer. Moldova er nøytralt i henhold til sin konstitusjon. Serbia ønsker medlemskap i EU, men ikke i NATO. For de fleste av disse var NATO fortsatt en rent defensiv allianse. De var ikke selv i stand til å bidra med noe til USAs utadvendte, militære ekspedisjoner. De søkte avhengighet av USA, NATO og de større statene i denne utelukkende av hensyn til eget forsvar.

Etter den kalde krigens nedtonet NATO etter hvert sin defensive karakter og ble en plattform for offensive militære operasjoner «out of area» på Balkan og med intervensjoner «à la carte», ledet eller støttet av USA. Fjorten av NATOs daværende nitten medlemmer deltok i luftkrigen mot Serbia i 1999 under USAs ledelse. NATO hadde fra 2003 kommandoen over The International Security Assistance Force (ISAF) i Afghanistan, der i alt 50 nasjoner deltok, mange av dem ikke medlemmer av NATO. De fleste NATO-landene nektet likevel å delta i US-invasjonen av Irak 2003. Ni NATO-land, og to land utenfor NATO var spydspissen i intervensjonen mot Libya i 2011.

Alle forsøk på å inkludere Russland i konsultasjoner med USA og NATO om europeiske sikkerhetsspørsmål kollapset. I mellomtiden distanserte Tyrkia seg fra USA, særlig etter det mislykte kuppforsøket mot Erdogan i 2016. I likhet med Russland ga Tyrkia nå opp den hundre år lange

aspirasjonen om å bli akseptert som en del av Europas nasjoner sentrert rundt Berlin, London, Paris og Roma. De amerikanske bestrebelsene på å trekke NATO og dets medlemmer med i operasjoner for å kontre Kinas marine krigsmakt i Det sør-kinesiske hav, tilspisset de kinesisk-amerikanske relasjonene og overbeviste Kina om å dele Russlands motstand mot flere utvidelser av NATO.

Det etter-sovjetiske Sentral-Asia

USA og EU prøvde en kort periode etter Sovjetunionens oppløsning å utfordre Kinas og Russlands innflytelse også i Sentral-Asia, men det ble snart klart for dem at de i beste fall kom til å spille en helt marginal rolle i regionen. Russland og Kina behøvde ikke å gjøre mye for å forhindre at USA fikk noen rolle i regionens styre, økonomiske utvikling og forhold til utlandet. Tyrkias forsøk på å få til en pan-tyrkisk innflytelsessfære har ikke vært vellykket.

I Sentral-Asia har den nylig rekonstituerte Russiske føderasjon utviklet en *de facto* inndeling av innflytelse sammen med Kina. Shanghai Cooperation Organization, SCO, er et forum og en mekanisme hvor de to nasjonene kan samarbeide med andre land i regionen for å hindre islamistisk ekstremisme, terrorisme, separatisme og regimeendringer gjennom «farge-revolusjoner». Etter grunnleggelsen i 1996 har SCO blitt verdens største regionale sikkerhetsorganisasjon i geografisk omfang og befolkning. Den dekker tre fjerdedeler av det eurasiske kontinentet, to femtedeler av verdens befolkning og omkring en fjerdedel av verdens BNP. Dets medlemmer er Kina, India, Iran, Kasakhstan, Kirgisistan, Pakistan, Russland, Tadjikistan og Usbekistan.

Med Beijings insistering på å følge de westfalske normer om ikke-intervensjonisme, synes Kina å være fornøyd med å overlate til Russland og dets partnere i The Collective Security Treaty Organization (CSTO) å ta seg av de militære intervensjoner i Sentral-Asia. CSTO er her den allment godtatte «første forsvarer». Kina hadde ingen innvendinger til CSTOs intervensjon i Kasakhstan i begynnelsen av januar 2022 for å forsvare regjeringen mot et internt opprør og gjenopprette ro og orden. – CSTO fikk sin nåværende form i 1999 og består av Armenia, Hviterussland, Kasakhstan, Kirgisistan, Russland og Tadjikistan. Intervensjonen i januar 2022 var dens første. Den definerer Russlands militære innflytelsessfære i Sentral-Asia og tillater ikke at dens medlemmer slutter seg til andre militærallianser.

«De fire prinsippene for fredelig sameksistens», som har stått sentralt i Kinas forhold til omverdenen siden 1954, er klare oppfølginger av prinsippene fra Westfalen og dermed prinsippene i FN-pakten. Det dreier seg om «gjensidig respekt for hverandres territoriale integritet og selvstendighet, gjensidig ikke-aggresjon, gjensidig avståelse fra å gripe inn i hverandres

interne forhold, likhet og samarbeid for gjensidig nytte og fredlig sam-eksistens».

På et besøk i Kasakhstan i 2013 annonserte Kinas president Xi Jinping det som er blitt kjent som «the Belt and Road Initiative», BRI. Det begynte som et rammeverk for å bygge infrastruktur, fremme handel og mobilitet ved å knytte sammen alle trafikk-knutepunkt på den eurasiske landmassen, i det maritime Sydøst-Asia og Øst-Afrika til Kina. BRI har seinere ekspandert til å omfatte hele kloden. Moskva har koplet sin Eurasiske Union (EAEU) til BRI. Russland styres av realister som erkjenner at de ikke har kapasitet til å konkurrere med Beijing i handel og investeringer i de landene som ikke vil makte å motstå tiltrekkingen til Kinas enorme og voksende marked. Utviklingen i Sentral-Asia belyser en sannsynlig framtid der verdensomspennende og regionale ordninger er multipolare med mange ulike dimensjoner i de felt de dekker. Det fins allerede fire overlappende innflytelsessfærer:

- En etter-kolonial russisk-språklig og kulturell sfære med gravitasjons-senter i Moskva.
- En dominerende russisk politisk-militær innflytelse gjennom CSTO, som beskytter regionen mot «fargerevolusjoner».
- En felles kinesisk-russisk antiterror innflytelsessfære materialisert i SCO, som er siktet inn på å nøytralisere ekstremist- og separatistbevegelser og hindre dem i å trenge gjennom Russlands og Kinas grenser.
- Et effektivt hinder mot militær, økonomisk, teknologisk eller politisk konkurranse fra USA eller EU.
- En voksende, kinesisk økonomisk innflytelsessfære.

Indo-Pacific

Også i området mellom India og Stillehavet, Indo-Pacific, er multipolaritet og multidimensjonalitet i ferd med å bli normen, der ulike stormakter må konkurrere for å dominere ulike militære, økonomiske, teknologiske og politiske doméner som utvider seg. I denne regionen til liks som i andre, oppfattes USA etter hvert å være mindre engasjert enn det var i det forrige århundre. Kinas økonomiske størrelse gir innflytelse, men regelverket for handel og investeringer blir bestemt av mange, ikke av Kina alene, men uten deltakelse fra makter utenfra slik som USA.²¹ Rent politisk bidrar Kina i dag mer til engstelse enn beroligelse hos sine naboer. Japan forblir den makten som nyter breiest tillit i Øst-Asia og Stillehavsregionen. Til tross for at India er med i konseptet om den geopolitiske sonen «Indo-Pacific», står landet for det meste på sidelinjen. Indo-Pacific (omdøpt i 2018 til «Indo-Pacific Command»), som USAs stillehavskommando tidligere hadde ansvaret for, preges nå av følgende utviklingstrekk:

- En skjerping av kampen mellom Kina og Amerika om strategisk kontroll med Taiwan som Kina søker å bryte løs fra USAs innflytelsessfære for slik å bringe det inn under sin kontroll igjen.
- En regional asiatisk økonomi som vil bli stadig mer sentrert om Kina og der de asiatiske landene vil bestemme reglene for handel og investeringer uten at de tidligere dominerende USA eller EU deltar i utformingen av dem.
- Et stadig svakere amerikansk politisk og militært lederskap i regionen.
- Et ASEAN som er klart innstilt på å unngå å måtte velge mellom Kina og USA selv om noen av ASEANs medlemsstater begynner å gjøre slike valg i favør av Kina.
- Et mer anstrengt forhold mellom et nøytralt Myanmar og dets naboer i ASEAN-fellesskapet, Bangladesh, Kina og India, og til Vesten.
- Australias stadfestelse av at det er militært avhengig av USA og samarbeid med Japan når forholdet mellom Australia og Kina er i ferd med å forverres.
- En australsk-amerikansk innflytelsessfære som i det sydlige Stillehavet gradvis ser ut til svekkes etter hvert som Kina etablerer et konkurrerende nærvær der. (Også Frankrike og New Zealand har posisjoner i dette området.)
- En situasjon der tidligere stater med sterk underordning under USA nå verner om sin egen selvhevdende aktivitet i regionen.
- Et indisk politisk og militært hegemoni i det sørlige Asia (nå kontret av Pakistan).
- En uavhengig buffersone av stater mellom Kina og India (Nepal), og mellom Kina og Sør-Korea (Nord Korea).
- Et sterkere kinesisk militært nærvær i Sør-Kina havet.
- Indonesia som en selvstendig, uavhengig potensiell stormakt.

Kinas «Belt and Road Initiative» – BRI

BRI begynte som et forsøk på å utvide Kinas innenlands industri til utlandet.²² Den var først et middel til å eksportere industriell overkapasitet i Kina til å bygge infrastruktur i andre land – veger, jernbaner, havner, pipelines, fiber-optiske kabler, flyplasser og frihandelssoner – som kunne knytte alle landene i «det eurasiske fastlandet» og østlige deler av Afrika til Kina. Men etter hvert som land utenfor dette området har søkt om kinesisk kapital og teknisk ekspertise, inkluderer BRI nå partnere på alle kontinenter, også Latin-Amerika og Afrika. I Afrika er BRI-investeringer blitt den største finansieringskilden for økonomisk vekst og reduserer støtten fra institusjoner som Verdensbanken. Kinas sparing innenlands blir kanalisert til investeringer for utvikling i andre land – ikke bare gjennom BRI, men også gjennom nye institusjoner som er forenlige med og utfyller rammeverket i Bretton Woods,

som The Silk Road Funds (2014), Den asiatiske infrastrukturbanken (2015) med 105 medlemmer, og The New Development Bank (2017, tidligere BRICs Bank).

BRI finansierer investeringer for å fremme økonomisk effektivitet og å realisere et verdensomspennende logistikk-nettverk bundet opp mot Kina og er tilgjengelig for andre. Det legger vekt på åpne markeder og åpner for forhandlinger om frihandelsordninger og standardisering for klarering av varer, lageroppbygging og vareformidling. BRI krever ikke at kinesiske samarbeidspartnere skal slutte å samarbeide med andre land. Dette har overhodet intet med merkantilisme å gjøre.

Når andre land knytter sine nasjonaløkonomier tettere til Kinas, svekker de uansett sin tidligere avhengighet til USA og dets allierte. Selv om BRI greier å unngå forsøk (fra USA) på utelukke andre land som deltar i handel med og investeringer i nasjoner som deltar i BRI, vil det likevel gi disse landene en økende økonomisk fordel å ha gode forbindelser med Beijing for slik å balansere sin interesse i samarbeid med andre stormakter. Det vil trolig skape en politisk-økonomisk sirkel av underordning under Kina, om ikke direkte avhengighet, og dermed skape en innflytelsessfære av et eget slag.

BRI er altså primært geoøkonomisk, ikke geopolitisk. Det har ikke noe felles planleggingsapparat eller overoppsyn med de prosjektene det setter i gang. Likevel ser USA på det med uro, som en trussel mot sitt tidligere globale lederskap og som en potensiell kinesisk innflytelsessfære. USAs motstand mot BRI har så langt tatt preg av trusseldiplomati og fiendtlige informasjonskampanjer. Den slags framferd har vært lite vellykket fordi den forvrenger USAs oppfatning av BRI, som er geoøkonomisk av natur, til å være geopolitisk. Avgifter og andre merkantilistiske hindringer gjør det da vanskelig, om ikke umulig, for USA å tilby bedre alternativer til land som samarbeider med Kina gjennom BRI. Verken USA eller dets allierte i Europa har i dag finansiell eller praktisk-vitenskapelig kapasitet til å konkurrere effektivt med kinesiske banker eller entreprenørselskaper. Det gamle ordtaket «you can't beat something with nothing» gjelder. Siden USA mangler kapasitet til å realisere en politisk-økonomisk motstrategi til Kinas økende innflytelse, har de prøvd å møte utfordringen med økende militærutgifter og utvikling i en kombinasjon av tvangsdiplomati og bruk av økonomiske sanksjoner. Men slike metoder bidrar verken til alternativ finansiering eller til å erstatte kinesiske investeringer og byggeprosjekter, og bidrar derfor ikke til å svekke BRIs tiltrekningskraft.

Ny-merkantilisme og teknologiske innflytelsessfærer

I Donald Trumps tid som president svarte USA på utfordringen fra Kinas økende økonomiske styrke og teknologiske kompetanse med ny-merkantilistisk politikk. Den går i dag ut på å øke sysselsettingen innenlands med bruk

av proteksjonistiske virkemidler som eksportkontroll og restriktiv innvandringspolitikk. Det skal hindre at andre land får tilgang til vitenskapelig kunnskap og teknologi med militære bruksområder. Denne politikken er ført videre under Biden-administrasjon. Den snakker pent om behovet for en fornyelse av Amerikas politiske økonomi, samtidig som den prøver å ødelegge for den kinesiske økonomien og bremse dens teknologiske framgang. Den har så langt heller styrket enn svekket Kinas anstrengelser for å redusere sin langvarige avhengighet av å importere mat og høyteknologiske komponenter fra USA som innsatsvarer for sin egen produksjon. Kina var lenge USAs hurtigst voksende eksportmarked. Det er det ikke lenger. Innføringen av avgifter har økt problemene i vareflyten under COVID-19-pandemien og påskyndet inflasjonen i USAs økonomi. Intet tyder på at det har ført hjem industrijobber fra Kina til USA.

Når Washington og Beijing anstrenger seg for å kople seg fra høyteknologiske forsyningskjeder kontrollert av motparten, fører det til at det oppstår nye teknologiske innflytelsessfærer med standarder som ikke lenger er kompatible i industrien eller i forbruket. USAs kampanje mot kinesiske telekommunikasjonsselskaper som Huawei og ZTE, og strevet med å kvele kinesisk tilgang til ekstrem ultrafiolett litografisk teknologi (EUV) og utstyr, er eksempler på forsøk på å dele opp det globale teknologimarkedet. Ironisk nok har dette ført til at USA ikke selv kan produsere alternativer til de kinesiske produktene.

Amerikas globale innflytelsessfære

Washington baserer ikke lenger sine argumenter i internasjonal politikk på et språk som er i samsvar med begrepene i FN-pakten eller viktige internasjonale konvensjoner. I stedet fremmes ideen om en monolittisk «regelbasert orden» (rule-based order) der liberal internasjonalisme fungerer som et tynt ferniss over USAs forrang (primacy).²³ Denne nye «regelbaserte orden» har ingen referanser til FN-pakten eller internasjonal lov. Som følge av den indrepolitiske trafikk-korken er ikke USA lenger i stand til å ratifisere internasjonale avtaler og konvensjoner, men insisterer på sin rett til å tolke dem uten hensyn til andres oppfatninger. Den «regelbaserte orden» forutsetter at USA og dets allierte i G-7, Storbritannia, Canada, Frankrike, Tyskland, Italia og Japan, støttet av noen få andre, helst tidligere kolonimakter, har autoritet til både å lage reglene og bestemme når og hvor de anvendes, og samtidig gjøre unntak for seg selv mens de påtvinger dem andre. «Den regelbaserte orden» har til hensikt å bekrefte en global innflytelsessfære der det amerikanske primatet og overherredømmet blir symbolisert med det enestående og sammenhengende settet av regionale, verdensomspennende militære kommandoer, ledet av fire stjerners flagg-

offiserer, en slags visekonger. Den USA-dirigerte, «regelbaserte orden» er institusjonalisert og håndhevet slik:

- Militært med et nettverk av ca 800 baser utenfor USAs grenser (der over 170 av dem har egne golfbaner!), med verdens videst plasserte (om ikke lenger den største) marine, med anti-terroroperasjoner over store deler av verden, i 2021 i 85 land og verdens største våpeneksportør.²⁴
- Økonomisk ved bruk av dollarens funksjon som verdensvaluta og USAs dominerende stilling i sentrale multilaterale institusjoner som Society for Worldwide Interbank Telecommunication (SWIFT) for å kunne utføre et fantasifullt kompleks av finansielle sanksjoner mot andre land.²⁵
- Teknologisk gjennom amerikansk kontroll utenlands av eksport og import.²⁶
- Informasjonsteknisk gjennom den dominerende rolle som amerikanske media og digitale plattformer utøver.²⁷
- Politisk med operasjoner for regimeendringer og selektiv fremming av demokrati (jf. den instruktive forskjellen mellom behandlingen av militærkuppet i Egypt 2013 og kuppet i Myanmar 2021, der Egypt er innenfor USAs innflytelsessfære, Myanmar utenfor), justering av hvordan USA bidrar med utenlandshjelp (jf. hvordan hjelpen til El Salvador ble endret da det i august 2018 la ned sine diplomatiske forbindelser til Tapei til fordel for Beijing og liknende tiltak etter det anti-kinesiske oppløpet mot Solomon-øyene i 2021), Roosevelt-presiseringen av Monroe-doktrinen (se ovenfor), blokkering av teknologi- og våpenhandel med land som opponerer mot USA, (for eksempel avslutningen av samarbeidet som nettopp var startet med Tyrkia om utviklingen og byggingen av F35 «Lightning II» etter at Tyrkia hadde kjøpt det russiske S-400 luftvern-system), og truet India med sanksjoner fordi det hadde gjort det samme.

Kort oppsummert: Washington hevder de har rett til, og prøver, å påvirke internasjonal politikk og mellomstatlige forhold i hele verden – unntatt Kina, Iran, Nord-Korea og Den russiske føderasjonen. USA beskylder disse for å drive med militær planlegging med uvennlige hensikter. Land i andre stormakters innflytelsessfærer eller som ennå ikke er innlemmet i USAs, er nå blitt gjenstand for kurtise (Ukraina), eller for tvangsdiplomati med bruk av sanksjoner (Cuba, Myanmar, Nicaragua og Venezuela), eller styrtet ut i anarki ved bruk av operasjoner for regimeendring (Libya og Syria), alt dette for å fremme det noen²⁸ har kalt «en kamp i lojalitet til menneskeheten».

Men i perioder med store forskyvninger i de globale maktforhold vil den gjeldende inndeling i etablerte innflytelsessfærer virke lite avskrekkende, men heller provoserende på sivilisasjonsbærende nasjoner som Kina og India, eller Russland og Tyrkia som nå (i egne øyne) ser sin gjenreisning av velstand og makt. Slik praksis undergraver innflytelsessfærenes hensikt som er å beskytte statenes sikkerhet, deres politiske kultur og den fred innenlands som ligger til grunn for deres eksistens. Den amerikanske, en gang så mono-

littiske innflytelsessfære, er under angrep nå som andre nasjoner motsetter seg at Amerika dominerer deres territorium og praksiser. De utfordrer USA på alle områder unntatt det politisk-militære. Det som en gang var en entydig verdensorden, ser nå ut til å bli erstattet av en samling av regionale innflytelsessfærer som dels overlapper hverandre i flere dimensjoner, politisk, økonomisk, teknologisk, militært og i formidlingen av informasjon.

Konklusjon

De tidligste imperiene var militære, grunnlagt ved erobring, deretter handelsimperier som utviklet kontroll over store områder som India og Indonesia. Noen innflytelsessfærer dreide seg primært om å nekte andre makter innflytelse i områder som var av strategisk interesse for dem som påberopte seg dem. Nå er det vanlig at innflytelsessfærer søker en tilstrekkelig eksklusiv enerett til å kreve lydighet og bruke makt til å hindre de beslutninger som de underordnete landene innenfor disse sfærene gjør i militære, økonomiske, teknologiske, informasjonsstrategiske eller politiske saker. USAs globale innflytelsessfære er omfattende, men av dette eksklusive slag. Den blir nå, gjennom framveksten av andre økonomier med innovasjonskraft og nye informasjonssystemer, utfordret i ulike regioner og globalt. Rivaliseringen mellom de største stormaktene bestemmer fortsatt deres strategiske beslutninger i den hensikt å forsvare eller utvide arenaene hvor de praktiserer sin overlegenhet. Men regionale stormakter har sine egne meninger om dette, og har framgang i så måte. USAs verdensomspennende framgang og globale innflytelsessfære er med sine konflikter i det tredje tiåret i det 21. århundre utfordret av dets utpekte fiender, særlig Russland og Kina:

- Latin-Amerika bygger nye relasjoner med Kina og Russland, Iran og Tyrkia uten å bry seg om Monroe-doktrinen.
- I Asia-Stillehavsområdet foreslår Kina «en ny type relasjoner mellom stormakter» som vil gi landet en tydelig rolle i hvordan regionen vil bli organisert og styrt. Så lenge enighet om en slik ordening ikke er etablert, undersøker Kina om det vil være mulig å tvinge Taiwan ut av USAs innflytelsessfære og integrere det med Kina på fastlandet.²⁹
- I Europa insisterer Russland på – som et minstekrav – at Ukraina ikke blir en del av USAs innflytelsessfære gjennom NATO, og krever at USAs begrensning sin sfære til trusler fra umiddelbare naboland. Som et maksimum krever Russland at Ukraina innlemmes i en gjenreist, brei russisk innflytelsessfære.
- I Midt-Østen blir tidligere stormakters innflytelsessfærer, inkludert USAs 60 års lange ledende rolle, utfordret av islamisme og nasjonalisme og åpner for en regional dynamikk drevet av religiøs og geopolitisk rivalisering.

- I Afrika skjer det regionale endringer. Med fransk tilbaketrekning fra islamisters angrep i *Françafrique*, etablerer Nigeria en regional orden gjennom Economic Community of Western African States (ECOWAS). Sør-Afrika har en dominerende innflytelse over sine naboer, og nye innflytelsessfærer oppstår.
- USAs globale dominans i media er i stor grad undergravd med framveksten av utenlandske konkurrenter, av frastøtende sneversyn, korporativ sensur og en økende selvopptatthet av interne forhold. Dets globale informasjonsdominans blir utfordret av lokalt støttet sosiale media og framveksten av nasjonalt avgrensede mediesoner i land som Kina og Iran. Dette er strategiske utviklingstrekk med store konsekvenser for global fred og utvikling. Å nekte for at innflytelsessfærer har stor betydning med en viktig funksjon, verken fjerner dem, takler dem eller påskynder at de forsvinner. Å forstå hva som står på spill er nødvendig for å kunne håndtere effektivt konflikter mellom stormakter. Innflytelsessfærer har alltid vært integrert i konkurransen mellom stormakter. De har forskjellige mål og konsekvenser i de ulike områder de påvirker. De skaper for øyeblikket mer uro og konflikt enn tilbakeholdenhet.

<https://chasfreeman.net/about-spheres-of-influence/>

Oversatt fra engelsk av Hans Ebbing.³⁰

Artikkelen er ikke fagfelleurdert.

NOTER

- 1) <https://www.rferl.org/a/u-s-doesn-t-accept-spheres-of-influence-blinken-says-in-comments-aimed-at-russia/31241682.html>
- 2) <https://grahamefuller.com/washington-denies-reality-of-spheres-of-influence-a-new-pinnacle-of-hypocrisy/> Graham E. Fuller, 6. februar 2022: «Biden-administrasjonen avga nylig en utrolig naiv uttalelse – en omskriving av historien og de internasjonale relasjoners natur – da Blinken kunne informere Moskva om at 'innflytelsessfærer skulle kastes på historiens søppelhaug'. Følgelig kan ikke Ukraina ligge innenfor Russlands sikkerhets- og innflytelsessfære. ... Faktum er at hele historien om Amerikas utenrikspolitikk ikke er noe annet enn en øvelse i å praktisere 'innflytelsessfærer' ... Verden liker kanskje ikke å anerkjenne at stormakter har innflytelsessfærer, men alle vet at de er der.»
- 3) Oversetterens anmerkning (O.a.): Freeman sikter her til den «Westfalske statsorden» som kom i stand ved 30-årskrigenes slutt 1648 og la grunnlag for et europeisk statsystem. Som en illustrerende kontrast til dette viser Freeman til den kinesiske imperiale orden i en egen fotnote (note 7 i originaldokumentet): «Det kinesiske imperium utgjorde et tyngdepunkt for en hierarkisk orden av andre nasjoner. Men det ga det ikke en innflytelsessfære i ordets moderne betydning. Det dreide seg snarere om en statlig hierarkisk orden for skatteinnkreving ('tributary state system'), som kanskje kan beskrives som en 'krets av underdanig respekt' ('circle of deference'), altså ikke om en konkurranse om hegemoni mellom prinsipielt likeverdige stater. Det fantes rett

- og slett ingen konkurrent til Kina. I Asia var innflytelsessfærer snarere et *fremmed* fenomen, innført av europeere, amerikanere og seinere av japansk imperialisme, rettet *mot* Kina, ikke *fra* Kina».
- 4) Etter president James Monroe, formulert i en adresse til Kongressen i 1823, der europeiske stater blir advart om at USA ikke vil tolerere flere forsøk på å kolonisere Amerika eller innsette «puppet monarchs».
 - 5) Roosevelt-presiseringen (Roosevelt Corollary) fra 1904 fulgte opp Monroe-doktrinen, som først passivt nektet andre staters innblanding i den vestlige hemisfære, ved nå å omdanne den til en *uttalt stadfestelse* av USAs *aktivt søkende* dominans over hele hemisfæren (Nord- og Sør-Amerika).
 - 6) Den klassiske framstillingen av et slikt system er Henry A. Kissingers *A World Restored: Meternich, Castlereagh, and the Problems of Peace 1812-22* (1957).
 - 7) O.a.: Merk distinksjonen Freeman her gjør mellom *innflytelsessfærer* og de *interesser* som innflytelsessfærer *tjener*. De mest typiske interesser som innflytelsessfærene tjener og åpner opp for er selvsagt de økonomiske, gjerne i kombinasjon med militærstrategiske interesser etc.. I praksis flyter politisk og andre former for makt (økonomisk, militær, ideologisk osv.) sammen. Begrepet om *interessesfærer* uttrykker ofte denne sammenkoplingen. Men for å forstå den moderne, imperialistiske dynamikken, er det nødvendig å skille *begrepsmessig* mellom de ulike nivåene i den.
 - 8) O.a.: Merk at dette var skrevet før Finland søkte om medlemskap i NATO.
 - 9) <https://gaic.info/history/the-world-war-ii-latin-american-internment-program/> og <https://www.latinousa.org/2014/06/13/japanese-peruvian-internment-camps/>
 - 10) O.a.: Freeman framhever her NATOs defensive rolle *internt* i Europa fra 1949. Men etableringen av NATO sikret samtidig USA europeisk ryggdekning for sin rolle i Korea-krigen 1950-53 og som førte til at Sør-Korea kom inn i USAs innflytelsessfære. Dette var en offensiv sideeffekt av NATO. Som følge av Sovjetunionens forsvinning i 1991 kunne USA/NATO trygt bombe Serbia i 1999.
 - 11) Ingen stormakter har forsøkt å intervensere overfor India ved å påtvinge det en annen politikk i regionen. Ingen utfordret India da det underla seg Bhutan, annekterte Goa eller Sikkim, skilte Bangladesh fra Vest-Pakistan, blokkerte Nepal eller grep inn mot kuppet på Maldivene. På den andre side har ingen stor sjømakt akseptert Indias gjentatte krav om førsterett til Det indiske hav. – USAs klossete politikk i Midt-Østen og på Den arabiske halvøy åpnet for økt iransk innflytelse politisk og militært. Både Israel og Saudi-Arabia føler seg nå omringet av en iransk innflytelsessfære. For Australia se <https://www.australianforeignaffairs.com/essay/2019/07/our-sphere-of-influence>
 - 12) Et interessant moteksempel er The Association of Southeast Asian Nations, ASEAN. Regjeringene i Indonesia, Malaysia, Filippinene, Singapore og Thailand grunnla ASEAN i 1967 for å fremme fred og sikkerhet i Sør-Øst Asia og for å framskynde økonomisk utvikling til tross for krigene i Indokina mellom USA og styrker som ble støttet av Kina og Sovjetunionen. Etter kommunistiske seire der i 1975 (Vietnam, Kambodsja, Laos) støttet ASEAN sine medlemmer i å tilpasse seg de nye maktforholdene og til å ta opp i seg Brunei, Vietnam, Laos, Myanmar og Kambodsja. I dag virker ASEAN til at dets medlemmer unngår å bli trukket inn i noen av stormakters innflytelsessfærer som konkurrerer om strategisk overtak i Asia. (O.a.: Jf. også ASEANs rolle i Ukraina-krisen, der ASEAN verken støtter USA eller Russland.)

- 13) Se «NATO Expansion: What Yeltsin Heard» og referansen til National Security Archive documents: documents at <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2018-03-16/nato-expansion-what-yeltsin-heard>
- 14) O.a.: Freemans essay er datert 6. mars 2022, før USAs og NATOs omfattende militærhjelp til Ukraina seinere som fikk innvirkning på den videre krigføring.
- 15) O.a.: «Den europeiske konserten» (The Concert of Europe) var betegnelsen på stormaktenes evne til å finne en maktbalanse med (stort sett) ordnede grenser landene i mellom og gjensidig anerkjennelse av deres innflytelsessfærer i perioden 1815-1914.
- 16) <https://www.usip.org/publications/2021/02/what-russias-endgame-syria>.
- 17) Den brutale militære undertrykkelsen av student- og arbeideropprøret på Tiananmen- plassen i Beijing og andre steder i Kina i 1989 satte menneskeretter i fokus for forholdet til USA på et tidspunkt da USA følte seg allmechtig. I mellomtiden var Taiwan, som hadde vært et diktatur, blitt demokratisert og gjorde det mer lønnsomt for amerikansk politikk å fremme demokrati utenlands.
- 18) <https://www.nytimes.com/1992/03/08/world/us-strategy-plan-calls-for-insuring-no-rivals-develop.html> O.a.: Freeman sikter her til det som seinere er blitt kalt Wolfowitz-doktrinen etter undersekretær i utenriksdepartementet Paul Wolfowitz. Se innledningen til dette nr. av *Vardøger*.
- 19) O.a.: USA var først innstilt på at den seirende Folkerepublikken Kina i 1949 skulle overta Taiwan der den tapende, nasjonalistiske part med Chiang Kai-shek hadde søkt tilflukt, men ombestemte seg under opptakten til Korea-krigen i juni 1950 og sendte Den 7. flåte inn i Taiwan-stredet.
- 20) O.a.: Se også diskusjonen om Finnlands bevæpnede nøytralitet ovenfor. – Freeman tenker her på den offisielle, norske basepolitikken, så lenge den varte fram mot 2014. Han er nok ikke helt oppdatert på det som har skjedd seinere. USA har siden 1970-tallet dessuten hatt våpenlagre i Norge, uten at det har vært offentlig kjent hva slags våpen-/utstyr disse kan inneholde. I 2014 utgjorde disse lagrene til sammen 23000 kvm i ymse fjellhaller. (*Dagens Næringsliv* 14.08. 2014). Norge har siden 2017 dessuten åpnet for at USA kan ha inntil 700 amerikanske, kampklare tropper til enhver tid på basene på Værnes og i Sætermoen på rullerende basis, altså omtrent samme antall kampklare norske tropper til enhver tid (jf. Telemarks-bataljonen). 3. juni 2022 vedtok Stortinget en ny tosidig baseavtale med USA som gir USA omfattende rettigheter på norsk territorium, regulert av *amerikansk – ikke norsk – lov*.
- 21) Viktige institusjoner er The Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP) som Japan forhindret at USA trakk seg ut av, og som både Kina og Storbritannia ønsker å gå inn i. Det omfatter også The Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) – en frihandelsorganisasjon mellom 15 land i Asia-Stillehavs-regionen og omfatter Australia, Brunei, Kambodsja, Kina, Indonesia, Japan, Sør-Korea, Laos, Malaysia, Myanmar, New Zealand, Filippinene, Singapore, Thailand og Vietnam.
- 22) I Kina går dette ut på at staten setter de strategiske målsettingene, som den støtter finansielt med sine egne banker. Prosjekter blir utformet både av statlige og private entreprenørselskaper som forholder seg til markedets betingelser og design for å sikre dem lønnsomhet. De statseide selskapene blir vurdert ut fra sin evne til å oppfylle de statlig definerte målsettingene og for sysselsetting som er konsistent med disse. Denne kombinasjonen oppmuntrer til statlig-privat samarbeid som støtter de nasjonale målsettingene.

- 23) Intet annet land definerer sitt nasjonale forsvar med *globalisert* språkbruk. De definerer det tvert om med referanser til *eget hjemland*.
- 24) Ifølge The Cost of War Project, støttet av Watson Institute ved Brown University Se: <https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/-2021/US%20Counterterrorism%20Operations%202018-2020%2C%20Costs%20of%20War.pdf>
- 25) Land eller regioner som er gjenstand for *direkte* – ensidige eller som delvis ensidige – sanksjoner omfatter (men uten å være begrenset til) landene på Balkan, Hvite-Russland, Burma, Burundi, Den sentralafrikanske republikk, Kina, Cuba, Kongos demokratiske republikk, Hong Kong, Iran, Irak, Libanon, Libya, Mali, Nicaragua, Nord-Korea, Somalia, Sudan, Sør-Sudan, Syria, Ukraina (før 24.02.2022, o.a.), Russland, Venezuela, Yemen og Zimbabwe. USAs *indirekte* sanksjoner rammer på avstand kommersiell aktivitet som ikke er en del av USAs økonomiske nettverk og som kan være tillatt etter loven i de involverte land. Amerikanske borgere og enheter må primært rette seg etter amerikansk lov eller bli potensielt straffet etter straffeloven eller privatrett. Sekundære sanksjoner gir personer og enheter fra andre land et valg mellom enten a) gjøre business med USA, eller 2) med den sanksjonerte enheten, men ikke begge samtidig. Måltette sanksjoner hindrer amerikanske borgere i å samhandle med personer eller enheter som i et sanksjonsregime er utpekt av Utenriks- eller Finansdepartementet.
- 26) USA setter nå i verk kontroll av eksport og økonomisk boikott i utlandet. Personer og selskaper i andre land kan ikke lenger eksportere eller gjøre investeringer i land som er gjenstand for amerikanske sanksjoner. Tidligere, for eksempel da arabiske land boikottet Israel, var dette ulovlig i henhold til internasjonal lov, slik USA da forstod den.
- 27) USA utsteder eksportkontroll og økonomisk boikott utenfor egne grenser. Personer og selskaper i andre land blir da hindret i investeringer i og eksport til de land som straffes av USA. Tidligere – som i tilfellet med Saudi-Arabias boikott av Israel – hevdet USA derimot at slik praksis var ulovlig etter internasjonal lov.
- 28) Formuleringen «contest for the allegiance of humanity» stammer fra Henry Kissinger 1956 i et forsøk på å definere hva den kalde krigen gikk ut på. (Derek Bryant Tweet 24.januar 2022.)
- 29) Spørsmålet om Taiwan – hva slags politisk forhold det skal ha til resten av Kina – er ikke et spørsmål bare om kinesisk nasjonalisme. For Kina (men mindre overbevisende for USA) er dette en *geostrategisk* sak (o.a.: på grunn av Taiwans strategiske beliggenhet for Kinas langsiktige sikkerhet).

³⁰ Originalversjonen av Freemans artikkel har preg av teser der den historiske empirien som illustrerer hans poenger, er lagt til 90 fotnoter. Av hensyn til lesbarhet i en norsk kontekst har jeg integrert disse fotnotene med hovedteksten. Noen få fotnoter er beholdt i sin opprinnelige form, noen få innkortet eller sløyfet.

Hans Ebbing

NÅR EN AMERIKANSK TOPPDIPLOMAT TENKER

Bakgrunn

Vi har oversatt Chas W. Freemans essay *About Spheres of Influence* fordi begrepet om innflytelsessfærer er viktig for å kunne forstå *sammenhengen* som Russlands folkerettsstridige angrep mot Ukraina går inn i.

Chas W. Freeman Jr. (1943-) er tidligere amerikansk toppdiplomate til bl.a. Saudi-Arabia. Han har hatt en rekke sentrale verv i det amerikanske, imperialistiske maktapparatet og var assisterende forsvarsminister under Clinton. Han snakker flytende flere språk, bl.a. kinesisk og arabisk. Med utdannelse fra Harvard begynte han sin diplomatiske løpebane som tolk og rådgiver for president Richard Nixon og utenriksminister Henry Kissinger under forhandlingene med Folkerepublikken Kina i 1972. Disse konkluderte med Ett-Kina-politikken i samsvar med at FN i 1971 hadde slått fast at Folkerepublikken Kina var den eneste lovlige kinesiske staten. Det medførte at Taiwan ble fratatt sin representasjon i FN. At Folkerepublikken ble medlem av sikkerhetsrådet, styrket FN. Men med sin maktbruk for en «regelbasert internasjonal orden» som alternativ til folkeretten og FN-systemet har USA i sin tiltakende konfrontasjon med Kina utfordret denne politikken og skapt økende usikkerhet.

Freeman har hatt en rekke tillitsverv i organisasjoner med fokus på internasjonale relasjoner og fredsbygging ved bruk av styrket diplomati. Han stiller seg i dag kritisk til USAs politikk særlig i Midt-Østen og ikke minst til USAs politikk overfor Russland og Ukraina. I februar 2009 ble han utnevnt til direktør for *United States Intelligence Community* som fører tilsyn med *The National Intelligence Program* med sine 16 etterretningsorganisasjoner (i dag 17). Men alt før han tiltrådte stillingen, intervenserte Israel-lobbyen. Det gjorde det umulig for ham å gjøre jobben, så han trakk seg. Bakgrunnen var kritikk av USA og Israel i striden mellom Palestina og Israel.¹

Diplomati, språk og ansvar

Freemans tenkning er basert i en kombinasjon av akademisk utdanning og diplomatisk erfaring på vegne av verdens sterkeste statsapparat etter 1945 og dermed amerikansk imperialisme, som han er blitt stadig mer kritisk til. Dette gir ham et spesielt erfaringsgrunnlag. Det dreier seg om praksis og erfaring med diplomati som strategisk tenkning og kommunikasjon – en praksis som overskrider enhver normalakademisk erfaringshorisont.

Diplomatiets medium er språket *i statsmaktens tjeneste*. Men samtidig er det et språk som ved erfaring, etterretning og analyse kan gi innsikt motpartens – «den politiske andres» – ståsted som forutsetning for å lykkes. Freemans kritikk av amerikansk diplomati, som han mener er blitt halv-profesjonelt, går nettopp på dets manglende evne til å sette seg inn i motpartens perspektiver, infisert av forestillingen om Amerikas særstilling og overlegenhet blant verdens nasjoner, «exceptionalism».² Da maktbalansen mellom de to supermaktene forsvant og USA stod tilbake som den eneste, fikk denne forestillingen enda friere spillerom. Den diplomatiske kulturen, representert ved reflekterte og kunnskapsrike folk som George Kennan, Jack Matlock og Chas W. Freeman sjøl og flere andre på amerikansk side og på europeisk Helmuth Schmidt, Egon Bahr, Jacques Chirac m.fl., var forankret i erfaringene fra Den andre verdenskrig og etterkrigstida. Når den minste fellesnevner for disse erfaringene, formidlet ved diplomati, var forsvunnet fra forholdet mellom stater med motstridende interesser, fikk det konsekvenser for de politiske og diplomatiske prosessene mellom USA og Sovjetunionen, seinere Russland, i perioden etter 1989, og nedtellinga til det folkerettsstridige angrepet 24. februar 2022 tok til.

Diplomatiets, altså *diplomatenes*, språkbruk er *maktansvarlig* på en måte som overskrider enhver akademisk-filosofisk eller statsvitenskapelig horisont ved universitetene. De akademiske profesjonenes erfaringsverden og språkbruk er normalt avgrenset nettopp til akademisk-sosiale kontekster og kontroverser uten særlig tyngende ansvar ut over disse. Språkbruken for en diplomat er derimot et moment ved statens manøvreringer i mellomstatlige forhold, dens *statecraft*. Den har et helt annet praktisk-filosofisk alvor. Hos Freeman munner dette ut i et vedvarende fredspolitisk engasjement på et realpolitisk grunnlag med diplomati som «instrument».

Når avtaler ikke blir holdt

En grunnleggende forutsetning for at diplomati skal kunne fungere, er at de avtaler som stater har inngått seg i mellom med diplomater som formidlere, blir overholdt, og særlig avtaler om *gjensidig sikkerhet*. Dersom slike avtaler brytes, kan de få eksistensielle følger. «*Pakta sunt servanda*», avtaler må overholdes.

Ett av de alvorligste brudd på denne grunnsetningen i nyere tid skjedde i forholdet mellom USA/NATO og Sovjetunionen/Russland på 1990-tallet. Det dreier seg om de gjensidige løftene om å ikke utvide NATO østover mot at Sovjetunionen godtok samlingen av de to tyske statene. På vestlig hold er det først blitt hevdet at slikt løfte aldri egentlig ble gitt, eller at det ikke kunne være bindende, fordi det ikke var skriftlig. Frigiving av amerikanske arkiver har «parkert» disse spekulasjonene.³ USAs løfte fra 1990 er bekreftet av toppdiplomater og politikere fra flere NATO-land, slik arkivene viser.

NATO benekter derfor ikke lenger at slike løfter ble gitt, men søker å *bagatellisere* dem. På sin offisielle nettside sier NATO om løftet: «NATO Allies take decisions by consensus and these are recorded. There is no record of any such decision having been taken by NATO. Personal assurances from individual leaders cannot replace Alliance consensus and do not constitute formal NATO agreement».⁴

NATO forstår altså slike uttalelser fra politiske ledere og toppdiplomater som «personlige forsikringer», ikke som *forpliktende utsagn*, bestemt av at toppdiplomatenes og toppolitikernes språkbruk faktisk skjer på vegne av de statene de representerer og følgelig er heftet med forpliktelser og ansvar på en helt annen måte enn om de var uttrykk for personlige oppfatninger. Når troverdigheten i diplomatenes språkbruk på dette viset undermineres, bryter troverdigheten i selve diplomatiet og dermed i forholdet mellom statene sammen.

Løftebruddet økte mistenksomheten og satte ondt blod i forholdet mellom USA og Russland. Og hva er handlingsalternativet når diplomatiet er brutt sammen? Et kontrafaktisk spørsmål tvinger seg fram: Ville krigen i Ukraina skjedd om løftet til Gorbatsjov fra 1990 var blitt holdt?⁵

Artikkelen er ikke fagfellevurdert.

NOTER

- 1) https://en.wikipedia.org/wiki/Chas_W._Freeman,_Jr.
- 2) https://chasfreeman.net/diplomacy-as-an-instrument-of-statecraft-a-practicum/#_ftnref7
- 3) Se Freemans artikkel i dette nr. av *Vardøger*, referansen i fotnote 13, <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2018-03-16/nato-expansion-what-yeltsin-heard>. Se også Oddbjørn Magne Melles artikkel i dette nr. av *Vardøger*.
- 4) North Atlantic Treaty Organization. (09.08.19). NATO-Russia relations: the facts. NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_111767.htm#cl303. Takk til Kristian Myrseth for denne referansen i hans bacheloroppgave i historie *Nok er nok: Putins oppgjør med Vesten*, NTNU mai 2021.
- 5) Takk til Olav Fagerlid for innspill og kommentarer til denne artikkelen.

BIDRAGSYTERNE

Sigurd Allern, professor emeritus i journalistikk/medievitenskap ved Universitetet i Oslo, gjesteprofessor ved Stockholms universitet, leder av AKP(m-l)/RV 1973-75, redaktør av Klassekampen 1969-72 og 1979-95. Epost: sigurd.allern@media.uio.no

Hans Ebbing, magister filosofi (1970), vitenskapelig og administrativt arbeid ved Universitetet i Bergen. I mange år tillitsverv i SV, i fagbevegelsen og i kommunepolitikken i Bergen, medlem av redaksjonen i Vardøger. Epost: hnk.ebbing@gmail.com

Bodil Christine Erichsen, cand.philol., historiker, lærer. Forfatter av bl.a. Norske kvinners liv og kamp (Res Publica 2017). Tidligere kvinnepolitisk leder i Oslo SV. Tillitsverv i Attac Norge og Nei til EU. Epost: bodlice@yahoo.com

Ingrid Fiskaa, lektor, leder av Sosialistisk Ungdom 2002-04, statssekretær i Utenriksdepartementet 2009-11. Stortingsrepresentant for SV 2021-24, medlem av Stortingets utenriks- og forsvarskomite, medlem av redaksjonsrådet i Vardøger. Epost: ingrid.fiskaa@gmail.com

Chas W. Freeman, Jr., tidligere amerikansk toppdiplomat. Han er i dag Visiting Scholar, Watson Institute for International and Public Affairs, Brown University, USA. (Se omtale i egen artikkel).

Jørn Holm-Hansen, cand.polit., statsviter, seniorforsker ved OsloMet med spesialfelt innen politikk og forvaltning særlig i Ukraina og Russland. Epost: jornhh@oslomet.no

Marielle Leraand, kommentator i Ny Tid. Utdanning i arabisk storfag, urdu mellomfag og bachelor idretts sosiologi. Nestleder i Rødt 2012-17. Aktiv i fredsbevegelsen. Epost: marielle.leraand@gmail.com

Oddbjørn Magne Melle, cand. philol./cand. polit., dr. art. Pensjonert professor i historie, Høgskulen i Volda. Har bl.a. publisert boka Supermakter og kald krig-arenar. Vestens globale hegemoni i møte med kommunisme, nasjonalisme og islamisme (2008). Artiklar i tidsskrift, som Internasjonal politikk og Historisk tidsskrift. Epost: Epost: ome@hivolda.no

Arne Overrein, tidligere dosent i filosofi ved Universitetet i Tromsø, tillitsverv i SV og fagbevegelsen over lang tid. Forfatter av Kampen om folkeretten (Abstrakt forlag 2007). Medlem av redaksjonen i Vardøger. Epost: arne.overrein@uit.no

Ola Tunander, professor emeritus, historiker og samfunnsviter ved Pease Research Institute Oslo (PRIO). Har publisert en rekke arbeider om sikkerhetspolitikk, terrorisme, geopolitikk og den kalde krigens historie, bl.a. Libyakrigen: Bruken av retorikk og bedrag for å ødelegge en stat (Sirkel forlag, Oslo 2018) og utviklet dialogprosjekter/-konferanser om øst-vest forhold. Epost: ola@prio.org